روءِ داد هڪ رات جي

عبدالواحد آريسر

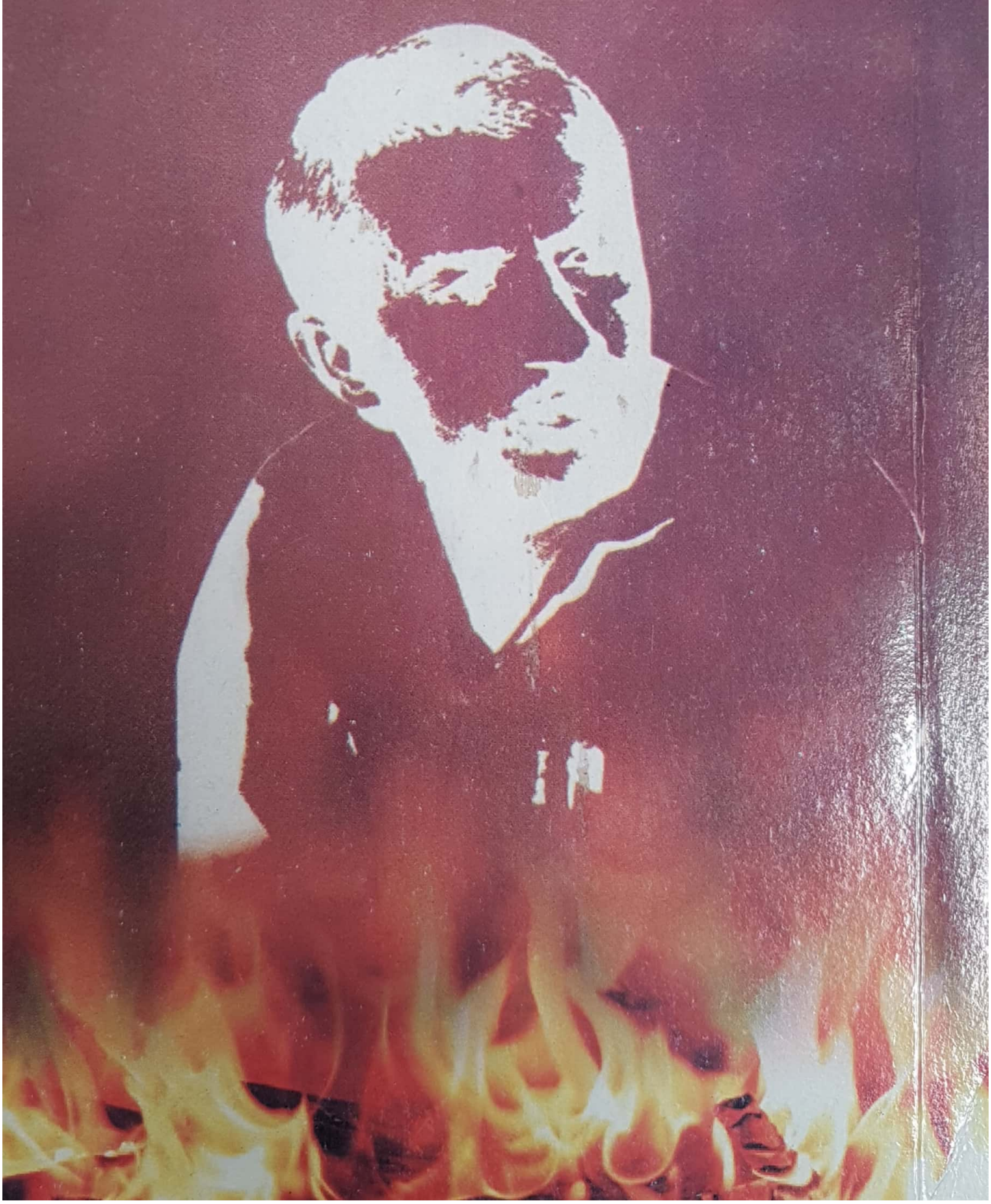

نثرعلي
30-7-2022

روءَ داد هڪ رات جي

عبدالواحد آريسر

هوشو پبلشرز
حيدرآباد

ڪتاب جا حق واسطا محفوظ

ڪتاب نمبر ①

ڪتاب جو نالو:	روداد هڪ رات جي
ليکڪ:	عبدالواحد آريسر
ڇاپو:	پهريون
سال اشاعت:	فيبروري 2008
ڇپائيندڙ:	هوشو پبلشر ٽنڊو ولي محمد حيدرآباد
قيمت:	160 رپيا

فهرست

- ليکڪ پاران
- مهاڳ
- خط
- حقيقت هن حال جي
- ڀاڱو پهريون
- ڀاڱو ٻيو
- ڀاڱو ٽيون
- ڀاڱو چوٿون
- هڪ رات جي واردات

ليکڪ پاران

هي دردناڪ ڪٿا، هن پيڙا مان گذرڻ کان پوءِ مون تاريخ جي رڪارڊ ۾ پنهنجي قوم جي روشن آئيندي جي دڳ ۾ پيش ايندڙ رڪاوٽن کان خبر رهڻ لاءِ لکڻ ضروري سمجهي، جنهن کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ لاءِ منهنجي مهربان دوستن سرمد ميراڻي، لونگ خان چنا، مختيار احمد، جيڪو ساٿ ڏنو ان لاءِ آئون سندن دلي ٿورائتو آهيان.

يار زنده محبت باقي

عبدالواحد آريسر

هي سنڌ جنهن پنهنجي پاڪ پيٽان نه رڳو ساڃاهه وند سياستدان پيدا ڪيا آهن، پر هن پنهنجي قربائتي ڪک مان ڪيئن دانا دانشور شانائتا شاعر ۽ ڏاها ڏات ڏڻي به جنميا آهن. اهڙن داناءَ دانشورن ۽ ڏاهن ڏات ڏڻين مان منهنجو هي روحاني پيءُ عبدالواحد آريسر به هڪ آهي، آئون ڌرتي جي مٽي جو قسم کڻي چوان ٿو ته جيڪڏهن سائين آريسر آمريڪا، برطانيا جهڙي داناءَ دانشورن ۽ ڏاهن ڏات ڏڻين جي قدردان ملڪ ۾ پيدا ٿئي ها ته آمريڪا پنهنجن سمورن تعليمي ادارن کي عبدالواحد تعليمي ادارا لکي ها. هوهر صوبي ۾ عبدالواحد نالي يونيورسٽي کولي ها. آمريڪا/ برطانيا جا سيئي دانشور ڏاها ڏات ڏڻي هن جي پيرن هيٺ ڪنڌ جهڪائي ويٺل هجن ها. پر اي منهنجي مانائتي مٽي تون ته قدردان رهين ۽ تو ماضي ۾ ته قدردانن کي جنم ڏنو پوءِ تو حال ۾ هي ڪهڙا بي قدر اديب دانشور سياستدان، پيدا ڪيا آهن، جيڪي تنهنجي سينڌ ۾ سندور ڀري توکي هميشه لاڏي ڏسڻ لاءِ پنهنجي سموري حياتي وقف ڪندڙ سائين آريسر سان حسد، ساڙ ڪينو رکن ٿا. ڇا توانهن جي ان بي قدري سبب بيزاري ۽ لا تعلقي ڪري ڇڏي آهي تڏهن اهي ڪنهن ٻاهرين ملڪ ۾ ويٺل آمريت جي پيداوار جي اڌ پتي تي لکيل چٺي تي پورهيتن جي پگهر مان ٺهيل پئسي مان لنڊن جا ٽڪيٽ وٺي وڃن ٿا ۽ موٽ ۾ جيڪا عزت، اهميت ملي ٿي، اها به سيني کي پروڙ پئجي ويئي آهي.

صحراحي ٽر جي هن معصوم جي لفظن ۾ جيڪا محبت، قرب واري ڪشش آهي، ان جو اندازو توهان هنن سٽن مان لڳايو.

پر اياز شايد هن کي نه ڏٺو هو هن جو اکيون مڌ جو پياليون هيون، هن جا وار چوٽڻ جي پهاڙن تي ڦهليل گهنگور جون گهٽائون هيون، ۽ هن جي ڳچي ڪارونجهر تي مور جي اوسيئڙي ۾ بيٺل ڊيل جي ڳچي جهڙي هئي ۽ هن جو رنگ ڄڻ ته گلاب جي مکڙين ۽ ماهي کير جي ملائي کي ۾ ملائي فطرت ٺاهيو هو. هن جون ڇاتيون ڄڻ ته ٽٽي جا گلاب هئا، جي چوٽين تي ڪشمش جا داڻا رکيا ويا هئا ۽ هن جي چيلهه ڄڻ چيتي جي هٽي ۽ چال

هاڻي جهڙي هئي ۽ جس امرءُ القيس جي محبوبہ جهڙا هئا، جن تي بلور رکي ڇڏجي پوءِ بہ هلڻ سان ڪري نہ سگهي. پير ڏسي الاجي ڇو مون کي هڪڙي سنڌيءَ شاعر جو شعر ياد پئہ آيو.

ڪا حرڪت هٿن سان ڪرڻ دل گهري ٿي.

جڏهن تہ منهنجي محبوب محسن روحاني پيءُ پنهنجي سياسي عبادت جو آغاز سائين جي ايم سيد جهڙي عظيم انسان جي پيار واري پاڇي پوڻ ڪانپوءِ شروع ڪيو ۽ اڳتي هلي اهو پاڇو سائين آريسر جي سچائي قرب، محبت ۽ عشق سبب ٻڙ جي ڇانو بنجي پيو.

منهنجي هن محسن پنهنجو عشق تہ حضرت عيسيٰ وانگر فرعوني صفت حڪمرانن جي وقت کان شروع ڪيو ان عشق عيوض هن جي سانوري جسم ڇا، ڇا نہ برداشت ڪيو اهو سمورو احوال گهٽ ۾ گهٽ آئون روحاني پٽ پنهنجي هٿن سان لکڻ جي سگهہ نٿو رکان. بهرحال هرڻيءَ جي ڇالن جيان ڇالون هڻندي ايترو اڳتي وڌي ويو ۽ آريسر جي عشق، سچائي ۽ سورهيائي کي نہ رڳو پنهنجن دل سان مڃيو پر پراون بہ هن جي سچائي اڳيان سجدو ڪندي ڏيکاريو. ان سجدي جو مثال اهيو آهي تہ اڄ سنڌ ۾ اهڙو بہ هڪڙو باشعور ناهي جيڪو آريسر سان مخاطب ٿيڻ کان اڳ ۾ سائين آريسر نہ چوي. باقي پنهنجن جي بي وفائي بي قدري لاءِ ڇا ٿا چئي سگهون. تازو جڏهن سائين آريسر ۽ بشير قريشي وچ ۾ ناراضگيون پيدا ٿيون، ان وقت مون پنهنجي گهڻو ڳالهائيندڙ دوست حنيف ٻڙدي ساگر کي چيو تہ يار تون بشير جي ويجهو آهين، بشيري کي سمجهاءِ تہ جنهن ڪوجهي ڪاپڙي سان جيڪو غير مهذب طريقو اختيار پيو ڪرين اهيو بند ڪر، ٻي صورت ۾ پاڻ باشعور بائيڪاٽ ڪيون. تہ هن باشعور جون وڏيون هامون هڻندڙ فرمايو تہ هن وقت اسان کي آريسر جي دماغ ۽ بشيري قريشي جي جسم جي ضروت آهي. مون چيو ڇا قومي تحريڪ ۾ جسم ڪم ايندا آهن يا دماغ؟ جيڪڏهن جسم ڪم اچن ها تہ نيلسن منڊيلا نہ پر ٻيو ڪو شيدي جيڪو جسم ۾ پاڏو لڳي ان کي پنهنجو ليڊر مقرر ڪن ها. بهرحال آريسر جهڙي

عاشق جي خوبين لاءِ لکجي تہ هزارين پنا هجن ۽ ڪو وڏو دانشور لکي، آئون تہ اڄ بہ آريسر جي چيچ پڪڙي ادب جي ميدان ۾ هلڻ سکي رهيو آهيان. آخر ۾ آئون آريسر جي هڪ خامي لکندس تہ هُن اهڙن لاءِ پنهنجا خيال، رايا، لفظن جي ضرورت ۾ لکيا ۽ اهڙن تي ڀروسو ڪيو جيڪي نہ انهن لفظن جي لائق هئا نہ ڀروسو ڪرڻ جهڙا هئا پوءِ اُهي قادر هجن، دودا هجن يا بشير هجن يا مري هجن.

هميشہ دعاگو

چام محمد اقبال انڙ

30_09_2007

مانوارا چيئرمين آرگنائيزنگ ڪميٽي (جسم)

جيئي سنڌو ديش!

توهان جو 11ـ11ـ2006 تي لکيل ليٽر مون کي ساڳيءَ تاريخ تي موصول ٿيو انهيءَ جو متن هيءَ آهي:

”جيئن تہ توهان کي هن ليٽر ذريعي اطلاع ٿو ڏجي تہ 17 نومبر 2006ع جمعي ڏينهن، منجهند 2 وڳي ميڊيا سينٽر تي پهچي، اوهان ميڊيا ذريعي جيڪي بہ اعتراض جسقم جي ان وقت جي مرڪزي عهديدارن تي اٿاريا آهن، اهي لکت ۾ جسقم جي مقرر آرگنائيزنگ ڪميٽيءَ کي ڏيندا.“

ان سلسلي ۾ عرض آهي تہ توهان جي حڪم جي بجا آوري ڪندي پنهنجو موقف پيش ڪري رهيو آهيان.

جناب اعليٰ! ڪافي ڳالهيون اهڙيون آهن، جيڪي مون ميڊيا جي سامهون قومي تحريڪ کي نقصان پهچڻ جي انديشي جي ڪري پيش نہ ڪيون آهن، منهنجا اعتراض ٻن قسمن جا آهن:

(1) موجوده قيادت جي سياسي سوجھ ٻوجھ:

موجوده قيادت جي سياسي رويي ۽ سياسي سوجھ ٻوجھ جي باري ۾ مون اهو محسوس ڪيو آهي تہ هيءَ قيادت اسٽوڊنٽ لائيف کان اڳتي وڌي،

بالغ نہ ٿي سگهي آهي. توهان ڪٿي ان کي منهنجي عمر جو سبب سمجهو پر حقيقت هيءَ آهي تہ سواءِ مدرسي جي شاگرديءَ جي ڪجهہ عرصي واري سياسي زندگيءَ جي، جنهن ۾ آءٌ ۽ موجوده سنڌ جي چوٽيءَ جو شاعر ادل سومرو ٻئي JUI جي شاگرد ونگ سان سلهاڙيل رهياسين، پوءِ اسان ٻنهي محسوس ڪيو تہ اسين رُڃ ۾ ڦٿڪي رهيا آهيون، ان ڪري ان تنظيم کي ٻنهي ڇڏڻ ڇڏيو. ادل سومري قومي خدمت شاعريءَ ۾ سمجهي ۽ مون قومي خدمت سائين جي. ايم. سيد جي فڪر سان سلهاڙجڻ کي سمجهيو. ان تي فارسي شعر جو هيءُ مفهوم ٺهي ٿو اچي تہ: "آءٌ ۽ مجنون ٻئي عشق جي اسڪول ۾ گڏ هئاسين، هو رڻ پٽن ڏانهن هليو ويو ۽ آءٌ گهٽين ۾ رُسوا ٿي ويس." جيڪا دراصل اڄ منهنجي حالت آهي. اهو اُن ڪري ٿو چوان، جو اُن وقت کان وٺي مون سنڌ جي تقدير سنوارڻ واري شخص سائين جي. ايم. سيد جي پيرن ۾ ويهڻ شروع ڪيو ۽ انهن پيرن ۾ ويهڻ دوران مون کي خبر پئي تہ سياست ڇا آهي، سياست لاءِ ڪهڙي ٻولي ۽ ڪهڙو اسلوب اختيار ڪرڻ گهرجي! سياست يونيورسٽي جي فيڪلٽيءَ ۾ پلي سائنس (Political Science) هجي، پر اها عوام ۾ ڪٿي وڃڻ کان پوءِ "آرٽ" ٿي وڃي ٿي. ڪامياب سياستدان، (ڪامياب مان منهنجي مراد اليڪشن ۾ ڪامياب ٿي وزيراعظم ٿيڻ ناهي) اهو آهي، جيڪو ڪنهن بہ بدنصيب قوم جي خوش نصيب مستقبل جا پيغام ڇڏي وڃي.

ان ڪري جنهن قيادت سان مون اختلاف ڪيو آهي، ان جو اهو ڪارڻ آهي تہ ان ۾ مون اهڙي قسم جي ڪا بہ نشاني ناهي ڏٺي. ان کي نہ ماضيءَ جو حافظو آهي، نہ ان ۾ حال جي ڄاڻ آهي ۽ نہ مستقبل جو ڪو واضح تصور آهي.

سابق قيادت اهو سمجهيو ٿي نہ هو ان ڪري ان جو قوم ڏانهن رويو اتحاد وارو نہ هو پر خود پارٽي ۾ انتشار پيدا ڪندڙ هو. نتيجي طور اها پارٽي، جنهن کي مون "سيد جي مشن" جي پورائي لاءِ پنهنجي محبتن، يارين ۽ دوستين، خانداني لڳ لاڳاپن ۽ خود پنهنجي پنهنجي ذات جي

قرباني ڏئي ٺاهيو هو. سا ڪيترن ئي ڳرپن ۾ ورهائجي وئي. هر انتشار وقت مون سيد جي خوابن جي ساٿيان لاءِ پارٽي کي سنڀاليو ۽ قيادت جو دفاع ڪيو ۽ بار بار سمجهائين ۽ دوستاڻين ڪچهرين جي باوجود ان وقت جي قيادت اهو سمجهيو هو ته سڀ ڪجهه هُوئي آهن. انهن تي آءٌ سوچيندو هئس ته هڪ فارسي شعر جو مفهوم منهنجي ذهن ۾ ايندو هو ته "اي معشوق! ايڏا نخرا نه ڪر، ڇو ته توکي ايڏو دلفريب ۽ مغرور منهنجي چاهتن ۽ شاعريءَ ڪيو آهي." پر قيادت پنهنجي هر عمل کي پنهنجو ذاتي ڪمال ۽ جمال سمجهيو: جيتوڻيڪ اهڙي ڪابه شيءِ اتي موجود ڪانه هئي. ان قيادت جو ڪارڪنن ڏانهن رويو "بادشاهن جي رعيت ڏانهن رويي" مثال هو. باوجود هڪ پارٽي هجڻ جي هنن جي ذهن ۾ پراڻو شاگرديءَ وارو تصور ۽ گنڊل پيٽل لفظ هئا. جن لفظن جي ذريعي وڏن مذهبن کان وٺي جديد فلسفن جا بي عمل پوئلڳ ورجاءُ ڪندي پاڻ کي زنده رکڻ جا جتن ڪندا ٿا رهن. ان ڪري ڪڏهن به ڪنهن ڪارڪن کا شڪايت پئي پيش ڪئي آهي، ته ان کي "محاذي" ۽ "تحريڪي" نظر سان ڏٺو پئي ويو آهي. اهو عمل منهنجي ڪيل موجوده فيصلي تائين جاري هو- يعني قيادت وٽ علمي ڪوٽ ۽ سياسي سمجهه جي اڻاٺ ئي سبب هو. اها عالمي حالتن ۾ موجوده سياست کي سمجهڻ کان پوريءَ ريت اڻ واقف آهي. آءٌ پوءِ به پنهنجي تخليق ڪيل ٻار کي بچائڻ لاءِ زهر جا ڍڪ پيئندو رهيس ۽ ان سلسلي ۾ مون پنهنجي ڊائريءَ ۾ لکيو هو ته:

زهر، زهر، ڍڪ پيئان ٿو
پوءِ به تنهنجي لاءِ جيئان ٿو.

مانوارا چيئرمين آرگائيزنگ ڪميٽي! ان سلسلي ۾ موجوده قيادت جي رويي جا مثال پنهنجي باري ۾ پيش ڪندس. ان ڏس ۾ اهو به عرض ڪندس ته مون کي ڪنهن عهدي جي لالچ نه رهي آهي ۽ نه رهندي، ان ڪري ئي مون دوستن جي چوڻ تي قيادت ٿالهيءَ ۾ رکي ڪين پيش ڪئي هئي، پر ٿيو ڇا، ان جي ترجماني هن شعر جو مفهوم ڪري ٿو ته:

اس قدر دوکا ديا رنگين چمن ني مجهي،
ڪ شوق گل بوسي مين رک دئي ڪانٽون پہ لب مين ني.
(مون کي هن رنگين چمن ڪيڏو نہ دوکو ڏنو
جو گل چمڻ جي شوق ۾ مون ڪنڊن تي چپ رکي ڇڏيا.)

(1) اُن وقت جي قائد بشير خان کي مون چيو هو تہ آءُ جنهن سياسي ڪلچر جو عادي آهيان يا جيڪا تعليم سائين جي ايم سيد کان مون کي ملي آهي، ان ۾ تہ پارٽي هڪ ڪٽنب مثل هوندي آهي. ان ڪري توهانجو رويو ڏاڍو ڏکوئيندڙ رهيو آهي. جڏهن منهنجي گهر کي باهہ لڳي هئي تہ توهان مون کان ڪڏهن اهو پڇيو ئي ڪونہ. تہ توهان جو ڪهڙو نقصان ٿيو ۽ ڪهڙا ڪتاب سڙيا: جيتوڻيڪ توهان مان مون کي ڪنهن بہ مالي مدد جي توقع نہ هئي ۽ نہ آهي. پر سنڌي سماج جي رسم و رواج موجب توهان کي مون کان پڇڻ گهربو هو.

(2) مون کي سنڌ جي هڪڙي بدنام اديب (جيڪو هاڻي پنهنجن عملن جي ڪري، ڪيفر ڪردار تائين پهچي، نتيجو ڀوڳي رهيو آهي) گهٽ وڌ ڳالهايو ۽ منهنجي ذاتي توهين ڪئي، جيڪو سڀ مون اخبار ۾ ڏنو. پر توهان ان تي ڪو رد عمل ظاهر نہ ڪيو. جيتوڻيڪ اُن سلسلي ۾ پارٽيءَ جي اُن وقت جو وائيس چيئرمين مون وٽ آيو هو پر هوءَ ذاتي حيثيت ۾ آيو هو نہ اوهان جي هدايت ۽ حڪم تحت ئي آيو هو. اهو هُن مون کي ان وقت ئي ٻڌايو هو.

(3) ايجنسين جي هڪڙي اداري مون کي پنهنجي موبائل فون تي قتل جي ڌمڪي ڏني ، ۽ مون اُن وقت ئي اخبارن (سنڌي اخبارن) ۾ سندس فون نمبر سميت خبر ڏني تہ منهنجيءَ زندگي کي خطرو آهي، پر توهان اُن تي ڪوبہ رد عمل ظاهر نہ ڪيو ۽ پنهنجي غرور ۾ اچي مون کي چيو تہ .اها اوهان جي ڪنهن صحافي دوست مسخري ڪئي هوندي، جنهن تي ڪهڙو رد عمل ظاهر ڪريان. اُن ڪري اها ڳالهہ مهاڙ اخبار ۾ اچڻ جهڙي نہ آهي.“ جڏهن تہ ساڳئي چيئرمين صاحب پنهنجي ذات خلاف هترادو ڊراما

ڪرائي، ٻٽي ٽائيپ شهرت ماڻڻ جو ڪوبہ موقعو پنهنجي هٿان وڃائڻ نہ ڏنو. ان جو مثال سن ۾ ٿيل حملي جو هٿرادو ڊرامو هو جيڪو ان وقت ظاهر ٿيو هو جڏهن ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي، سائين جي. ايم. سيد جي ورسيءَ تي ڳالهائڻ لاءِ اُٿيو هو ۽ ان کان پوءِ مون کي ڳالهائڻو هو. اهو ڊرامو ان ڪري رچايو ويو هو جو ڪنهن مخبر ڪيس ٻڌايو هو تہ آريسر ۽ نياز ڪالاڻي، ٻئي ڏينهن موضوع منتخب ڪري، انهن تي ڳالهائيندا، ڇو تہ اهو مرڪزي اليڪشن کان اڳ جسقم جو آخري جلسو هو. ان معاملي کي سبوتاز ڪرڻ لاءِ اهو سمورو ڊرامو رچايو ويو۔ ۽ پوءِ، جلسي جي درهم برهم ٿيڻ بعد حيدرآباد موٽندي مانجهند وٽ ڪنهن خير خواهہ من کي چيو تہ "بشير! وڏو خوش قسمت آهين، جو جيڪڏهن فائرنگ ٿيڻي بہ هئي تہ اها آريسر ۽ نياز ڪالاڻيءَ جي تقريرن وقت ٿيڻي هئي ۽ اُن جو نشانو اُهي بنجن ها، پر سڄو ڪريڊٽ تنهنجي حصي ۾ آيو ۽ تون هينئر شهرت جي بلندين تي پهچي چڪو آهين!"

ٻيو مثال: گلشن حديد ۾ ڪن ماڻهن شاديءَ جي خوشيءَ ۾ هوائي فائرنگ ۽ آتشبازي ڪئي ۽ هن ان کي اهو رنگ ڏنو تہ "اها فائرنگ بہ منهنجي بنگلي تي منهنجي ۽ منهنجن ٻارن کي نشاني بنائڻ لاءِ ڪئي وئي هئي."

اهي مثال آءٌ صرف سابق قيادت جي ذاتي شهرت ماڻڻ ۽ ڪارڪنن کي نظر انداز ڪرڻ بابت پيش ڪريان ٿو.

جناب اعليٰ! "سياسي سمجهہ" جي باري ۾ سابق قائد جي اها حالت هئيُ تہ ان کي دنيا جي جاگرافيءَ ۽ ڪنڊن جي بہ خبر نہ هئي ۽ نہ هن سائين جي. ايم. سيد جو ڪتاب "موجوده عالمي سياست" ئي پڙهيو هو. آءٌ يقين سان چوان ٿو تہ ڪائنس اڄ بہ وڃي پڇو تہ دنيا ۾ ڪنڊ ڪيترا آهن ۽ مختلف ملڪن ۾ ڪير ڪير حڪمران آهن ۽ اتي ڪهڙا ڪهڙا نظام جاري آهن؟ تہ مون کي پڪ آهي تہ هو اُن جاجواب نہ ڏئي سگهندو. حيرت جي ڳالهہ اُها آهي تہ ڪيس اها بہ خبر نہ آهي تہ "سوشل ويلفيئر اسٽيٽ" Social

Welfare State ڇا کي چئبو آهي! سوشلزم ۽ ڪميونزم جو فرق ته پري رهيو پر ڪيس ڊيموڪريسي ۽ سوشل ڊيموڪريسيءَ جي به خبر نه آهي.

ان ڪري، مون ائين پئي سمجهيو ته دوستن جي مدد سان آءٌ ان قيادت کي سنواٽي واٽ تي وٺي ايندس، پر مون کي ايڏا تلخ تجربا ٿيا ۽ ان قيادت وٽ ادارن جو ڪوبه احترام نه آهي، جنهن جا ڪيترائي مثال آهن. آءٌ وڌيڪ مثال ڪونه ٿو ڏيڻ چاهيان، پر هڪڙو مثال ڏيڻ ڪافي ٿو سمجهان- ته جئمسٽ ڪائونسل جواهو آخري اجلاس، جنهن ۾ آءٌ شريڪ ٿيو هوس، ان ۾ مون چيو هو ته "توهان جا" روايتي ڌرڻا" اثر وڃائي ويٺا آهن، ان ڪري هاڻي پرزور مظاهرن جو دور آهي،، ۽ مظاهرا ئي هوندا آهن، جيڪي حڪومتن کي اقتدار تان هٽائي ڇڏيندا آهن." اُن لاءِ مون ڪيترن ئي ملڪن جا مثال ڏيندي، قيادت کي اها تنبيهه ڪئي هئي ته "پرامن" جو لفظ پارٽيون ڪڏهن به پنهنجي جياپي لاءِ استعمال نه ڪنديون آهن." ۽ جيئمسٽ ڪائونسل يڪراءِ. پرشور ۽ پُرزور مظاهرن" واري منهنجي تجويز منظور ڪئي هئي ۽ اهو ليٽر به مون وٽ موجود آهي. پر ٻئي ڏينهن اعليٰ ترين اداري (جيئمسٽ ڪائونسل) جي فيصلي خلاف ماتحت اداري "نيشنل ڪائونسل" جو اجلاس ڪوٺائي، ان ۾ "مظاهرن" جو لفظ تبديل ڪرائي، "ڌرڻن" جو لفظ استعمال ڪيو ويو آهي، جيڪو ليٽر به مون وٽ موجود آهي.

ان مان معلوم ٿئي ٿو ته سابق قيادت وٽ ادارن جي اهميت ۽ حيثيت ڪابه نه هئي، پر پنهنجي ذاتي راءِ ۽ انا، اهم ۽ برتر هئي! مثال طور: جسقم ضلعي حيدرآباد جي چونڊ رڪيل هئي، حالانڪ اهو ڪم جنرل سيڪريٽريءَ جو هوندو آهي، پر سابق چيئرمين ڪڏهن به اهو ڪم جنرل سيڪريٽريءَ کي ڪرڻ نه ڏنو آهي، ڀلي اهو جنرل سيڪريٽري آءٌ هجان، صفدر سرڪي هجي يا قائم مقام جنرل سيڪريٽري حنيف ٻڙدي هجي. جڏهن سڄي ضلعي جا ڪارڪن ووٽنگ لاءِ گڏ ٿي ويا ته اُن وقت جي صورتحال کي محسوس ڪري، سابق چيئرمين سُس پُس شروع ڪئي ته

اليڪشن ڪرائجي يا سليڪشن ڪرائجي. مون ڪيس چيو ته "سائين! ڪارڪنن کي اسان هيو ڪجهه ڏئي نٿا سگهون ۽ نه ڏئي سگهيا آهيون. گهٽ ۾ گهٽ سائين جي. ايم. سيد جي روايت موجب کين ووٽ جو حق ته ڏيون". ته مون کي چڙٻ ڏئي چيائين ته "آءٌ مرڪزي باڊيءَ جي ميمبرن سان پيو ڳالهايان، ۽ تون مرڪزي ڪاميٽي جو ميمبر نه آهين". ۽ پوءِ سليڪشن تي، جنهن ۾ هُن جنهن شخص کي صدر منتخب ڪيو اُهو قسم کڻڻ لاءِ به نه آيو ۽ اڃا تائين غائب آهي.

ٻيو مثال خيرپور ضلعي جي اليڪشن جو آهي، جيڪا به هن پنهنجي نگرانيءَ ۾ ڪرائي ۽ پنهنجا من پسند ماڻهو ويهاريا، پر بدقسمتيءَ سان اهي سڀ هارائي ويا. ڳڻپ ڪانپوءِ ٽي پيرا نئين سر ڳڻپ ڪرائي وئي ۽ نيٺ مرڪزي باڊيءَ جو اهم معزز ميمبر اسلم خيرپوري پنهنجي نگرانيءَ ۾ ڳڻپ ڪرائي آيو ۽ اچي رپورٽ ڏنائين ته چيئرمين صاحب جا من پسند ماڻهو هارائي چڪا آهن. ته مرڪزي باڊيءَ جي ميمبر جي ڳڻپ کي به ريٽيندي، هن حڪم صادر فرمايو ته "ضلعي باڊيءَ ۾ هارايل ۽ کٽيل ميمبر اڌواڌ کنيا ويندا."

ٽيون مثال ميرپور ضلعي جي باڊيءَ جو آهي، اُتي هٿرادو بحران پيدا ڪرائي (جنهن جا مون وٽ شاهد موجود آهن) ضلعي جي صدر کي استعيفا ڏيڻ تي مجبور ڪيو ويو ۽ پوءِ ضلعي ڪانگريس ڪوٺائي وئي، جتي فيصلو ڪيو ويو ته Re_ election ٿيندي، ڪارڪنن جي اڪثريتي راءِ کي ڏسندي ۽ پنهنجي ڪارڪردگيءَ جي مايوسيءَ جي مد نظر سابق چيئرمين فيصلو ڪيو ته "ضلعي لاءِ آرگنائيزنگ ڪميٽي مقرر ڪندس". جيڪا هن مقرر ڪئي. ان ۾ حيرت انگيز ڳالهه اها آهي ته آئين جي خدا جي فضل سان نه ڪيس خبر آهي ۽ نه ئي پڙهيو اٿس ته جيئمسٽ ڪائونسل جا ميمبر ضلعن جا عهديدار نٿا ٿي سگهن، پر اُتي جيئمسٽ ڪائونسل جا ٻه ميمبر ضلعي جي آرگنائزنگ ڪميٽيءَ تي مقرر ڪيا ويا يعني علي حسن چانڊيو ۽ منظور ميمڻ.

– ۽ اهڙا ڪيترائي مثال پيش ڪري سگهجن ٿا، جنهن مان خبر پوي ٿي ته هو پارٽيءَ ۾ شخصي بالادستي“ چاهي ٿو. هن وٽ ادارن، ماڻهن يا عهديدارن جي ڪا به اهميت نه آهي، ۽ نه ئي پارٽيءَ جو آئين، منشور يا ”فڪرِ سيد“ هن آڏو ڪا حيثيت رکن ٿا.

ان سلسلي ۾ سابق چيئرمين پنهنجي نالي جو نعرو جلسن ۾ زور شور سان هڻائڻ شروع ڪيو ۽ سائين جي. ايم. سيد جي طرز تي پنهنجي سالگره ملهائڻ جا اهتمام شروع ڪيا.

ان ڏس ۾ هڪڙي ڳالهه ٻڌائيندو هلان ته نوشهري فيروز ضلعي جي دوري دوران سندس ايئرڪنڊيشنڊ D_2 ڪار ۾ سفر ڪندي مون کيس چيو ته اهو رجحان غلط آهي، ته سائين جا نعرا ڇڏي، پنهنجا نعرا هڻايا وڃن ته مون کي وراڻيائين ته ”سائين! ڪارڪن مون سان محبت ڪن ٿا، اُنهن کي آءٌ ڇا ڪريان!“ اُتي مون کيس چيو ته ”جيڪڏهن توهان جي خلاف نعرا لڳن ته اوهان جو رد عمل ڇا هوندو؟“ اسان سان گڏ ضلعي نوشهري فيروز جو (اُن وقت جو) ضلعي صدر ۽ مخلص ڪارڪن آچر لنڊ ويٺو هو جنهن چيو ته ”وڏا! نعرن تي تنهنجون ٻه واڇون گودو ٽينديون آهن، پر اهي نعرا هوائي آهن، جيڪي سياڻي فضائن ۾ اُڏامي ويندا. اسين تنهنجا سچا دوست آهيون، ڇو ته اسان سيد جا سچا ڪارڪن آهيون، سپاهي، مجاهد وغيره ڪجهه به نه آهيون.“

– ۽ پوءِ صاحب موصوف کيس ۽ مون کي ڪو به جواب نه ڏئي سگهيو. اڄ آچر لنڊ ضلعي نوشهري فيروز جي ميمبر شپ تان معطل آهي ۽ آئون توهان جي سامهون پيش آهيان.

ان مان توهان سمجهي سگهو ٿا ته مذڪوره قائد جو ڪارڪنن ۽ سائين سان ڪهڙو رويو رهيو آهي.

جيئي سنڌ قومي محاذ جي منشور ۾ لکيل آهي ته ”اسين مظلوم قومن ۽ مظلوم ماڻهن جو هر صورت ۾ ساٿ ڏينداسون...“ ۽ مون کي ان وقت حيرت ٿي، جڏهن پارٽيءَ جو اُن وقت جو چيئرمين ڪوئيٽا ويو ۽ نواب

اڪبر بگٽيءَ جي شهادت جي تعزيت ڪانپوءِ ڪوئيٽا جي ڪارڪنن طرفان رٿيل پريس ڪانفرنس ۽ T.V ڪوريج ڪان اُن ڪري لنوائي ويو جو اهو ڳنڀير مسئلو هو ۽ سر ويڃائڻ جي ڳالهه هئي. هيءُ اُن پارٽيءَ جي قائد جي سياسي سمجهه آهي، جنهن جي رهبر سمورين مظلوم قومن کي آزاديءَ لاءِ وڙهڻ جو درس ڏنو هو. آءٌ ان عمل کي سيد. سنڌي قوم ۽ سيد جي فڪر خلاف انتهائي بزدلانه عمل سمجهان ٿو جڪو اُن ماڻهوءَ ڪان سرزد ٿيو آهي، جنهن کي اسان جا معصوم ڪارڪن، "بهادري جي علامت" سمجهندا آهن. بهادري اها نه آهي ته هوٽل تي ويٺل چئن مزدورن کي ماري اچجي، پر بهادري اها آهي ته اسٽيٽ جي سامهون ۽ اسٽيٽ جي ڪارنامن جي خلاف ائين اڏول بيهجي، جيئن سائين جي. ايم. سيد، ڪير ٿر جبل وانگر اٽل ۽ اڏول ٿي بيهندو هو.

آءٌ اهو به واضح ڪريان ٿو ته اهو عمل "پارٽي منشور" جي به خلاف آهي، جنهن ۾ لکيل آهي ته "اسان دنيا ۾ آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ سمورين قومن جا ساٿي آهيون" ڇا. ساٿ صرف اهوئي آهي ته هزارن روپين جو تيل ساڙي ڪوئيٽا جو سفر ڪجي ۽ صرف شهيد رهنما لاءِ فاتحه جا ٻه اکر پڙهي اچجن ۽ ان سان ڪنهن به يڪجهتيءَ جو عملي مظاهرو نه ڪجي؟ ڄڻ بلوچستان جي "شهيدِ وطن جو روح" ڪنهن سنڌي اڳواڻ جي فاتحه ڪان سواءِ خدا جي حضور ۾ بخشبوئي ڪونه!

منهنجيءَ ان سياسي تنقيد جو هڪ ٻيو پهلو به آهي ته اسان جي اڳوڻي قيادت عالمي حالتن کي سمجهي، سنڌ ۾ پنهنجي پارٽيءَ کي سگهاري قوت ۾ تبديل ڪرڻ لاءِ ڪيترو ڪم ڪيو ۽ سنڌ جي سرزمين ۽ پڻ پاڙيسري ملڪن ۾ پنهنجا ڪهڙا اتحادي ڳولي لڌا؟ ان سلسلي ۾ سنڌ جي هڪڙي اسٽريٽ پاور ڏڙي "متحده قومي موومينٽ" سان سائين امداد محمد شاهه پارٽيءَ جي مفاهمت ڪرائي هئي ۽ اها سڄي مفاهمت پنجاب جي خلاف هئي. جيڪو ڏکڻ ايشيا جي هن خطي ۾ مِني سامراج آهي. پر اُن کي پيپلزپارٽيءَ جي پروپيگنڊا ۽ ذاتي مفادن جي پرپور پورائي نه ٿيڻ

جي ڪري ختم ڪيو ويو. اهو سمورو عمل قيادت جي نابالغيءَ ۽ سياسي دُور انديشيءَ جي سخت اڻاٺ جو نتيجو هو. جيڪا به قيادت، ٻين پارٽين ۽ ميڊيا جي مخصوص طبقي جي دٻاءُ ۾ اچي سياسي فيصلا ڪندي آهي، سا پنهنجي قوم کي نجات جي راهه نه ڏيکاري سگهندي آهي.

ان کانسواءِ هن قيادت جي ڪمزوري اها به آهي ته هُن هڪ انقلابي تنظيم کي پيپلزپارٽي جهڙي ڇڙواڳ پارٽيءَ جي انداز ۾ هلائڻ شروع ڪيو. چند نعرا ۽ رٽيل تقريرون ۽ ڪجهه حڪمرانن سان طئہ ٿيل ڌرڻا هنيا ويا ۽ تنظيم سازيءَ ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ڏنو ويو، جنهن ۾ ديهه، ٽپي، تعلقي ۽ محلي وار يونٽ سڀ طئہ ٿيل آهن ۽ هر هڪ جي ميٽنگ جو وقت پڻ مقرر ٿيل آهي. پر ڇا اڳوڻي قيادت اهو ٻڌائي سگهندي ته هُن جيئي سنڌ قومي محاذ جي ان آئين تي ڪيترو عمل ڪيو آهي؟ يقيناً چيئرمين (اڳوڻو) صاحب چوندو ته ”انهيءَ ڪم لاءِ مختلف عهديدار مقرر ٿيل آهن.“ ان تي منهنجو چوڻ آهي ته ڪنهن به عهديدار کي سندس اختيارن ۽ فرضن تحت ڪم ڪرڻ جو موقعو ئي نه ڏنو ويو آهي. جنرل سيڪريٽري ڪٿي ڪير به هُجي، ان ۾ آئون، شبير جمالي، ڊاڪٽر صفدر سرڪي، يا موجوده قائم مقام سيڪريٽري حنيف بڙدي اچي ٿا وڃن. ان جو هڪڙو مثال اهو به آهي ته ميٽنگ ڪوٺائڻ، ان جي ايجنڊا ترتيب ڏيڻ ۽ ڪارروائي هلائڻ جا اختيار مرڪزي جنرل سيڪريٽريءَ کي آهن، پر سيني جي دور ۾ ماهوار ميٽنگن جي بدران هو پاڻ ميٽنگ جو اعلان ڪندو هو ۽ مقرر ڪيل وقت کان گهٽ ۾ گهٽ 5 ڪلاڪ دير سان اجلاس شروع ڪندو هو ۽ جنهن به ڪارڪن ڪجهه چوڻ جي ڪوشش ڪئي ته اُن کي ”داٻي ڪلچر“ تحت دٻايو ويندو هو. اهو عمل مرڪزي باڊيءَ کان وٺي نيشنل ڪانگريس تائين هر اجلاس ۾ جاري رهندو پئي آيو. جنهن جا ٻه مثال.

(1) سرمد ميراڻيءَ کي دڙڪا ڏئي خاموش ڪرڻ ۽ (2) باغي بجاراڻيءَ کي موچڙا هڻائڻ، باغي بجاراڻي ڇا به هُجي، پر معزز اداري جو معزز ميمبر هو ۽ ان کي ڌڪ هڻڻ لاءِ اڳوڻو چيئرمين صاحب پاڻ اُٿيو جنهن کي

قميص ڪان ڇڪي مون ويهاريو هو- تہ ان ڪلچر ذريعي ڇا هُن فڪرِ سيد کي اڳتي پئي وڌايو يا ڪنهن مهر سردار يا ڳنڍ سردار واروويو اختيار ڪري پارٽيءَ کي پنهنجي رعيت پئي سمجهيائين- ۽ هن ان کي ائين هلائڻ پئي چاهيو.

منهنجو سڀ کان وڏو اعتراض اهو آهي تہ سنڌ جا ٽي وڏا شهر ڪراچي، حيدرآباد ۽ سکر، جيڪي قومي تحريڪ جا ڳڙهہ سمجهيا ويندا هئا، اڄ اُتي پارٽيءَ جي حالت اها آهي، جو اُتي پارٽي قبضي گيرن، ڀتي خورن ۽ داداگيرن جو ٽولو بنجي وئي آهي. حيدرآباد، جتي ڪنهن بہ احتجاج ۾ سائين جي. ايم. سيد جي وقت کان وٺي عوام جو سمنڊ رستن تي ڇوليون هڻندي نظر ايندو هو اُتي اڄ اسان کي سموري سنڌ جي ڪارڪنن کي نينڊ ڏيڻي پوي ٿي ۽ منٿون ميڙون ڪرڻيون پون ٿيون ۽ ان کان پوءِ چند سوَ ماڻهو گڏ ڪري سگهون ٿا، جنهن کي سنڌي اخبارون پنهنجي فني مهارت سان هزارن جو رنگ ڏئي ڇڏينديون آهن. اها سندن مهرباني آهي، نہ اسان جو ڪمال.....!

انهن ٽنهي شهرن ۾ قومي محاذ جا ڪارڪن ”ڏنڌي“ جي سلسلي ۾ ماڻهن جي نظرن ۾ بدنام ٿيل، ترقي پسند پارٽي ۽ غنوي ڀٽو جي لفظن ۾ شهيد ڀٽو جي ”گندن انڊن“ سان مليل آهن. ڇا سائين جي. ايم. سيد سنڌ ۾ اهڙي پارٽي پئي ڏسڻ چاهي..؟!

(2) قيادت جو ڪردار ۽ ڪارڪنن ڏانهن رويو:

انهيءَ سلسلي ۾ آئون پنهنجي باري ۾ ان وقت جي چيئرمين جي رويي جو ذڪر ڪري آيو آهيان، پر هتي اختصار سان چند مثال پيش ڪرڻ چاهيندس، جيڪي منهنجي نظر ۾ ڪنهن بہ شاهديءَ ۽ ثبوت جا محتاج نہ آهن:

(1) هندستان ۾ سنڌي زبان جي سفير ويڻا شرنگي جو ڀائيٽو ڪپل ديو ڪراچيءَ مان اغوا ٿي ويو. مون کي، ڪپل جي والده روئندي فون ڪيو

ٻيو مثال:

لاڙڪاڻي ضلعي جو چونڊيل صدر مُنير شاهاڻي ماريو ويو ۽ ستن ڏينهن تائين اڳوڻو چيئرمين شهيد جي عذرخواهي لاءِ نہ ويو ۽ نہ ئي سندس چاليهي ۾ شريڪ ٿيو. اُلٽوجيئمسٽ ڪائونسل جي اجلاس ۾ پنهنجي مخصوص دوستن کان مون تي اهو اعتراض ڪرايو ويو تہ ”تون هڪ ڪرمنل ماڻهوءَ جي چاليهي ۾ ڇو وئين؟“ اتي مون کيس جواب ڏنو تہ ”جيڪڏهن هو ڪرمنل هو تہ لاڙڪاڻي ضلعي جي ڪارڪنن هن کي وڏيءَ اڪثريت سان صدر ڇو چونڊيو هو؟ ٻيو تہ اوهان هن جي جيل يادگيرين تي مشتمل ڪتاب ”زندگي جي جهروڪي مان نهار“. تي تبصرو ڪندي لکيو آهي تہ ”هر قومي ڪارڪن کي منير شاهاڻيءَ جهڙو ٿيڻ گهرجي.“

ٽيون تہ توهان گل پٺيءَ جي تہ پيشانيءَ کي چمي ڏنيون ٿي، جيڪو حيدرآباد ۾ ڪرمنل طور مشهور هو ۽ چار ڀيرا خود اوهان جي چوڻ تي هن کي پوليس ڪسٽڊيءَ مان مون آزاد ڪرايو هو جنهن تي مون کي ان وقت جي حيدرآباد جي ڪمشنر (جيڪو جوانيءَ جي دور ۾ منهنجو حجائتو دوست رهيو هو) چيو تہ ”مولوي صاحب! ڇو پنهنجي عزت جي پٺيان اچي پيو آهين؟“ پوءِ بہ هُن صاحب جواب ڏيڻ بدران ڪيس قانوني طريقي سان آزاد ڪيو هو. اهو ان ڪري تہ گل پٺي نامعلوم سبب جي ڪري چيئرمين صاحب جي ويجهو هو ۽ منير شاهاڻيءَ اهڙي ئي ڪنهن بہ مبهم سبب جي ڪري ڪائنس پري هو!

ٽيون مثال:

سموري ڪراچيءَ جي سنڌين لاءِ ڇپر ڇانوَ ۽ حفاظت جو مورچو بڻيل ”حڪيم نوتيار“ شهيد ٿيو تہ ان وقت جي چيئرمين صاحب ۽ ان سان گڏ ضلعي اوير جي صدر اهو الزام ”متحده“ وارن تي هنيو. حالانڪ حقيقت هيءَ هئي تہ هو پنهنجي شهادت کان هڪ ڪلاڪ اڳ

ٻيو مثال:

لاڙڪاڻي ضلعي جو چونڊيل صدر مُنير شاهاڻي ماريو ويو ۽ سٽن ڏينهن تائين اڳوڻو چيئرمين شهيد جي عذرخواهي لاءِ نہ ويو ۽ نہ ئي سندس چاليهي ۾ شريڪ ٿيو. اُلٽوجيئمسٽ ڪائونسل جي اجلاس ۾ پنهنجي مخصوص دوستن کان مون تي اهو اعتراض ڪرايو ويو تہ "تون هڪ ڪرمنل ماڻهوءَ جي چاليهي ۾ ڇو وئين؟" اتي مون ڪيس جواب ڏنو تہ "جيڪڏهن هو ڪرمنل هو تہ لاڙڪاڻي ضلعي جي ڪارڪنن هن کي وڏيءَ اڪثريت سان صدر ڇو چونڊيو هو؟ ٻيو تہ اوهان هن جي جيل يادگيرين تي مشتمل ڪتاب "زندگي جي جهروڪي مان نهار" تي تبصرو ڪندي لکيو آهي تہ "هر قومي ڪارڪن کي منير شاهاڻيءَ جهڙو ٿيڻ گهرجي."

ٽيون تہ توهان گل پٽيءَ جي تہ پيشانيءَ کي چم ، ڏنيون ٿي، جيڪو حيدرآباد ۾ ڪرمنل طور مشهور هو ۽ چار پيرا خود اوهان جي چوڻ تي هن کي پوليس ڪسٽڊيءَ مان مون آزاد ڪرايوهو جنهن تي مون کي ان وقت جي حيدرآباد جي ڪمشنر (جيڪو جوانيءَ جي دور ۾ منهنجو حجائتو دوست رهيو هو) چيو تہ "مولوي صاحب! ڇو پنهنجي عزت جي پٺيان اچي پيو آهين؟" پوءِ بہ هُن صاحب جواب ڏيڻ بدران ڪيس قانوني طريقي سان آزاد ڪيو هو. اهو ان ڪري تہ گل پٽي نامعلوم سبب جي ڪري چيئرمين صاحب جي ويجهو هو ۽ منير شاهاڻيءَ اهڙي ئي ڪنهن بہ مبهم سبب جي ڪري ڪائنس پري هو!

ٽيون مثال:

سموري ڪراچيءَ جي سنڌين لاءِ ڇپر ڇانوَ ۽ حفاظت جو مورچو ٻڌيل "حڪيم نوتيار" شهيد ٿيو تہ ان وقت جي چيئرمين صاحب ۽ ان سان گڏ ضلعي اوڀر جي صدر اهو الزام "متحده" وارن تي هنيو حالانڪ حقيقت هيءَ هئي تہ هو پنهنجي شهادت کان هڪ ڪلاڪ اڳ چيئرمين سان مليو

هو ۽ ضلعي اوڀر جي صدر سان پنهنجي اختلافن جو نبيرو ڪرڻ لاءِ ڪيس عرض ڪيو هيائين. پر چيئرمين صاحب نبيرو ڪرڻ بدران هُن کي چڙهون ڏئي اُٿاري ڇڏيو. حيرت ان وقت ٿي، جڏهن سموري ڪيس جي ڪارروائي، پريس، ڪانفرنس ۾ مظاهرن دوران هُن پوليس جي سامهون اها ڳالهہ نہ رکي تہ سندس گم ٿيڻ کان هڪ ڪلاڪ پهرين هُو مون سان مليو هو ۽ فلاڻي ماڻهوءَ جي شڪايت ڪئي هئائين، اُن ڪري ان ماڻهوءَ کان پڇا ڳاڇا ڪريو. انهيءَ سلسلي ۾ مون جڏهن ملير ۾ پريس ڪانفرنس ڪري صحافين آڏو اهو واقعو رکيو تہ جاچ جي شروعات مون کان ٿيڻ کپي تہ پهرين ڪوشش ڪئي وئي تہ اها پريس ڪانفرنس اخبارن ۾ نہ اچي. حيرت آهي تہ ڪنهن بہ سنڌي اخبارن سواءِ "عبرت" جي اها پريس ڪانفرنس شايع نہ ڪئي ٻئي ڏينهن هنگامي طور حڪيم نوتيار جي ڀاءُ کي وٺي چيئر مين صاحب پاران ملير ۾ پريس ڪانفرنس ڪئي وئي، جنهن ۾ حڪيم نوتيار جي ڀاءُ شاهد نوتيار کي بہ ويهاريو ويو ۽ اهو الزام هنيو ويو تہ حڪيم نوتيار جا قاتل "متحده" وارا ۽ سنا.س ٻي گهر واري آهن. ان مان ڇا سمجهڻ گهرجي تہ اصل قاتل کي لڪايو ويو ۽ اها روئداد، جيڪا شهيد حڪيم نوتيار، چيئرمين سان بيان ڪري چڪو هو سا دفن ڪئي وئي. انهيءَ ملاقات جا شاهد ملير جا ڪيترائي ڪارڪن، آئون پيش ڪري سگهان ٿو. وڌيڪ تعجب جهڙي ڳالهہ اها آهي تہ گل پٽيءَ جي قاتلن کان انتقام وٺڻ جا تہ وڏا اعلان ڪيا ويا هئا، پر هن "ڪنڌار مڙس" جي پلاند جي ڪابہ ڳالهہ نہ ڪئي وئي: ان ڪري جو گل پٽي، اڳوڻي چيئرمين صاحب جو پسنديده ماڻهو هو ۽ حڪيم نوتيار ڪنهن بہ ڏاڍي مڙس اڳيان جهڪڻ وارو ماڻهو نہ هو.

چوٿون مثال:

سائين جي. ايم. سيد جو پيارو "شهيد قيوم منگي". اڳوڻي چيئرمين سان گڏ حملي ۾ زخمي ٿيو هو ۽ ڪجهہ ڏينهن اندر اسپتال ۾ زخمن جا تاب

نہ سهي شهيد ٿي ويو. ظاهر ڳالهہ آهي تہ هن جي شهادت سان حملي جو ڪيس ازخود 302 ۾ تبديل ٿي ويو. ان سلسلي ۾ اڳوڻي چيئرمين صاحب ڪنهن انقلابي طريقي سان نہ قاتلن جو پيڇو ڪيو ۽ نہ ئي ڪيس جي پيروي ڪئي، نتيجي طور شهيد قيوم منگي جي شهادت جا ذميوار آزاد ٿي ويا. ان سلسلي ۾ ڪيتريون ئي ڪهاڻيون مشهور آهن، پر انهن جي اپٽار ڪرڻ نٿو چاهيان.

پنجون مثال:

لياقت مارفاڻي جو قتل: ظاهر ڳالهہ آهي تہ اهو پلاٽن جي مسئلي تي قتل ٿيو ۽ اُهي پلاٽ، اُهي ئي پلاٽ آهن، جيڪي ان وقت جي چيئرمين مرڻ گهڙي تائين بک هڙتال تي ويٺلن کي انعام طور ڏيڻا ڪيا هئا: انهن مان ڪيترن کي ڏنا بہ ويا، پر ڪن وٺڻ کان انڪار ڪيو. آخر اهي پلاٽ ڪراچيءَ جهڙي شهر ۾ ڪٿان آيا؟ ايترا پلاٽ ان وقت جي چيئرمين صاحب وٽ سندس اباڻي شهر رتيديري ۾ بہ ڪونہ آهن. ظاهر ڳالهہ آهي تہ اهي پلاٽ لياقت مارفاڻي جي قبضن ذريعي حاصل ڪيل هئا، جنهن جي نتيجي ۾ هُن کي پنهنجي زندگيءَ کان محروم ٿيڻو پيو هو، پر ان ڪيس جو بہ ڇا ٿيو ڪا خبر نہ آهي!

ڇهون مثال:

آئون هتيءَ هيءَ تلخ حقيقت واضح ڪرڻ ٿو سمجهان تہ ڪالاباغ ڊيم خلاف مرڻ گهڙي تائين ڪيل بک هڙتال ختم ڪيئن ٿي؟... بک هڙتال جي فيصلي ٿيڻ وقت مون پنهنجو نالو بہ پيش ڪيو هو ۽ چيئرمين صاحب جو پڻ، ڇو تہ جيڪا اثرائتي شيءِ ٿي سگهي ٿي. سا اها هئي: پر هُن کي اٿرن کان وڌيڪ هُجومن جي پرواهہ هوندي آهي، جنهن ڪري چڱو خاصو لڏو بک هڙتال تي ويهاريو ويو- جيئمسٽ ڪائونسل ۾ جيڪي فيصلا ڪيا ويا تہ انهن کي ڳجهو رکبو انهن کي هن پهرين ڏينهن بک هڙتالي ڪئمپ تي تقريرون ڪندي پڌرو ڪري ڇڏيو. نتيجي طور

سرڪار ان بک هڙتال کي ڪنگهيوئي ڪونه.

ان جي باوجود، اُن وقت جي وزير اعليٰ سردار علي محمد مهر اهو نياپو موڪليو هو تہ آئون اوهان جي ڪئمپ تي اچان ٿو ڪالا باغ ڊيم ختم ڪرائڻ جو آئون اعلان نٿو ڪري سگهان، پر اهو اعلان ڪندس تہ جيڪڏهن نہ ٿيو تہ ان جي خلاف جدوجهد ۾ آئون جسقم سان گڏ هوندس!

پر اُن وقت چيئرمين سياسي نابالغيءَ جو ثبوت ڏيندي، اهڙي وقتائتي پيشڪش ٺڪرائي ڇڏي. نتيجي طور ڪارڪنن جي حالت نازڪ ٿيڻ لڳي ۽ مون کي چوڻ لڳو تہ طريقہ ڪار ٻڌايو، ڇاڪاڻ تہ ڪارڪن بچائڻا آهن. مون کيس عرض ڪيو تہ ڪارڪن مرڻ لاءِ ويهاريا اٿئي يا بچائڻ لاءِ..!؟ هن چيو: مرڻ لاءِ ٿوروئي ويهاريا هئا، ڪا واٽ ٻڌاءِ!“ اُن لاءِ بہ ڪنهن اداري جي ڪابہ ميٽنگ نہ ٿي، صرف سندس ايئرڪنڊيشن ڪار ۾ پاڻ، مجتبيٰ شاهہ راشدي ۽ هڪ ٻيو ڪو هو جنهن جو مون کان نالو وسري ويو آهي، پريس ڪلب کان ڪار ۾ چڙهي ڪلفٽن تائين وياسين تہ موٽ ۾ کين ”سنڌ جي دانشورن طرفان بک هڙتال ختم ڪرائڻ واري تجويز ڏني.“ مون کيس چيو چيئرمين جي حيثيت ۾ توهان کي دانشورن سان رابطو ڪرڻ گهرجي تہ جي. ايم. سيد جي ڪرسيءَ تي ويٺل چيئرمين صاحب مون کي چيو تہ ڪهڙي دانشور جو مون سان واسطو آهي؟ تون ئي ساڻن ڳالهاءِ نہ....!“ مون کيس چيو تہ ”ٺيڪ آهي، آئون ڳالهايان ٿو پر ڪنهن هوٽل ۾ ميٽنگ جو انتظام ڪريو. چيئرمين صاحب چيو تہ پارٽيءَ وٽ پئسو ڪٿي آهي (واضح رهي تہ ان وقت پارٽيءَ مختلف رقمن جا ڪارڊ ڇپرايا هئا، جيڪي سڀني ضلعن ۾ ورهايا ويا ۽ انهن جي سڄي قيمت اُن وقت جي چيئرمين صاحب وٽ جمع هئي، بجاءِ خزانچي جي) اهي پئسا سڀ ڪئمپ جو سمورو خرچ حڪيم نوتيار ۽ شوڪت سانيل ڀريندا هئا. پوءِ مون يوسف لغاريءَ کي فون ڪئي ۽ کيس سموري صورتحال کان واقف ڪندي، کيس جڳهہ جي انتظام جو چيو ۽ هُن جڳهہ سنڌ ايجوڪيشن ٽرسٽ حيدرآباد واري آفيس ورتي. ڀروپيائيءَ جي حد تہ اها

آهي تہ هڪ طرف اسان کي منٿون ڪري سنڌ جي اديبن ۽ دانشورن کي گڏ ڪرڻ لاءِ چيو ويو تہ ساڳئي وقت تي هڪ اهم بک هڙتاليءَ کان خط لکايو ويو تہ ”اوهان اديبن جو چوڻ نہ مڃجو تہ جيئن اسان جي قربانين جو سودو نہ ٿئي.“ بهرحال انهن سيني ڳالهين جي باوجود اهو ڊرامو بُريءَ طرح فيل ويو ۽ اهي دانشور ۽ اديب جڏهن ڪئمپ تي پهتا تہ رودالين وانگر اوڇنگارين ڏئي پار ڪڍيا ويا.

ان ڪانپوءِ مون کين تجويز ڏني تہ گانڌيءَ وٽ هڪڙو ٻيو بہ طريقو هو تہ هو مرڻ گهڙيءَ تائين جي بدران ڏينهن مقرر ڪري بک هڙتال ڪندو هو. ۽ ان جو مفهوم ڏهہ ڏينهن ورتو ويو ۽ پوءِ منهنجي خلاف پمفليٽ لکيا ويا.

اهي سڀ ڳالهيون، مون ان وقت جي جسقم کي سياسي نابالغيءَ ۽ ويڳاڻپ واري پتي خور، چندہ گير ۽ مرڊر واري پارٽيءَ ۾ تبديل ڪرڻ وارين چيئرمين صاحب جي ڪوششن لاءِ مثال طور ڏنيون آهن.

هڪ ڳالهہ مون اها بہ ڪئي هئي تہ شهيد عزيز ڦُل جا قاتل، مشتاق شر جي گهر ۾ ترسيل هئا ۽ انهن سان گڏ آرگنائيزنگ ڪميٽيءَ جو موجودہ چيئرمين شفيع ڪرناٽي، ميمبر محمد راهمون ۽ متحدہ وٽ ماسترن جي ايڊوانس پگهارن جون درخواستون ۽ انهن جا انبار کڻي ويندڙ شبير جمالي بہ ترسيل هئا. مشتاق شر مون کي پاڻ ٻڌايو تہ فلاڻا مون وٽ ترسيل آهن، تون هلي مون وٽ چانهہ پيءُ! مون چيو تہ تنهنجي چانهہ ۾ مون کي شهيد عزيز ڦل جي رت جي بوءِ ٿي اچي ... هن وري چيو تہ فلاڻا مون وٽ ويٺا آهن. مون چيو ”ها! دودي جا سڳا ڀاءُ چنيسر تي سگهن ٿا، پر آئون هاسي سوڍي جو وارث آهيان، جنهن شادي جا ڦيرا اڌ ۾ ڇڏي، دودي سان دوستي نڀائڻ لاءِ پنهنجو سر قربان ڪيو هو.“

ان جي جواب ۾ اڳوڻي چيئرمين صاحب اهو فرمايو آهي تہ مون کي خبر ئي ناهي تہ عزيز ڦل جا قاتل ڪير هُئا، اُن بي خبريءَ تي ڇا ڳالهائجي؟

هماري جان جائي اور تيرا يہ تغافل،
هم ڪو معلوم هي تغافل نہ ڪروگي ليڪن،
خاڪ هوجائينگي هم، تم ڪو خبر هوني تڪ.

مون کي حيرت آهي ته هڪ انقلابي پارٽيءَ جو اهڙو به چيئرمين ٿي سگهي ٿو. جنهن کي پنهنجي ڪارڪنن جي قاتل جي خبر نه هجي!

مون اهو پڻ چيو هو ته سيد جي مزار کي انقلابي مرڪز جي بدران اليڪشن وقت، ڪارڪنن کان قسم کڻائڻ لاءِ سمن شاهه جي درگاهه بڻايو ويو آهي.

باقي ڪراچي ۾ پلاٽن وغيره جا جيڪي به مسئلا آهن، انهن جي باري ۾ اتي جا ماڻهو معزز آرگنائيزنگ ڪميٽيءَ کي ازخود درخواستون ڏيندا.

آخر ۾ آئون اها گذارش ٿو ڪرڻ چاهيان ته ڪوئي مجرم ثبوت ڪونه ڇڏيندو آهي، صرف واقعاتي شهادتن جي آڌار تي هڪ غير جانبدار جج فيصلو ڏئي سگهي ٿو. توهان سنڌ جي انقلابين جي ڪنهن به شهادتگاهه ۾ بيهي پنهنجي دلي ۽ ضميري جذبي سان منهنجي ڳالهين جو اقرار يا انڪار ڪري سگهو ٿا.

ان ڪري آئون هي حقيقتون واضح نموني لکي رهيو آهيان. مون پنهنجن بيانن ۾ جيئي سنڌ ناري تحريڪ، جيئي سنڌ پورهيت سنگت ۽ جساف جي تباهيءَ جو ذميوار به موجود قيادت کي قرار ڏنو هو. اڄ اسان وٽ ناري تحريڪ جي اها حالت آهي، جو اسان جي ادارن ۾ ڪا به ناريءَ نه آهي. صرف سائين جي ايم سيد جي ورسيءَ ۽ سالگرهه ۾ هڪ ٻه ناريون شريڪ ٿين ٿيون. پورهيت سنگت کي پوريءَ ريت دفن ڪيو ويو آهي ۽ هاڻي پنهنجي من پسند ماڻهن جي آرگنائزنگ ڪميٽي جوڙي وئي آهي. جساف جي اها حالت آهي ته هاڻي سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڇوڪرين کان موبائل فون ڦريا وڃن ٿا. هي اها ساڳي فيڊريشن آهي، جنهن سنڌ يونيورسٽيءَ مان چانسلر کي بي مانو ڪري يونيورسٽيءَ مان ڀڄڻ تي مجبور ڪيو هو" ڇا هيءَ اها يونيورسٽي آهي، جيڪا شيرين سومرو ڪيس ۾ پنهنجا ٻچا زوڊن تي موڪلي سگهي هئي، جيڪي سنڌي نياڻيءَ جو انتقام وٺي سالن تائين جيلن ۾ سڙندا رهيا؟ انهيءَ يونيورسٽيءَ ۾ اڄ جساف جا ميمبر شيرين جي

پيٽن جا موبائل ڦرين ٿا تہ ڇا اهڙي عمل جو تصور وارو موجوده قيادت کي قرار نٿو ڏيئي سگهجي، جيڪا پنهنجي جائز ناجائز اختيارن ذريعي روز مختلف فرنٽن جون باڊيون ٽوڙيندي ٿي رهي؟.

وضاحتون:

(1) مون مٿي جيئمسٽ ڪائونسل جي فيصلي جي تبديلي جي ڳالهہ ڪئي آهي، اهو فيصلو ڊاڪٽر صفدر سرڪيءَ پارٽيءَ جي چونڊيل جنرل سيڪريٽري جي آزادي جي لاءِ ڪيو ويو هو. ان فيصلي کي "نيشنل ڪائونسل" آڏو آڻي تبديل ڪيو ويو ۽ مظاهرن بدران ڌرڻن جو پروگرام رٿيو ويو. پر هيترن مهينن جي باوجود هڪ بہ ڌرڻو نہ هنيو ويو آهي. ان مان چڱي طرح چٽو ٿئي ٿو تہ ان وقت جي قيادت (چيئرمين) کي ڊاڪٽر صفدر سرڪيءَ جي آزادي سان ڪا بہ دلچسپي نہ هئي.

(2) مون چيئرمين تي اهو واضح الزام نہ هنيو هو تہ هن ڪا قاتلن سان گڏ چانهہ پيتي هئي، پر مون اهو چيو هو تہ قاتل ۽ مقتول جا وارث سڏائيندڙ ٻئي ڌريون هڪ ئي گهر ۾ موجود هيون ۽ هڪڙي ئي ميزبان جي مهماني کائي رهيون هيون، پر چيئرمين صاحب انهن مهماني کائيندڙن تي ناراضگي ظاهر ڪرڻ بدران انهن کي ميڙ منٿ ڪري ادارن جي فيصلن جي خلاف پارٽيءَ ۾ واپس وٺي آيو آهي. جڏهن تہ نيشنل ڪانگريس، جيئمسٽ ڪائونسل ۽ مرڪزي باڊي انهن جي رويي جي ڪري کين پارٽيءَ مان ڪڍي چڪيون هيون. انهن جي فيصلن جي خلاف چيئرمين صاحب ميڙ منٿ ڪري کين نہ رڳو واپس وٺي آيو پر کين پنهنجو ساڄو ۽ کاٻو هٿ بنائي هلندو رهيو.

(3) مون اهو بہ چيو هو تہ جسقم ضلعي ٺٽي جي ڪارڪنن جي قتل جي الزام ۾ روپوش شخص کي بچائڻ لاءِ هن مقتول جي مدد ڪندڙ شخصن جي خلاف تحريڪ شروع ڪئي ۽ انهن ماڻهن کي بدنام ڪيو. جيڪي سائين جي ايم سيد جي ويجهي دوست سيد قادر ڏني شاهہ جا فرزند هئا.

هتي توهان جي علم ۾ اضافو ڪرڻ لاءِ اهو عرض ڪندس ته 1970ع واري ڏهاڪي ۾ ٺٽي ضلعي جي ننڍيءَ چونڊ (Bi_ Election) ۾ مون کي ۽ شاهه محمد شاهه کي سائين جي ايم سيد. سيد قادر ڏني شاهه جي ورڪ جي لاءِ موڪليو هو جڏهن استعيفيٰ ڏنل چيئرمين صاحب ۽ ان جو دوست اڃا نيڪر پائي اسڪول ويندا هئا.

(4) جڏهن استعيفيٰ ڏنل چيئرمين جو رويو ادارن، ڪارڪنن ۽ پارٽيءَ ڏانهن اهڙي قسم جو هُجي ته پوءِ مون وٽ ميڊيا ذريعي پنهنجي پوزيشن واضح ڪرڻ کانسواءِ ڪو به رستو نه هو ان ڪري مون اهو رستو اختيار ڪيو.

هتي آئون هڪڙي ٻي ڳالهه جو اضافو ڪندو هلان ته استعيفيٰ ڏنل چيئرمين جي سياسي معلومات ان حد تائين گهٽ آهي، جو جڏهن مون کيس چيو هو ته ڪنهن ٽي وي چينل يا سنڌ جي ميڊيا جي نمائندن سامهون مناظرو ڪرڻ لاءِ تيار آهيان ته هن جو جواب هو ته "آئون مُلون ناهيان، جو مناظرا ڪندو وتان". اهو اشارو مون ڏانهن هو منهنجو ڏوهه اهو آهي ته مون پنهنجي مالي حيثيت آهر ديني مدرسي ۾ تعليم ورتي هئي ۽ اهائي ساڳي تعليم مولانا آزاد به ورتي هئي. پر سموري برصغير جي قيادت ۽ جناح جهڙو سرڪش شخص به هن کي مُلي" چوڻ جي جرئت نه ڪري سگهيو هو. مون استعيفيٰ ڏنل چيئرمين جي عالمي سياسي ڄاڻ جي حوالي سان پئي ڳالهه ڪئي. آمريڪا جهڙي ملڪ ۾ به ٻئي صدارتي اميدوار اليڪشن مهم جو فائينل رائونڊ ٽي وي مناظري تي پورو ڪندا آهن، پر اها اسان جي مذڪوره چيئرمين صاحب کي خبر ئي نه آهي.

منهنجو وڏو اعتراض ۽ شڪ، اڳوڻي چيئرمين جي جي. ايم سيد جي متن ۽ آزاديءَ سان سچائيءَ جي باري ۾ آهي. هن انهيءَ کان مسلسل پاسيرو رهڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن جا ٻه ٽي مثال آئون هتي پيش ڪندس:

(1) سن مون کي ياد نه آهي، پر ٽنڊي الهيار جي ڀرپاسي مان چار قومي ڪارڪن، سانگهڙ پوليس، عذرخواهيءَ جي هڪ تڏي تان ويٺل گرفتار

ڪيا ۽ اُنهن تي الزام اهو مڙهيو ويو ته ٽنڊي آدم پرسان ريلوي پٽڙيءَ کي اُڏائڻ جي ڪوشش ڪئي. انهن مان هر هڪ- غني بلوچ، نواز لغاري، صالح ميمڻ ۽ چيتن بجير کي وحشياڻي تشدد بعد ٽي. وي تي پيش ڪيو ويو جن مان ڪنهن به ٽي وي تي اهو اعتراف نه ڪيو ته هو ان جرم ۾ ملوث رهيا آهن. انهيءَ سلسلي ۾ آئون مذڪوره چيئرمين بشير خان قريشي سان نارا جيل ۾ مليس ۽ کيس چيم ته آئون انهن ڪارڪنن جي گرفتاريءَ خلاف پريس ڪانفرنس ڪرڻ چاهيان ٿو ته هن مون کي سختيءَ سان منع ڪئي ته اهڙي خطرناڪ قدم پارٽيءَ جي ڳچيءَ ۾ وجهڻ ڇو ٿو چاهين. البته آئون هدايت الله عباسي وڪيل ڏانهن خط لکي ٿو ڏيان ته هُو وڪالت جي فيس ۾ رعايت ڪندو. ۽ هُن اها چٺي واقعي لکي ڏني، جنهن تي وڪيل موصوف 15، 15 هزار روپيا رعايت ڏني، جڏهن ته سندس فيس في ماڻهو لک روپيا هئي. توهان خود ئي اندازو لڳائي سگهو ٿا ته جيئي سنڌ جو ڪارڪن، جنهن جي آمدني پرائمري استاد جي پگهار جيتري به نه هجي سو اهڙي ڳري فيس ڪٿي ٿو برداشت ڪري سگهي! بهرحال، چندا چاڙي ڪري ڪيس جي فيس پوري وئي، پر پوءِ دهشتگرد- روڪ عدالت اُنهن ڇئني کي عمر قيد جي سزا ڏئي ڇڏي ۽ چيئرمين صاحب ان خلاف بيان به ڪونه ڏنو- جيتوڻيڪ پوءِ هاءِ ڪورٽ ۾ اپيل ۾ هو چارئي باعزت بري ٿي ويا. پر چيئرمين صاحب انهن قومي ڪارڪنن سان ڪڏهن ملاقات به نه ڪئي، ۽ هن وقت انهن مان ٻه ڄڻا- چيتن ڪمار ۽ نواز لغاري- ورِي ايجنسيون کڻي ويون آهن ۽ پارٽي اڃا تائين خاموش آهي.

ٻيو مثال جيئي سنڌ متحده محاذ جي ڪارڪنن جو آهي. انهن جي پراسرار گمشدگيءَ جي خلاف پارٽي چيئرمين صاحب ڪوبه موقف اختيار نه ڪيو. جيتوڻيڪ انفرادي طرح مون سميت پارٽيءَ جي ڪجهه ڪارڪنن ڀرپور ڪردار ادا ڪيو ۽ منهنجي هڪ مضمون تي چيئرمين صاحب چڙيو، مون کي چيو ته اهڙا مضمون اسان جي گرفتاريءَ تي ته نه لکندو آهين؟ انهيءَ سلسلي ۾ حيرت انگيز ڳالهه مظفر ڀٽي جي ونيءَ جو اهو بيان آهي ته "اسان پريس ڪلب ڪراچيءَ آڏو بک هڙتال ڪئي ۽ جسقم چيئرمين کي فون ڪري چيو ته "ادا! اسين نياڻيون بک هڙتال تي ويٺيون

آهيون، توهان ٻه منٿ اچي اسان سان گڏ ويهو.“ پر هو وعدو ڪرڻ جي باوجود نه آيو ۽ ان کان ٻه وڌيڪ ڏکوئيندڙ ڳالهه اها آهي ته سائين جي. ايم. سيد جي ورسيءَ ۾ جيئي سنڌ محاذ جو هڪڙو ڪارڪن آيو جنهن جو نالو مون کان وسري ويو آهي يا هن فرضي نالي سان تقرير ڪئي، جنهن تي اڳوڻي چيئرمين صاحب ڪاوڙجي اسٽيج سيڪريٽري حنيف ٻرڙيءَ کي چنبڊ ڪڍي ته تو هن کي ڇو گهرايو. جڏهن ته ساڳيءَ ئي اسٽيج تي محترم قمر ڀٽي اها تقرير ڪري ويو ته ”مشرف ڊئم ٺاهيندين، پادر کائيندين.“ توهان اندازو ته لڳايو ڪٿي پرويز مشرف ۽ ڪٿي قمر ڀٽيءَ جا پادر! پر چيئرمين صاحب کي خبر هئي ته اهي هوائي ڳالهيون آهن، اڳ ۾ جيڪي ڳالهيون ٿيون پئي اُهي سنجيده هيون، ان ڪري هن قمر ڀٽيءَ جو ڪو نوٽيس نه ورتو!

اسان جڏهن پنهنجي منشور ۾ اهو لکيو آهي ته دنيا جي ڪنهن ٻه ڪنڊ ڪڙڇ ۾ آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ اسان جا دوست ۽ ساٿي آهن، ۽ اهو پڻ اسان جي منشور ۾ آهي ته اسان آزاديءَ جي لاءِ حالتن آهر دنيا ۾ رائج طريقو استعمال ڪري سگهون ٿا. ان ڪري جيڪڏهن جسمم جا ڪارڪن، اسانِ واري طريقي ڪانسواءِ ڪنهن ٻئي طريقي تي عمل ڪري رهيا هئا، پر وڙهيا ته آزاديءَ لاءِ پي نه.. اُن ڪري انهن جي اخلاقي حمايت ڪرڻ کپندي هئي، ڪٿي اُنهن جي پاليسيءَ سان اختلاف ئي هجي! پر اسان جي چيئرمين صاحب بلوچستان ۾ وڙهندڙن جي ته لفظي حمايت پئي ڪئي، پر مادر وطن سنڌ جي فرزندن جي جدوجهد کان خوفزده هو. ان ڪري جنهن ٻه انهن جي حمايت ٿي ڪئي، اُن ٻه چيئرمين صاحب جي دٻدٻي ۽ دابي کان لڪي پنهنجو فرض پئي نڀايو ان ڪري آءٌ چوان ٿو ته بشير قريشي صاحب جو آزاديءَ جي باري ۾ رويو اڻ چٽو ۽ لفاظيءَ وارو آهي.

اوهان جي مستقبل جو خير خواهه

عبدالواحد آريسر

ميمبر - جيئي سنڌ قومي محاذ

حقيقت هن حال جي......

جيئي سنڌ قومي محاذ، 1995ع، سائين جي. ايم. سيد جي لاڏاڻي کانپوءِ سنڌس ڇاليهي جي موقعي تي وجود ۾ آيو. جيئي سنڌ قومي محاذ جي وجود ۾ اچڻ جي سببن مان اهم ۽ مکيہ سبب اهو هو تہ سائينءَ جي وصال جي غم کي سنڌين پوئلڳن جي ايڪتا ۽ اتحاد جي ذريعي طاقت ۾ تبديل ڪجي ۽ انهيءَ جذبي جو اظهار ٻہ مختلف موقعن تي ٿيندو رهيو. ج- س- ق- م جي تشڪيل ڏيڻ ۾ جن فردن اهم ڪردار ادا ڪيو انهن ۾ عبدالواحد آريسر، ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي، گل محمد جکراڻي، سيد غلام شاهہ آصف بالادي ۽ شفيع محمد برفت ڳڻائي سگهجن ٿا. بشير قريشي اُن وقت جيل ۾ هو. ج. س. ق. م ٺاهڻ ۾ سيد خاندان جي سيد ضياءَ شاهہ جو ڀرپور ڪردار رهيو. قومي محاذ جي تشڪيل کانپوءِ عبدالواحد آريسر کي اُن جو آرگنائيزر ۽ سيد زين شاهہ کي اُن جو ڪو آرڊينيٽر مقرر ڪيو ويو. آرگنائزنگ ڪميٽيءَ سڄيءَ سنڌ جو تفصيلي دورو ڪري، جيئي سنڌ قومي محاذ ۾ شامل ٿيندڙ سمورن گروپن جي ميمبر شپ جو تعداد معلوم ڪيو جيڪو لڳ ڀڳ 28000 هو. آرگنائزنگ ڪميٽيءَ جو مُدو ختم ٿيڻ کانپوءِ اليڪشن ذريعي عبدالواحد آريسر کي ٻن سالن لاءِ چيئرمين ۽ بشير قريشيءَ کي جنرل سيڪريٽري مقرر ڪيو ويو. انهن ٻن سالن ۾ تنظيم ساز نظرياتي ورڪشاپ ۽ پرچاري دورا ڪيا ويا. ٻہ سال پورا ٿيڻ کانپوءِ عبدالواحد آريسر، ڪلفٽن ڪراچيءَ ۾ سيد غلام شاهہ جي فليٽ تي، سيد خاندان جي ٻن اهم فردن، سيد جلال محمود شاهہ ۽ سيد زين شاهہ

ڪي عرض ڪيو تہ "پارٽي تمام وڏي وئي آهي، اُن ڪي سنڀالڻ منهنجي وس ۾ ناهي رهيو، ڇو تہ مون وٽ نہ ايترا مالي وسيلا آهن ۽ نہ ئي منهنجي صحت ڪنهن بهتر پوزيشن ۾ آهي، اُن ڪري سيد جي هيءَ امانت آءٌ توهان جي حوالي ڪريان ٿو تہ ان کي. سنڀاليو ۽ قيادت پنهنجي هٿ ۾ وٺو" پر هنن صاحبن معذرت ڪندي چيو تہ "اسان جو توتي اعتماد آهي، ۽ جيئن سائين جي ايم سيد جي زندگيءَ ۾ جمهوري طريقي سان اليڪشنون ٿينديون هيون، انهيءَ طريقي سان هاڻي ڪرائي قيادت چونڊي وڃي." اُنهيءَ ميٽنگ جي خبر ڪنهن طريقي سان بشير قريشيءَ کي پئجي وئي، ۽ هُن ڪارڪنن ۾ اها پروپيگنڊا شروع ڪئي تہ عبدالواحد آريسر مون سان غداري ٿو ڪري ۽ پارٽي سيدن جي حوالي ڪري، منهنجي حق تلفي ڪرڻ ٿو چاهي. نتيجي طور هن ڪارڪنن جي قافلن کي سيد جي مزار تي هٿ رکرائي ڪانئن وچن ورتو تہ. آئون چيئرمين شپ جو اميدوار آهيان، ۽ ڪوبہ منهنجي سامهون بيهي تہ بہ ووٽ مون کي ڏنو وڃي."

عبدالواحد آريسر جيئن تہ اليڪشن ۾ بيهڻوئي نہ هو ۽ سيد خاندان جا بہ اهم فرد انهي ذميواري کڻڻ لاءِ لاچاري ڏيکاري چُڪا هئا، ان ڪري ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي ۽ سرائي قربان کهاوڙ جي چوڻ تي عبدالواحد آريسر بشير قريشيءَ جو چيئرمين شپ لاءِ فارم پاڻ ڀريو ۽ تجويز ڪندڙ بہ پاڻ ٿيو. نتيجي طور هُو يعني بشير قريشي بنا مقابلي چيئرمين چونڊجي ويو ۽ انهي باديءَ ۾ عبدالواحد آريسر ڪوبہ عهدو پاڻ وٽ نہ رکيو.

جيئن تہ عبدالواحد آريسر کي بشير قريشيءَ سان ماضيءَ ۾ تنظيمي طرح ويجهڙائپ نہ هئي، اُن ڪري هُو بشير خان قريشيءَ جي سياسي خامين ۽ خوبين کان اڻڄاڻ هو. بشير قريشي جي سياسي خامين ۽ خوبين پنهنجي آمرانہ طبيعت جو مظاهرو ڪرڻ شروع ڪيو جيئن تہ وٽس نہ سياسي تجربو هو ۽ نہ سياسي ڄاڻ، اُن ڪري هُن پڙهيل لکيل نظرياتي ڪارڪنن ۽ سيد جي صحبت ۾ فيضياب ٿيندڙن سان وير/ مخالفت رکڻ شروع ڪئي. اُن ڪري هن هيٺيان ڪم شروع ڪيا:

(1) جنهن بہ ضلعي ۾ ڪي نظرياتي ڪارڪن عُهدن تي هئا، تہ اُها باڊي برطرف ڪري پنهنجا من پسند ماڻهو مقرر ڪندو ويو.

(2) هُن پارٽيءَ کي متحد ۽ منظم ڪرڻ تنظيمي ضابطن تي هلڻ بدران پنهنجي شخصيت ۽ ذات کي اُجاگر ڪرڻ شروع ڪيو ۽ جتي بہ ڪا ضلعي ڪانگريس ٿيندي هئي، اُن کي "ڪارنرگڏجاڻيءَ" ۾ تبديل ڪري ڇڏيندو هو. نتيجي طور ضلعي ڪانگريس مان سنجيده بحث مباحثا ختم ٿيندا ويا. ماهوار فين اوڳاڙڻ وارو سسٽم بہ ختم ٿيندو ويو ۽ جيڪا انڌي منڍي فيس وصول ٿيندي، سا پارٽي فنڊ ۾ جمع ڪرڻ بدران گاڏيءَ جي تيل جي بهاني، سندس جيب ۾ هلي ويندي هئي.

(3) هُن جي اها ڪوشش رهي تہ نظرياتي طرح پڪا پُختا نوجوان پارٽيءَ ۾ رهڻ بدران نڪري وڃن، ۽ سندس "جي حضوري" ثناگر ۽ "ڪمائو پُٽ" سندن جاءِ والاريندا رهن.

اهو سندس ورتاءُ، پارٽي کان وٺي ذيلي تنظيمن تائين برقرار رهيو. نتيجي طور پارٽيءَ مان شفيع برفت، مير عالم مري، سيد زين شاهہ ۽ ٻيا ڪيترائي اهم اڳواڻ جُدا ٿيندا ويا. هن ڪڏهن بہ اها ڪوشش نہ ڪئي تہ اُنهن ڌار ٿيندڙ دوستن سان ڪي ڳالهيون ڪري ڪين، پارٽيءَ ۾ واپس آندو وڃي. ساڳيو رويو هُن جساف ۾ بہ برقرار رکيو جتي سرائي قربان کهاوڙ کي جساف جي صدارت جي عهدي تان، سازش ذريعي شڪست ڏياري، پنهنجي من پسند ماڻهو ظفر ڪوريجو کي ٽن ووٽن جي اڪثريت سان صدر چونڊرايائين.

اهو سمورو عرصو عبدالواحد آريسر لاءِ بشير قريشيءَ کي راهہ راست تي آڻڻ لاءِ واحد ذريعو ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي هو. پر هُو پنهنجي طبيعت ۽ مزاج مطابق اثرائتو ڪردار ادا ڪرڻ کان گسائيندو رهيو ۽ مسلسل مصلحت انديشيءَ کان ڪم وٺندو رهيو. جيتوڻيڪ عبدالواحد آريسر سان ڳالهين وقت هميشہ هُو تسليم ڪندو هو تہ پارٽي، سائين جي. ايم سيد جي آزاديءَ واري فڪر کان ٿڙندي پيئي وڃي. انهي صورتحال کي

ڏسندي عبدالواحد آريسر ڪجهه دوستن جي مشوري سان فيصلو ڪيو تہ جيئي سنڌ محاذ جو جنرل سيڪريٽري جو عهدو اهم آهي ۽ آئين ۾ جنرل سيڪريٽري جا اختيار اثرائتا آهن، اُن تنظيمي ۽ سياسي صورتحال کي سنڀالڻ لاءِ اُن عهدي تي بيهجي. اهو ئي ساڳيو بشير قريشي، جنهن جي چيئرمين شپ جو فارم عبدالواحد آريسر پاڻ ڀريو هو سوئي سندس مخالف ٿي بيٺو ۽ نواب شاهہ جي سرفراز ميمڻ کي 15000 روپيا مهيني جي آڇ تي جنرل سيڪريٽريءَ لاءِ آريسر جي مقابلي ۾ ڪڙو ڪيائين. پر بدقسمتيءَ سان سرفراز ميمڻ هارائي ويو. بشير قريشيءَ پنهنجي ڪن "اڻ ڏٺل صلاحڪارن" جي سازش سان نئون کيل شروع ڪيو جڪو هيءَ هو تہ جنرل سيڪريٽري جا اختيار بہ پاڻ استعمال ڪرڻ لڳو وينڊي پارٽي ميٽنگن سڏائڻ، ملتوي ڪرڻ يا ضلعي تنظيمن ۾ تبديليون ڪرڻ جا اختيار آئين ۾ تہ جنرل سيڪريٽريءَ جا هئا، پر هن پاڻ اُهي استعمال ڪرڻ شروع ڪيا۔ ۽ جڏهن بہ جنرل سيڪريٽريءَ جي حيثيت ۾ عبدالواحد آريسر تنظيمي دورن جو شيڊيول پڌرو ٿي ڪيو تہ بشير قريشيءَ انهن دورن ۾ سڄي باڊيءَ يا گهٽ ۾ چيئرمين جو هجڻ ضروري قرار ڏنو۔ ۽ نتيجي طور ضلعي ڪانگريسون، ڪارنر گڏجاڻين" ۾ تبديلي ٿيڻ لڳيون ۽ وصول ٿيندڙ فين کي وري بہ گاڏيءَ جي تيل جي بهاني پاڻ استعمال ڪرڻ لڳو. پارٽيءَ جو ميڊيا سينٽر، جيڪو وڏي محنت ۽ جاکوڙ سان حيدرآباد ۾ قائم ڪيو ويو هو اُن کي بہ پنهنجي "لاٽڙين" جي هٿان تباهہ ڪرائڻ شروع ڪيائين. ڊاڪٽر مير عالم مريءَ جي ڪوشش ۽ پوءِ عبدالواحد آريسر جي اثر رسوخ جي ڪري "ميڊيا سينٽر" هڪ مثالي سينٽر بڻجي ويو جنهن ۾ ٽيليفون فئڪس، ڪمپيوٽر، ٽي. وي ۽ ڪارڪنن جي سهوليت لاءِ فريزر، اخبارون ۽ ٻاهران ايندڙ ڪارڪنن جي رهائش ۽ کاڌي پيتي لاءِ بورچيءَ جو انتظام، بسترا، بهترين فرنيچر سڀ موجود هو جيڪو آهستي آهستي ٿي ختم ٿي ويو. ٽيليفون، بند، فئڪس مشين سندس ڪو دادلو کڻي ويو بورچي پگهار نہ ملڻ ڪري هليو ويو ٿراڪري وڪامجي وئي، بسترا ۽ پنکا

گل پٽيءَ جي فليٽ ۾ منتقل ٿي ويا ۽ فريزر سندس ڪمدار ڪٽائي ويو. ٽي. وي، جيڪا شفيع برفت جي ڀاءُ ڊاڪٽر نياز ڪالاڻيءَ جي چوڻ تي پارٽيءَ کي تحفي طور ڏني هئي سا بشير وڪڻي ڇڏي ۽ پنهنجي لاءِ حيدرآباد ۾ مالي وسيلن جو گل پٽيءَ ۽ ٻين جي ذريعي هڪڙو مربوط نيٽ ورڪ قائم ڪيائين، پر پارٽيءَ جي لاءِ ڪي به مالي وسيلا نه هئا. ويندي سائين جي. ايم. سيد جي سالگرهه ۽ ورسيءَ لاءِ انتظام ڪرڻ وقت پارٽي بشير خان قريشيءَ جي محتاج هوندي هئي، ۽ هو پنهنجي مخصوص نيٽ ورڪ ذريعي اُهي انتظام ڪرائي، ڪارڪنن تي اهو تاثر قائم ڪندو هو ته پارٽيءَ جو وجود منهنجي دم قدم سان قائم آهي.

(4) بشير خان قريشيءَ پارٽي طرفان احتساب نه ٿيڻ جي صورت ۾ هاڻي "مالي بدعنوانيون" به شروع ڪري ڏنيون. هتي هڪڙي ڳالهه جي وضاحت ضروري آهي ته مختلف گروپن جي انضمام وقت "جيئي سنڌ تحريڪ" پارٽيءَ جي فنڊ ۾ پنهنجي طرفان 20000 روپيا جمع ڪرايا هئا، ۽ جيئي سنڌ محاذ 700000 روپيا ڏنا هئا. انهن مان 400000 روپيا بشير قريشيءَ جي حوالي ڪيا ويا ته هيءَ ڪنهن به وياج خور وٽ رکي، اُن جي وياج مان ميڊيا سينٽر جو خرچ هلارائي، پر بشير قريشيءَ ٽن مهينن کانپوءِ وياج وارا پئسا ڏيڻ بند ڪري ڇڏيا ۽ چيو ته مُور مون خرچ ڪري ڇڏيوآهي. جڏهن هڪ ميٽنگ ۾ آرگنائيزرنگ ڪميٽيءَ جي موجوده چيئرمين شفيع محمد ڪرناڻيءَ کائنس حساب ڪتاب گهريو ته اُن جو جواب وٽس اهو ته آئين موجب ايترا پئسا خرچ ڪرڻ سندس اختيار ۾ آهي. شفيع ڪرناڻيءَ چيو ته "آءٌ ان ڳالهه کي چيلينج ڪونه ٿو ڪريان، پر خرچ جو تفصيل معلوم ڪرڻ چاهيان ٿو. اختيار جو مطلب اهو نه آهي ته توهان اجاين ۾ غير ضروري معاملن ۾ ايتري رقم خرچ ڪري ڇڏيو ۽ ڪارڪنن جي پگهر جو پورهيو ضايع ٿيندو رهي."

اهائي بنيادي ڳالهه هئي، جنهن اڳتي هلي شفيع ڪرناڻي کي پارٽي جي سينيئر وائيس چيئرمين جي عهدي تان استعيفا ڏيڻ تي مجبور ڪيو.

اهو هڪ الڳ داستان آهي، جيڪو ٻيءَ قسط ۾ بيان ڪيو ويندو.

انهيءَ وچ ۾ متحده قومي موومينٽ اقتدار ۾ اچي چُڪي هئي ۽ بشير قريشيءَ جو اميج، الطاف حسين پنهنجي ٽيليفونڪ خطابن ۾ ”سنڌ جي شينهن“ قرار ڏئي ڇڏيو هو. ياد رهي ته متحده قومي موومينٽ سان ج. س. ق. م جي مفاهمت ۾ بشير قريشيءَ جو ڪوبه ڪردار نه رهيو آهي، اهو سڄو ڪارنامو سائين امداد محمد شاهه جو آهي.

- ۽ پهرين ميٽنگ ۾ سائين امداد محمد شاهه جسقم پاران Spokees man عبدالواحد آريسر کي مقرر ڪيو هو.

بهرحال، عبدالواحد آريسر جيئي سنڌ قومي محاذ ۾ غير مؤثر ٿي چڪو هو ۽ سائين امداد محمد شاهه انهيءَ مفاهمت کي دائي سمجهي، ٻين اتحادن ڏانهن ڌيان ڏيڻ شروع ڪيو هو. نتيجي طور بشير قريشي، متحده قومي موومينٽ جي اقتدار مان پارٽي کي ڪو فائدو پهچائڻ بدران پنهنجي ذات کي فائدو پهچائڻ شروع ڪيو. ان جو وڏي ۾ وڏو مثال لاڙڪاڻي جي سپنا هوٽل جي مالڪ .... جي نعب هٿان گرفتاري ۽ گورنر سنڌ ڊاڪٽر عشرت العباد جي مداخلت تي سندس آزادي آهي، جيڪا بشير قريشيءَ جي ڪوشش سان ٿي. هي معلوم هئڻ گهرجي ته سپنا هوٽل جو مالڪ..... جتوئي واپڊا جو لائين مين هو جنهن ڪرپشن ذريعي سپنا جهڙو شاندار هوٽل ۽ ٻي به الائي ڪيتري ملڪيت گڏ ڪئي هئي ۽ بشير قريشيءَ کي هن پنهنجي آزاديءَ جي عيوض پندرهن لکن روپين جي 2D ڪار وٺي ڏني ۽ بشير قريشيءَ جي ڀاءُ مقصود قريشي جي شاديءَ جي دعوت جو سمورو خرچ برداشت ڪيو. ان سموري خرچ مان پارٽي جي حصي ۾ هڪ پائي به نه آئي. ڇا، اهو سڄو ڪردار بشير قريشيءَ جي ذاتي شخصيت سبب هو يا جيئي سنڌ قومي محاذ چيئرمين شپ جي عهدي جو ڪمال هو؟ اهو فيصلو ڪارڪن ڪري سگهن ٿا.

(5) هاڻي بشير خان قريشي، رتوديرو ڇڏي، گلشن حديد ڪراچيءَ ۾ رهڻ لڳو هو جتي اڄ سندس رهائش 850000 لک روپين جي قيمت واري

بنگلي ۾ آهي. انهيءَ عرصي دؤران هن ”بلڊر مافيا“ سان بشير خاصخيليءَ معرفت رابطا قائم ڪري، ڪراچيءَ جي مختلف علائقن ۾ پلاٽن تي قبضا ڪيا ۽ مختلف ماڻهن کي بليڪ ميل ڪري پارٽيءَ جي نالي تي پئسا وٺڻ شروع ڪيا. انهيءَ سلسلي ۾ پير صاحب پاڳاري جي پوٽي سيد محمد راشد، بشير خاصخيليءَ سان ڪنهن تڪرار جي نبيرڻ لاءِ بشير قريشي کي هڪ ڪروڙ روپيا جيئي سنڌ جي قومي محاذ جي فنڊ ۾ چندو ڏنو جنهن جا شاهد محمد راشد شاهه ۽ سيد احمد مجتبيٰ شاهه راشدي آهن.

ان کانسواءِ هن دائود جت جي معرفت ٺٽي ضلعي ۾ زمين تي قبضو ڪرائي، جيئي سنڌ قومي محاذ جا جهنڊا هٽائي، سائين جي. ايم. سيد جي پراڻي دوست سيد قادر ڏني شاهه جي پٽن خصوصن سيد اعجاز شاهه شيرازيءَ سان اختلاف شروع ڪيا ۽ سموري پارٽيءَ کي شيرازي خاندان جي مخالفت ۾ آڻي بيهاريو ۽ پوءِ شيرازين جڏهن هٿ هلڪو ڪيو ته اها زمين اڍائي ڪروڙن ۾ وڪڻي، پارٽيءَ جا جهنڊا لهرائي ڇڏيا. سمورا ڪارڪن اهو لقاءَ ڏسندا رهيا. انهيءَ زماني سمنڊ ۾ پهريون پٿر جيئي سنڌ قومي محاذ جي باني ڪارڪن مان هڪ عبدالواحد آريسر اُڇلايو ۽ ڪارڪنن جي ضمير کي بيدار ڪرڻ لاءِ هن پارٽيءَ جي بنيادي ميمبر شپ تان استعيفا ڏئي ڇڏي.

عبدالواحد آريسر جي استعيفا سڄي سنڌ ۾ ڀونڪپ جهڙو اثر پيدا ڪيو ۽ ڪارڪن سندس استعيفا جي واپسيءَ لاءِ روڄن ۽ رستن تي نڪري آيا. ڪن بک هڙتالون ڪيون، ڪن بنيادي ميمبر شپ تان استعيفا ڏني، ڪن ميڊيا جو سهارو ورتو. انهن سڀني جو هڪ ئي رايو هو ته جي. ايم. سيد جي پيرن ۾ 39 سال ويهندڙ شخص جي هينئن بيقدريءَ جو ذميوار بشير قريشي آهي، ان ڪري آريسر کي استعيفا واپس وٺڻ گهرجي. ان جي نتيجي ۾ ج. س. ق. م ۾ سندس ويجها رهندڙ دوست سرائي قربان کهاوڙ ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي، لالا اسلم پٺاڻ، رياض چانڊيو امداد ويسر، علي حسن چانڊيو ۽ ٻيا سوين ڪارڪن عبدالواحد آريسر جي ڳوٺ ويا ۽ کيس استعيفا واپس وٺڻ تي مجبور ڪيو. هُن هڪ ئي مطالبو ڪيو هو ته موجوده باڊيءَ مان مون کي

اصلاح جي اميد نہ آهي، اُن ڪري موجوده باڊي استعيفا ڏئي ۽ "جيئمسٽ ڪائونسل" هڪ انتظامي ۽ احتسابي ڪميٽي مقرر ڪري تہ پوءِ آءُ استعيفا واپس وٺڻ لاءِ تيار آهيان.

انهيءَ عرصي ۾ بشير خان قريشي، جيئمسٽ ڪائونسل جو تڪڙو اجلاس ڪوٺايو ۽ جڏهن صحافين ڪائنس پڇيو تہ انهيءَ اجلاس ڪوٺائڻ جو مطلب آريسر جي استعيفا تي غور ڪرڻ آهي" تہ هن پنهنجي روايتي فرعونيت جو مظاهرو ڪندي چيو تہ هي اجلاس معمول مطابق دستوري اجلاس آهي ۽ اُن جو ڪنهن جي استعيفا سان واسطو نہ آهي. پر جڏهن جيئمسٽ ڪائونسل جو اجلاس ٿيو تہ عبدالواحد آريسر جي مطالبي مطابق ان وقت جي جسقم جي باڊي کي استعيفا ڏيڻي پئي، ۽ هڪ پنج رُڪني "احتسابي ۽ انتظامي آرگنائيزنگ ڪميٽي مقرر ڪئي وئي، جنهن آرگنائيزر ڪميٽي جو چيئرمين شفيع ڪرناٽي ۽ ميمبر سرائي قربان کهاوڙ علي حسن چانڊيو، محمد راهمون، سرفراز ميمڻ، ڊاڪٽر صفدر سرڪي (جيڪو بشير قريشيءَ جي ڪرتوتن ۽ سازشن جي ڪري ايجنسين هٿان ڪنيجي ويو هو) اُنهن جا ميمبر مقرر ڪيا ويا.

●

پاڳو پهريون

اسان جي ضلعي عمرڪوٽ جي غزل جي بادشاهہ وفا پلي جو هڪ شعر آهي.

”ڪا تمنا، ڪا آرزو ناهي ناهي،
زندگي ائين بہ ڪو گذاري ڏسي“

مون کي خبر ناهي تہ وفا جيڪو خانصاب عطا محمد پلي جو لاڪيڻو پٽ ۽ ٻن سٺن شاعرن ۽ اديبن جو پيءُ هجڻ سان گڏ بيپناهہ جائداد جو مالڪ پڻ آهي، تنهن جي اندر ۾ الائي ڪهڙو خيال پيدا ٿيو جو هو تمنائن ۽ آرزوئن کانسواءِ زندگي گذارڻ لڳو. يا تہ هن حياتي ۾ جيڪي بہ تمنائون، آرزيون ٿيون ٿيون سي پوريون ٿي چڪيون هيون، باقي ڪابہ آرزو نہ نہ رهي هيس، اهو بہ صرف انهي صورت ۾ ٿي سگهي ٿو جو ننڍڙين خواهشن فاني محبتن، ۽ حقير تمنائن کي ماڻهو پنهنجي زندگي جو مقصد سمجهي ويهي رهي. باقي جيڪڏهن زندگي جي لاءِ ڪو عظيم مقصد، خوبصورت آدرش ۽ دلڪش عذاب وارو مستقبل سامهون هجي ۽ تمام گهڻن ماڻهن جون خوشيون، محبتون، ڏک، سور ۽ محروميون ڪنهن فرد جي زندگي سان لاڳاپجي وڃن، تہ ان وٽ ڪنهن عارضي تمنا جي ڪوٽ ٿي نہ سگهي. هڪ دفعو ڪنهن نوجوان مون کان آٽو گراف ورتو جنهن تي مون لکيو تہ ”زندگي خواهشن جي غلامي ۾ نہ گذاريو.“ اهو آٽوگراف بڪ ان نوجوان سائين جي. ايم. سيد کي ڏيکاريو. جنهن تي سائين لکيو تہ ”جنهن ڏينهن انساني ذهن مان خواهش ختم ٿي ويئي. ان ڏينهن زندگي جي چرپر بي معنيٰ ٿي ويندي آهي.“ آخر

سنڌو ديش به هڪ خواهش ته آهي، جنهن جي لاءِ قيد ڪوڙا جسماني عذاب ۽ آخر ۾ ڦاسي جو ڦندو منتظر هوندو آهي. پوءِ به ماڻهو اڳتي وک وڌائيندو رهندو آهي. بقول اياز

وجهه نه وجهه تون، وڏ ڏي رت وهي ته آ رڙهه
پوئين وير به وڙهه، ويري ساڻ وجود جي.

وفا جي مقابلي ۾ آئون هڪ غريب هاري جو پٽ آهيان، ۽ فطري طرح مون کي جيڪا زندگي ملي، ان تي صبر ڪري ويهي رهڻ کپندو هو ۽ دل جي ويران رڻ پٽ ۾ ڪنهن گلستان پوکڻ جي جسارت نه ڪرڻ کپندي هئي، پر اُها منهنجي خوش نصيبي هئي جو مون کي مَن جي سائين جي محبت نصيب ٿي. اسين ٿر جا ماڻهو نه رڳوان جا بکايل پاڻي جا اُڃايل ۽ محبت کان وانجهيل هوندا آهيون، پر سيد وٽ مون کي بيپناهه محبت ملي، جيتوڻيڪ ان محبت ۾ ڪنهن نوجوان عورت جي گرم ڀاڪرن جي تپش نه هئي، ۽ نه وري ڪنهن نشيلي ناري جي نيڻن جا خنجر هئا. پر سانوڻ جي ڪڪر جو ڇانورو ۽ وڏي ڦڙي جي ٺڏڪار هئي، جنهن مون کي ڪارونجهر کان وٺي ڪشمور تائين جي ماڻهن جي هڪ عظيم خواهش ۽ دلڪش مقصد جي آرزوئن ۽ امنگن سان ڀرپور بنائي ڇڏيو ۽ منهنجي دماغ ۾ خوبصورت زندگي جون ڪيئن جنتون جڙجي ويون ۽ ڪيترائي ٽيڙو ٽانڊاڻ وانگر ٽمڪڻ لڳا ۽ اُها عظيم خواهش هئي سنڌ جي شاندار- باوقار- مالان جي چنري جي رنگن جهڙي من موهيندڙ آزادي انهي سلسلي ۾ هن ڏهري جسم جي دنيا ۾ ايجاد ٿيندڙ هر عذاب ۽ اذيت جي لذت ماڻي. اهو ڪهڙو ڪوڙو هو جيڪو منهنجي جسم تي نه ٽٽو؟ اها ڪهڙي هٿڪڙي هئي، جيڪا منهنجي هٿ ۾ راکي وانگر نه ٻڌي ويئي؟ اهو ڪهڙو بندوق جو ڪنداق هو جنهن منهنجي مٿي کي ٻه اڌ نه ڪيو؟ اهو ڪهڙو لانگ بوٽ هو جنهن منهنجي چيل کي نه چيپاٽيو. اها ڪهڙي چماٽ هئي جنهن منهنجي ڪنن جي پردن کي سُن نه ڪيو هجي؟ ۽ اها ڪهڙي گار هئي، جيڪا قابض فوجين جي غليظ زبان مان نه نڪتي هجي ۽ منهنجي جسم تي ڪينگهاري وانگر نه

ڪري هجي؟ پر پوءِ به اها سنڌ جي آزادي جي خواهش هئي. جنهن منهنجي ذهن کي شڪست قبول ڪرڻ کان باغي بڻايو ۽ هنن جي هر پيشڪش کان مون انڪار ڪيو.

حقيقت ۾ انڪار دنيا جي وڏي ۾ وڏي طاقت آهي. اهو انڪار ئي هيو جنهن سقراط کي زهر جو پيالو پيئڻ تي مجبور ڪيو. اهو انڪار ئي هيو جنهن موسيٰ کان جنهن فرعون جي جدائي کي غرق ڪرائي ڇڏيو. اهو انڪار ئي هيو لات ۽ منات کان جنهن محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم کي طائف جي وادي ۾ پٿرن سان ڇڪنا چور ٿيڻ تي مجبور ڪيو ۽ اهو انڪار ئي هيو جنهن سرمد کي اهو چوڻ تي مجبور ڪيو ته "ها آئون اگهاڙو رهندس، ڇو ته آئون مڇي وانگر آهيان، ۽ مڇي کي ڪوئي لباس نه ٿيندو آهي" ۽ اهو انڪار ئي هيو جنهن سورهيه بادشاهه کي سوري جو سينگار بڻجڻ لاءِ تيار ڪيو. ها اهو انڪار ئي هيو جنهن الهبخش سومري کي انگريزن جي لقبن کي لت هڻي گولي جي خوبصورت موت کي قبول ڪرڻ لاءِ همٿايو ۽ يا اُها انڪار جي اعليٰ ترين شڪل نه هئي جنهن سيد جهڙي ماڻهو کي اڪيلي سر پاڪستان جي جابر ترين قوتن سان ٽڪر کائڻ لاءِ تيار ڪيو.

عام طرح ماڻهو چوندا آهن ته شڪر ۽ خزاني کانسواءِ بادشاهه ٿيڻ مشڪل آهي، هنن جي ذهن ۾ لشڪر ۽ خزانو خارجي قوتون هونديون آهن، پر دنيا جي نوجوان مردن ۽ عورتن جي ڪونپت جي پور جهڙين دلين تي راڄ ڪندڙ انسانن جا خزانا ۽ لشڪر انهن جي اندزوني دنيا ۾ لڪيل هوندا آهن. تاريخ جي تسلسل جي انهيءَ انڪار جي مئخاني مان مون به شايد ڪوئي جام لڪ چوري ۾ پي ورتو هوندو جنهن مون کي هن مرحلي تي عذابن سان منهن مقابل ٿيڻ جو ايڏو شوق بخشيو جهڙو محبوب جي اڻ ڇهيل ڇپڙن کي چمڻ جو شوق عاشق کي هوندو آهي. مون سان هونئن ته پاڪستاني رياست ڪئين ويل وهايا آهن ۽ انهن جو ڪچو چٺو تفصيلي آءٌ تڏهن پيش ڪندس جڏهن هي مصنوعي رياست پنهنجي انجام کي پهچندي، جيئن

مولانا آزاد پنهنجي اسيري جو مڪمل تفصيل انگريز سامراج جي هندستان ۾ يقيني فرار ٿيڻ کانپوءِ لکيو پر مون سان جيڪي ويڌن ٿيا آهن، تن مان اذيت ناڪ ٽر جي وزيراعليٰ جي دؤر ۾ ٿيا آهن. پهريون دفعو 1992ع ۾ سائين جي ايم سيد جي ويجهي ساٿي، دوست سائين غلام حيدر شاهه جي پٽ سيد مظفر حسين شاهه جي وزارت اعليٰ جي ٽائيم ۾ ٿيو ۽ حيرت انگيز ڳالهه آهي ته ان وقت سائين مظفر حسين شاهه جو صلاحڪار سيد شاهه محمد شاهه هيو ۽ جنهن سڀ کان پهرين پنهنجي هٿ سان رت ڪڍي مونسان گڏ سنڌو ديش جي آزادي جو قسم کنيو. هيمو ڪالاڻي جي تصوير سامهون ۽ هن دفعي جيڪو ڪجهه ٿيو سو ارباب غلام رحيم صاحب جي دور ۾ ٿيو ۽ ان جو صلاحڪار مدد علي سنڌي آهي جنهن پڻ مون سان گڏ منهنجي مسجد جي حُجري ۾ امر شهيد هيمون ڪالاڻي جي تصوير جي سامهون پنهنجي رت سان سنڌو ديش جي آزادي جو حلف نامو لکيو بهرحال يارن تي معيار ناهي پيسو وڏي شئي آهي، پر هرون پرون ائين ناهي هنن شايد اياز کي پڙهيو ضرور هوندو پر هُن جي روح مان اروڙ جي مٽي جي سڳنڌ ۽ لاڏي جي وارن ۾ ٽانڪيل رابيل جي خوشبوءِ کي محسوس نه ڪيو هو اياز چيو هو ته:

ڏوڏو پاڻي ڍڪ ۾ ٻوڙي جي کائين،
پنهنجي اونچي ڳاٽ کي مور نه جهڪائين.
ته پوءِ منهنجا سائين تنهنجي ذات ڏهوٽي تي پوي
برو آهي بک کان پون مٿان پئو
ڏورن گهرجي ڏوءَ ماڻهو ڳولهي ماڻهپو.

بهرحال شاعري جا اهي قدر شايد هينئر جي لاءِ ڪراڙ جي ڪنڌي تي ماڻهن جي خيال ۾ دفن ٿي ويا آهن، پر اهو خيال انهن ماڻهن جو ٿي سگهي ٿو جيڪي شاعري جي روح کان واقف نه هجن، جن جي من کي شاعري جي ٻولن موهيو نه هجي، جن شاعري کي زمان ۽ مڪان جون سرحدون پار ڪندي نه ڏٺو هجي، جن شاعري جي طاقتور ديوتا کي اقتدار جي هيڇن لوميڙن چمڙن

کي پيرن هيٺان لتاڙيندي نه ڏٺو هجي. ڀٽائي کانپوءِ اياز نياز سنڌي شاعري جا اُهي ديوتا آهن جيڪي صرف جي ايم سيد، ابراهيم جويي ۽ انهن جي اڇن وارن کي پنهنجي سينڌ ۾ ستارن وانگر سجائيندڙ عورتن ۽ انهن جي مرڪن کي نوجوانن جي سينن تي موتئي وانگر ٽڙندي ڏٺو هجي. بهرحال مون ته انهن ٻنهي کي سنڌ جي افق ۾ آزادي جا چنڊ پوکيندي ڏٺو آهي ۽ جن پنهنجن گناهن کي ڪي ايندڙ سنڌ جي لاءِ صدين جا ثواب ثابت ڪندي ڏٺو آهي. مون ڳالهه پئي ڪئي ته مون کي به وڏا عذاب ٽري وزير اعليٰ جي دور ۾ نصيب ٿيا ۽ توهان يقين ڪريو ته آئون ڪمزور جسم رکندي ۽ ڪڏهن به پاڻ سان ٻه چار باڊي گارڊ نه رکندو آهيان. ڇو ته موت کان مون کي خوف ئي نه ٿيندو آهي، پر موت جي باري ۾ مون کي هڪڙي عربي مقولو ڏاڍو وڻندو آهي ته "اسان موت سان ائين محبت ڪندا آهيون جيئن عجم جا بادشاهه شراب سان محبت ڪن ٿا."

۽ ٻيو نهرو خاندان جي خوبصورت راهول گانڌي جو اهو چوڻ ته مون کي ڪنهن باڊي گارڊ جي ضرورت نه آهي ڇو ته آئون موت کي لباس وانگر پائي ٿو گهمان" ۽ اهڙو خوبصورت جملو صرف نهرو خاندان جو ڪو ماڻهو چئي سگهي ٿو جنهن لاءِ اندرا گانڌي چيو هو ته "منهنجو پيءُ سياست جو شاعر هو سياست هن لاءِ رومانس هئي" اهو جملو محترمه بينظير ڀٽو پنهنجي ڪتاب "پورب ڄائي" ۾ لکيو آهي ۽ وڌيڪ لکيو اٿس ته اندران کان وڌيڪ ڪائي عورت نه ڏٺي جيڪا ريشم ۽ فولاد جي تارن سان ملائي ٺاهي ويئي هجي. ان ڪري موت جو ڊپ ڪونهي. پر پنهنجي ٽري وزير اعليٰ جي لاڙي تي ضرور ڏک آهي. انهي ڏک جو اظهار آءٌ هڪڙو ٽري شاعر جي هن شعر سان ڪيان ٿو.

ڏسي موت منظر ڏهي ڪانه دلڙي،
پنهنجا ٿيا پراوا ته ڳوڙها ڳڙي پيا.

ها ڪڏهن ائين به ٿيندو آهي. اقتدار منهنجي نظر ۾ ڏاڍي خراب شيءِ آهي، جيتوڻيڪ ڪن ماڻهن اقتدار کي چڱي شيءِ به سڏيو آهي. مثال طور

مولانا آزاد، پنهنجي مضمون ”انقلاب جا پنسارا“ ۾ لکيو آهي ته ”حڪومت ۽ اقتدار لينن به ائين هلايو جيئن ”زار“ پر هي انساني تاريخ جو عجيب ڪرشمو آهي ته رياست جا وسيلا ۽ دولت جهڙي طريقي سان لينن عوام جي ڀلي لاءِ استعمال ڪيا. اهڙو مثال انساني تاريخ ۾ مون کي ڪونه ٿو ملي. پر ضروري ناهي ته هر حڪمران لينن هجي. اقتدار اهڙي شئي هجي ها ته سڄي دنيا جو سادو صفت انسان مهاتما گانڌي به هندستان جو گورنر ٿي وڃي ها پر هن چيو ته جيستائين گورنر، وزير، پرڌان منتري، مکيه منتري ۽ راشٽرپتي اهي انگريزن جي تعمير ٿيل بنگلن جي بدران راجستان ۽ گجرات جي جهوپڙين ۾ ٿا رهن تيستائين آزادي بي معنيٰ آهي، پر مسلمانن جي تاريخ ڏاڍي عجيب رهي آهي. هنن بادشاهي حاصل ڪرڻ لاءِ سڳن عزيزن کي بي دردي سان قتل ڪرايو آهي. ان سان تاريخ جا صفحا ڀريا پيا آهن، پر آئون هتي هڪڙو نئون انڪشاف ٿو ڪيان ته ”منهنجي دوست ڊاڪٽر عبدالواحد سومري جي والد ڊاڪٽر سومرو به عجيب ماڻهو آهي، هن جي جسم تي ڪابه خوبصورت شئي هجي ته توهان رڳو ان جي تعريف ڪيو ته اها هو لاهي توهان جي حوالي ڪري ڇڏيندو. اهڙو تجربو مون کي هڪ دفعي ٺٽي ۾ ٿيو. اسان ٻنهي يار محمد جلالاڻي جي جاءِ تي ويٺي ويٺي ڊاڪٽر صاحب کي سنڌي ٽوپي پاتل هئي، جيتوڻيڪ آئون سنڌي ٽوپي نه پائيندو آهيان، نه ئي هن کي سنڌي ٽوپي سمجهندو آهيان، ان ڪري ته اُها بلوچستان مان آئي ۽ ڪنهن وقت ۾ شڪارپور جا لوفر اُها پائيندا هئا. بهرحال مون ٽوپي جي واکاڻ ڪئي ۽ ڊاڪٽر صاحب اُها ٽوپي زبردستي منهنجي مٿي ۾ وجهي ڇڏي، ان ڪري مون توبهه ڪري ڇڏي ته ڊاڪٽر وٽ سٺي ڀين هوندي ته به تعريف نه ڪندس. محمد خان سومري، جڏهن اسان ٻئي سينٽرل جيل حيدرآباد ۾ هئاسين. ان وقت هن کي مون کي ٻڌايو ته نصرت ڀٽو صاحبه اسان کي چيو ”تحريڪ چلاني کي ڪوئي ضرورت نهين هي. ڀٽو صاحب آزاد هو رها هي، اور چيف جسٽس صاحب ني مجهي منائي کان ٽوڪرا ڀيجها هي او شرط صرف ايڪ هي. ڪي ڀٽو صاحب پراءِ منسٽر نهين بني گي. منجهي

بنائين گي، يہ سودا مهنگا تو نهين هي“ ۽ محمد خان مون کي چيو تہ ”آريسر مسلمانن جي تاريخ پاڻ کي دهرائي پئي، ٿيندو ڪجهہ بہ ڪونہ سو پيار جي شادي واري نصرت ڀٽي لاءِ اهو سوچي سگهي ٿي تہ پوءِ آءٌ مظفر شاهہ ۽ ارباب رحيم لاءِ ڇا ٿو چئي سگهان. اقتدار جون ٻہ خاصيتون هونديون آهن هو لڏو وانگر مٺو هوندو آهي، جنهن کاڌو هوندو اهو ان کي ڇڏڻ لاءِ تيار نہ ٿيندو ۽ جنهن نہ کاڌو انهي کي کائڻ لاءِ تمنا هوندي ۽ ٻي هو انڌو هوندو آهي، صرف انهي جاءِ کي ڏسندو آهي جتي هو ويٺل هوندو آهي. تاريخ ڪهڙا گهاٽ پئي گهڙي اُن ڏانهن ان جي نظر نہ ويندي آهي. اقتدار تي ويٺلن کي منهنجو مشورو آهي تہ توهان سنڌ اسيمبلي جنهن کي مون صرف زندگي ۾ هڪ دفعو ڏٺو آهي اهو بہ ان لاءِ تہ ان ۾ شهيد الهبخش سومرو نہ ويهندو هو ۽ اُتي جيڪا ڪارروائي ٿئي پئي اُها تہ آئون سمجهان ٿو تہ هندستان جي ننڍڙي صوبي ”هماچل پرديش“ جي اسيمبلي جهڙي بہ نہ هوندي، بهرحال آئون ٻنهي وزير اعليٰ صاحبن کي هي فيض جو شعر عرض ڪرڻ ٿو چاهيان.

جو هم پہ گذري سو گذري مگر شب هجران،
همارے اشق تيري عاقبت سنوار چلي،

●

ڀاڱو ٻيون

آءُ اڳ ۾ لکي آيو آهيان تہ سيد سان ان جي سنڌو ديش واري نظريي سان مون کي بيپناهہ محبت هئي. سنڌ ۽ ان جي آزاديءَ جو تصور اسان کي سائين جي. ايم. سيد ڏنو. سائين جي ايم سيد تي مون ڪافي ڪجهہ لکيو آهي، پر هتي هڪڙي ٻہ ڳالهہ واضح ڪندو هلان تہ سائين جي ايم سيد شروعات ۾ پارلياماني سياست جو حامي ۽ ماهر هيو ۽ هن پنهنجي مهارت جي حوالي سان ڪرشما تي ڪارناما ڪري ڏيکاريا. پر انهي پارلياماني سياست جو محور ۽ مرڪز هن وٽ سنڌ جي غريب ماڻهن سان بي پناهہ محبت هئي. ان جي حالت سڌارڻ لاءِ هُن ٻہ شاهوڪار ڪتاب "سنڌو ديش ڇو ۽ ڇالاءِ" "پاڪستان جو ماضي، حال ۽ مستقبل" لکيا مون کي حيرت ٿيندي آهي تہ سن جهڙي ڳوٺ ۾ رهندڙ ماڻهو ايڏو وڏو پلانر هيو جو جيڪڏهن سنڌ جو اقتدار هن کي ملي وڃي ها تہ يقين ڪريو تہ سنڌ سوئيڊن کان وڌيڪ خوشحال ملڪ هجي ها. پر افسوس آهي تہ هن کي گهربل ٽيم نہ ملي سگهيو نتيجي طور سيد کي اڪيلو ڇڏي سنڌ جا مفاد پرست ڪميڻا ذليل وڏيرا، مير، پير، پٺا، کهڙا، قاضي، پنجابين جي پڙوت تي لهي آيا ۽ هو اڪيلو رهجي ويو. ۽ بلڪل اياز جي هن شاعر وانگر.

آءُ اڪيلو سامهون سٺ،
خنجر، خنجر، ڪيئن هٿ

۽ مٿان پاڪستان جي ڪمهيڻن هن. ڪي جيلن ۾ وڌو ۽ نظر بند ڪيو ۽ عوام کان ڪٽي ڇڏيو ۽ هن پوءِ قلم جو سهارو ورتو هن جي طاقتور قلم

۲

سنڌجي اديبن ۽ شاگردن جو هڪڙو حلقو پيدا ڪيو. اهو حلقو ابراهيم جويي جي طاقتور فڪر، شيخ اياز ۽ نياز همايوني جي لازوال شاعري، محمد عثمان ڏيپلائي ۽ غلام محمد گرامي جي حب الوطن جي تحريرن گڏجي سنڌ جي ساڃاهه جي هڪ ڪهڪشان جوڙي تيار ڪري ورتي ۽ انهي ڪهڪشان جيڪي رنگ رچايا، جيڪي قول قلاريا ۽ جيڪي روهيڙن جا گل پيدا ڪيا ۽ جن جي ذريعي ڪينجهر جا ڪنارا ٽهڪي اٿيا ۽ رني ڪوٽ جا ڪنرا آسمان جي بلندين کي ڇهڻ لڳا، ۽ ادب، شاعري، موسيقي، رقص، ڊراما، نالا ۽ لباس اُهي سڀ چئن ماڻهن جي قلم فڪر تخيل ۽ سنڌ سان محبت جا اهي تجلا هيا جيڪي تجلا گڙهه جي پٽ کان وٺي سرڪين جي ڳوٺ ۽ روپلي ڪولهي جي ڦاسي گهاٽ کان وٺي محمد امين کوسي جي مزار تائين رنگ ۽ روشنيون، چانڊاڻ ۽ مانڊاڻ، محبتون ۽ مهڪون پيدا ڪندا ويا ۽ انهي سموري سٽ ۾ آءٌ به شامل ٿي ويس. بهرحال سائين مون تي اعتماد ڪيو ۽ مون کي خوشي آهي ته آءٌ اڄ به ڊوڙو پاٽي ڊڪ ۾ ٻوڙي ڪانيان ٿو پر سيد جي فڪر کي لڄايان ڪونه ٿو. سائين جي زندگي ۾ هن جي اوطاق ۾ مون کان اعجاز منگي انٽرويو ورتو هو. هن مون کان سوال ڪيو ته تنهنجو خوشي جو ڏينهن ڪهڙو هوندو؟ مون جواب ڏنو ته جڏهن ڪوٽي نوجوان حيدرآباد جي قلعي تي آزاد سنڌ جو جهنڊو جهولائيندو. هن وري مون کان سوال ڪيو ته تنهنجي ڏک جو وڏ ۾ وڏ ڏينهن ڪهڙو هوندو؟ ته مون کيس جواب ڏنو ته "اهو ڏينهن جڏهن منهنجا منحوس ڪن سائين جي ايم سيد جي لاڏاڻي جي خبر ٻڌندا ۽ منهنجي بدقسمتي آهي ته سائين جڏهن ڪوما ۾ هو ته آءٌ هتي هوس. ۽ هي ڳالهه آئون پهريون دفعو رڪارڊ تي آڻڻ ۾ ٿو چاهيان ته سائين آڪسيجن تي هيو ۽ مسلسل ليٽڻ جي ڪري پٺن جي کل به لهي وئي هئي، ان وقت سيد فيملي جي خواتين (ڪانسواءِ) جناح اسپتال ۾ ميٽنگ ٿي جنهن ۾ پارٽي مان صرف مون کي گهرايو ويو هو. هاڻ جيڪي خان وغيره سڏجن پيا، اوهي ان وقت ڌاڙن جي ڪيس ۾ جيل اندر هئا. مون اُتي چيو ته مون ڪڏهن زندگي ۾ ائين سوچيو ئي نه هو ته سنڌ، سيد کان الڳ

ٿيندي هينئر توهان اها تجويز رکي آهي ته جسم خراب ٿي چڪو آهي. آڪسيجن واري نلڪي هٽائجي. مون مخالفت ڪئي ته اسان وٽ گهڙي ڪن لاءِ هن کي جيئڻ ڏيو. ڪڏهن، ڪڏهن گهڙيون سالن جون تقديرون تبديل ڪري ڇڏينديون آهن. بهرحال آئون اهڙي ڪنهن تجويز ۾ ويهڻ نٿو چاهيان ۽ ائين چئي آئون اُٿي هليو ويس، ۽ پوءِ اهو ٿيو جنهن جو مون کي انديشو هو.

صبح جو آئون جيئن ئي شيريٽن جي هائيٽس مان اُٿي چانهه پيئڻ ويس اُتي سائين امير حيدر شاهه جو ملازم بيٺو هيو جنهن مون کي ٻڌايو ته سائين هن دنيا ۾ نه رهيو آهي ۽ توهان کي حيرت ٿيندي ته مون ڪوبه رد عمل ظاهر نه ڪيو ۽ ڪيس چيم ته آئون اچان ٿو حيدر منزل تي، پوءِ حيدر منزل پهتس ۽ پوءِ منهنجي مصنوعي صبر جا سڀ بند ٽٽي پيا. ماڻهو حيران هئا ته هن کي ڇا ٿيو مون کي خبر ناهي ته ڪنهن انگريزي اخبار جي خاتون صحافي آئي جنهن مون کان پڇيو ته توکي ڇا ٿيو چاهي، مون چيو "محترمه مون کي ته ڪجهه ناهي ٿيو پر سنڌ کي سڀ ڪجهه ٿي ويو آهي، ۽ پوءِ مون اُتي تجويز ڏني ته ٻه شيون ٿيڻ گهرجن. سائين جي جسم کان اڳ لطيف سائين جو سر ڪاموڙ پڙهندو هلجي مائيڪ تي، ۽ ٻيو اتي قرآن شريف، گيتا بائيبل ۽ شاهه جو رسالو سن ۾ پڙهيا وڃن ۽ توهان کي حيرت ٿيندي ته منهنجي ٻنهي تجويز قبول نه ڪئي وئي، پوءِ ڪراچي شهر ائين خاموش ٿي ويو جڻ سڄي شهر کي سانپ سُنگهي ويو هجي ۽ ننڍڙا ٻار اسڪولن کان موڪلڻ ملڻ کانپوءِ لٽ ڦاٽڻ تي سنڌ جي تاريخ جي سڀ کان وڏي ماڻهو کي سلام پيش ڪرڻ لاءِ موجود هئا.

بهرحال ٽول پلازه ٽپڻ کانپوءِ سر ڪاموڙي ڳائجڻ شروع ٿيو ۽ پوءِ سن ۾ چارئي الهامي ڪتاب پڙهيا ويا. شاهه جو رسالو ڊاڪٽر تنوير عباسي، گيتا جيٺمر پڪت، بائيبل مسٽر پيٽرڪ ۽ قرآن شريف حافظ سحر پڙهيو ۽ ان کانپوءِ اپريل جو مهينو 26 تاريخ شديد گرمي اوچتو آسمان تي ڪڪر ڇانئجي ويا ۽ صرف جنازي نماز کان مزار تائين وڏ ڦڙو وسڻ شروع ٿيو ۽ بيهو ڪٿي به نه ونو. مون دعا پڙهڻ کانپوءِ هڪڙو فارسي جو شعر پڙهيو جنهن جو مطلب هي هو ته "اي مٽي هن مهمان جي توکي پارت هجي، جيڪو سڄي سنڌ جو نور

هيو. اڄ اسان تنهنجي ٻاڪرن جي حوالي ڪري ڇڏيو آهي.“ بس اتان واندا تي سيد جا سچا سپاهي ٽٽي پيا پلاءِ تي، آءٌ چار راتيون اُتي هوس. نه ماني کاڌي، نه شراب پيتو انهي عرصي دوران ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي تجويز رکي ته. هاڻي سائين جسماڻي طرح اسان ۾ نه رهيو آهي. ان جي موجودگي ۾ ارڏايون ڪندا هئاسين جن کي هو برداشت ڪندو هو ۽ سندس وجود ڪارڪنن تي رياستي جبر جي خلاف ڍال مثل هو ۽ ٻي ڳالهه ته سائين جي مخالفن اهو چوڻ شروع ڪيو ته سنڌو ديش جو نعرو سن ۾ هميشه لاءِ دفن ٿي ويو آهي. ان ڪري بهتر اهو ناهي ته پاڻ سڀ گڏجي سيد جي وڇوڙي جي غم کي طاقت ۾ تبديل ڪريون ۽ آزادي جي تحريڪ کي اڳتي وٺي هلون. مون ڊاڪٽر صاحب جي ڳالهه جو خلوص محسوس ڪندي ساڻس اقرار ڪيو. پر منهنجن ڪجهه ليڊر دوستن، بشير قريشي ۽ سائين جي ڏوهاري ماضي کي ڏسندي اهڙي انضمام کان انڪار ڪيو جيتوڻيڪ سنڌ جي انتهائي ڏاهي دانشور خاڪي جويي، باهمت جذباتي جوان شفيع برفت پڻ منهنجي ڳالهه سان اتفاق ڪيو ۽ سيد خاندان به انهي ڳالهه ۾ سرهو ٿيو ۽ سائين زين شاهه کي جيئي سنڌ قومي محاذ جي آگنائيزر ڪميٽي جو ڪوآرڊينيٽر مقرر ڪيو ان وقت ۾ ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي جي صلاح تي مون اعتبار ڪندي آزادي جي عشق ۾ سڀ ڪجهه قبول ڪيو اها حيرت انگيز ڳالهه هئي ته مون سان جن دوستن اختلاف ڪيو تن ظاهر زور ڪيو پر ڊاڪٽر نياز سان جيڪي گڏ هيا اُهي بظاهر ته متفق پئي نظر آيا، پر حقيقت ۾ قرآن شريف جي هن آيت جي مفهوم وانگر ته.

”تون انهن کي گڏ سمجهين ٿو پر انهن جون دليون جدا آهن“.

بشير قريشي جيڪو جيل ۾ هيو اهو گل محمد خلاف هيو ۽ نياز ڪالاڻي اُتي ٽڪ ڪيڏي ته بشير چوي ٿو ته چيئرمين سدائين سائين آريسر رهندو ۽ ڪم اسين هن جي هدايت تي ڪنداسين، مقصد صرف اهو هو ته گل محمد جکراڻي کي چيئرمين شپ جي اميدواري تان هٽائجي. بهرحال قصو ڊگهو آهي. آءٌ ٻه سال پارٽي جو چيئرمين رهيس ۽ انهي عرصي دوران

سواءِ خالق جوڻيجي جي شفيع برفت سميت سڀ گروپ مون سان گڏ هيا ۽ پارٽي جي ميمبر شپ مون 28 هزار تائين پهچائي هئي، انکانپوءِ مون ڪلفٽن تي سيد خاندان جي فردن جي ميٽنگ گهرائي غلام محمد شاهه جي فليٽ تي، آءُ مالي طرح ان لائق نہ رهيو آهيان تہ جو پارٽي هلائي سگهان ۽ هاڻي آئون پارٽي توهان جي حوالي ٿو ڪرڻ چاهيان، ٻي صورت ۾ هنن ٻن سالن ۾ مون کي جيڪو تجربو ٿيو آهي، پارٽي اهڙن ماڻهن جي ور چڙهي ويندي جيڪي پارٽي کي آزاديءَ لاءِ استعمال نہ ڪندا پر پنهنجي ذات کي ناهڻ لاءِ استعمال ڪندا. مون کي ڏاڍو ڏک ٿو ٿئي تہ ٿنهي سيدزادن مان ڪنهن بہ هڪ نہ منهنجي حوصلا افزائي ڪئي، ۽ نہ ئي پارٽي جي قيادت سنڀالڻ جي ڪوشش ڪئي، اها خبر ان وقت بشير خان کي پئي، جنهن گل محمد کي ڪٽڻ لاءِ اهو وچن ڪيو تہ آئيندي چيئرمين آريسر ئي رهندو نالي ماتر يڪدم پلٽو کاڌو ۽ ڪارڪنن کي ورغلائڻ شروع ڪيو تہ آريسر مون سان غداري ڪئي آهي، توهان سيد جي مزار تي قسم کڻو تہ آريسر کي شڪست ڏيندؤ ۽ ان وقت ۾ مون کي شڪست ڏيڻ ممڪن ئي ڪونہ هو پر مون کي ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي ۽ سرائي قربان جن کي اڄ آءٌ پنهنجا دوست ٿو سمجهان، اچي چيو تہ توهان نہ بيهو پارٽي ۾ جمهوري عمل جاري رهندو ۽ بشير قريشي جو فارم تون پنهنجي صحيح سان جمع ڪرائي ۽ مون ائين ئي ڪيو. ان کانپوءِ قريشي پارٽي ۾ جيڪو رويو اختيار ڪيو اهو بلڪل اهڙوئي جهڙو قادر منگسي ۽ پليجي پنهنجي لاءِ استعمال ڪيو. شخصي نعرا، ذاتي تجويزون، ابوجهل، ابولهب جا لفظ پنهنجي لاءِ استعمال ڪرائڻ ۽ ڪرمنل ڪلچر کي هوا ڏيڻ معنيٰ جهڙي 80 واري ڏهاڪي ۾ جانو وارا ۽ ڪشمير واري جساف تي ويئي هجي، ان وچ ۾ مون ڪافي ڪوشش ڪئي تہ ڪن انتظامي عهدن تي ويهان ۽ پارٽي کي آزادي جي عهد ڏانهن وٺي وڃان. انهن ڪوشش ۾ ڪاميابي باوجود بہ هي ايڏي امين ٿيو وينو هو. نتيجي طور پارٽي مختلف ڌڙن ۾ ورهائجي ويئي، اهو سنڌ جو ابولهب، شفيع برفت، سڪندر سومري تي سرڪاري شاهد ٿي بيٺو ۽ متحده سان ناهہ هن ڪيو ئي

نہ هو. سائين امداد شاهہ ڪيو هو ۽ اتي جو اسپوڪ مين (Spokeman) آءُ هوس. پر هن اُتي بہ بجاءِ سياسي فائدا يا سياسي ڊائيلاگ جي ذاتي فائدا وٺڻ شروع ڪيا. يعني سنڌ جي نوجوانن کي اها خبر ناهي، تہ جيڪو ماڻهو رتي ديري واري گهر مان ماني رشيد شوري جي گهران گهرائي کارائيندو هو. انهيءَ جي ڪراچي واري بورچي خاني جو خرچ هڪ لک روپيا آهي ۽ جنهن ماڻهو جي باري ۾ خبر پوي تہ اُن جو واسطو آريسر سان آهي تہ ان کي لوڙهايو ڇڏي، مون کي پڪ آهي تہ شهيد حڪيم نوتيار کي هن قتل ڪرايو آهي، هي ڪلر آهي ۽ ان جو ثبوت جيڪو گل محمد راهمي جو بيان ڇپيو آهي تہ منهنجي خلاف اهو ڇا ٿو ثابت ڪري، تہ هو مون کي رات جو ڪٺي ماري اڇلائي ٿي سگهيا. انهي ڪري مون مجبور ٿي منهنجي ٺاهيل پارٽي جي ميمبر شپ تان استعيفا ڏني، پر ظاهر ڳالهہ آهي تہ آئون جيترا ڏينهن پارٽي ۾ هليو آهيان ڪارڪنن منهنجي روش کي ڏٺو آهي ۽ محسوس ڪيو آهي، ان ڪري هنن مون کي مجبور ڪيو تہ پارٽي بگهڙن جي حوالي نہ آهي ۽ نتيجي طور مون انهن جو چوڻ مڃيو ان ڪانپوءِ جيڪو وهيو واپريو سو ميڊيا ۾ هلي چڪو آهي، آءُ ان تي ٽيڪا ٽپڻي ڪرڻ ڪونہ ٿو چاهيان، ۽ ٻي ڳالهہ واضح ڪرڻ ٿو چاهيان ۽ پارٽي مون آزاديءَ لاءِ ٺاهي آهي ۽ ڀلي بقول محمد راهمي جي هن وٽ هزار ڪارڪن هجن مون کي ماري سگهن ٿا، پر منهنجي رت جي هر ڦڙي مان هڪ محب وطن پيدا ٿيندو جو غدارن لاءِ موت جو سبب ٿيندو پر آئون موت جو لفظ ڇو استعمال ڪيان، ڇو تہ اسين سيد جا پوئلڳ آهيون، اهو انسانيت جي زندگي لاءِ پاڻ پتوڙيندو رهيو آهي پر جيڪڏهن ڪي احمق پنهنجن بداعمالن جي ڪري دوزخ جي کوهن ۾ ڪرڻ چاهين تہ اسين ڇا ٿا ڪري سگهون؟ انهي سلسلي ۾ هلندي سنڌ جي ابوجهل قريشي ڳوٺ ايڏي قريشي نہ هو ڪاش ايڏي هجي ها. پريس ڪانفرنس کي لڄائيندي اهو انڪشاف ڪيو تہ عبدالواحد آريسر مون کي مارائڻ ٿو چاهي ۽ جيڪڏهن آئون ماريو وڃان تہ ان جي ايف آءِ آر عبدالواحد آريسر تي ڪٽي وڃي. مون ان وقت چيو هو تہ هو ڪو نہ ڪو ڪلر پارٽ چاهي ٿو ۽

نتيجي طور ٻي ڏينهن مون کي گرفتار ڪيو ويو ۽ ٽئين ڏينهن ڪيهر انصاري کي ڇڏايو ويو جيڪو تازو هن جي ارادت جي حلقي ۾ شامل ٿيو هو آئون سندس ان بيان تي حيران هوس ته منهنجي باري ۾ هن ائين ڪيئن بيان ڏنو ته آءٌ مارائڻ ٿو چاهيان. شايد هن جا ڪي بلڊر مافيا سان جهيڙا هجن يا ايجنسين جو هو گهربل ڪم نه ڪري سگهيو هجي ته سڄي سنڌ جا ماڻهو ڪليا ته هي سنڌ جو ڪهڙو ابو لهب آهي جو آريسر جهڙي ماڪوڙي نه ماريندڙ جهڙي کان ڊڄي ٿو. اصل مسئلو هي هو ته اهو بهانو بنائي هن مون کي پنهنجن آقائن کان ٻڌرائڻ پي چاهيو ۽ اهو هن ڪري ڏيکاريو باقي اهڙن ڪوڙن ڪمن جو حساب جمال ناصر جي لفظن ۾ تاريخ وٺندي باقي آئون محمد راهمي ۽ سرفراز ميمڻ کي چوڻ ٿو چاهيان ته اڄ به آئون پنهنجي اوطاق جي اڱڻ تي اڪيلو ستو پيو آهيان ۽ توهان جا هزارين ڪارڪن اچن ۽ ڪٽي وڃن باقي آئون بشير وانگر رياست جي ڪنهن اعليٰ عملدار کي اپيل نه ڪندس ته منهنجي زندگي بچايو ۽ پريس ڪانفرنس ڪانپوءِ هڪڙو تمام اهم واقعو ٿيو جو زرعي يونيورسٽي جي هڪ ڇيرو نوجوان امجد راجپوت کي سندس عذابن هٿان قتل ڪرائي لساني فساد ڪرائڻ جي هي ناپاڪ سازش ڪرائي ويئي جنهن کي سنڌ جي دردمند ماڻهن ڪنٽرول ڪري ورتو ۽ خدا ڪري اهو ڪنٽرول سدائين برقرار رهي. پهرين سازش هن شهيد حڪيم نوتيار جي شهادت وقت متحده جي خلاف حڪيم جي شهادت جو الزام مڙهي تيار ڪئي هئي جنهن کي مون بروقت ڪراچي پهچي ناڪام بڻايو انهي پريس ڪانفرنس ۾ مون اهو چيو ته حڪيم نوتيار سندس شهادت کان ٻه ڪلاڪ اڳ بشير قريشي وٽ بشير خاصخيلي جي دانهن کڻي پهتو هو پر هن نه سندس تدارڪ ڪيو ۽ نه وري پوليس جي جاچ لاءِ انهي واقعي جو ذڪر ڪيو. ان ڪري آئون مطالبو ٿو ڪريان ته ڀل بشير قريشي الطاف تي الزام هڻي پر تفتيش جي شروعات جسقم جي ليڊرن جي پڇا ڪڇا کان شروع ڪئي وڃي ان لاءِ آئون پنهنجو پاڻ کي پيش ٿو ڪريان هو ان وقت ڪنهن مظاهري جي سلسلي ۾ پٺوري ويل هو جتي ملير جي سندس چاڙتن

موبائيل تي منهنجي پريس ڪانفرنس جو اطلاع ڏنو جتان هو سڀ پروگرام ڪينسل ڪري ملير پهتو ۽ هنگامي طور تي پريس ڪانفرنس ڪندي وري الزام شهيد جي پوئين گهر واري ۽ متحده تي هنيو. ان کان اڳ هن پارٽي جي عهدي جو ناجائز فائدو وٺندي سيني اخبارن کان منهنجي پريس ڪانفرنس جي خبر روڪرائي ڇڏي، سواءِ سنڌجي قديم باوقار اخبار عبرت جي ۽ اها سمورو روئداد مون آرگنائيزر ڪميٽي جي سامهون پنهنجي ڏنل بيان ۾ ظاهر ڪئي آهي، پر اُهي سڀ ڪاغذ چارٽا هڙپ ڪيو ويٺا آهن. ان کانسواءِ مون تازو سنڌس ڪرتوتن ۽ مالي بدعنوانين جو ڪجهه حصو اخبارن کي جاري ڪيو هو جيڪو پوري ريت صرف منهنجي، آئيڊيل اخبار عوامي آواز ۾ ڇپيو آهي جنهن جو نتيجو اهيو نڪتو ته 25 فيبروري جي اخبارن ۾ هن اعلان ڪيو ته هاڻي آريسر جي خلاف ڪوبه بيان نه ڏيندس ۽ ساڳئي وقت منهنجي دوست ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي کي منهنجي ڳوٺ موڪلي بيان بازي بند ڪرڻ جو چيو ۽ مون ڊاڪٽر صاحب سان وعدو ڪيو ته منهنجي طرفان هاڻي خاموشي آهي، جيستائين ايڏي امين ڪا ڳالهه نه چوندو ان مان توهان اندازو لڳائي سگهو ٿا ته داغ دار ڪير آهي ۽ ڪنهن سيد جي پارٽي جنهن ۾ حقيقت جو حسن، سونهن، سچائي هئي تنهن کي ڏوڪڙن ڪمائڻ جو ذريعو بنايو.

●

باب ٽيون

؎عشق اسان وٽ آرائين جيئن آيو جهول ڀري
الله اوکو ڪيئن ڪري

اياز جي هي سٽ سنڌ جي تاريخ، تهذيب ۽ رومانس جو هزارين سالن تي پکڙيل ڏينهن ۽ راتين جي روايتن، محبتن، ٽهڪن، مهڪن دانن ۽ مسرتن جو اظهار آهي. سنڌ ۾ صدين کان وٺي اهو دستور رهيو ته جڏهن وڻ ڦوٽ جي مند شروع ٿيندي هئي ۽ نوجوان دلين ۾ محبتون اندلٺ جي رنگن وانگر فضائن کي پنهنجن پاڪرن ۾ وٺنديون هيون، سنڪل وڻ گونج ڪيندا هئا. ڦوڳن ۾ ڦوعيون ستارن جي ٻور وانگر ڦهلبيون هيون، ڳاڳين ۾ ڪارونجهر جي ڪامڻين جي ڳلن جهڙا ڳاڙها ڳاڳيتا رچي راس ٿيندا هئا ۽ انبڻ جي ٻور جي خوشبو ڪنهن نڪور بدن جي خوشبو وانگر چوطرف ڦهلبي هئي ۽ ٻيرن ۾ محبوب جي ڦلي جهڙا ڦر نروار ٿيندا هئا. ان وقت اسان جا مالهي انهن رنگ برنگي گلن ڦلن جا جهول ڀري امير غريب جي دروازي تي وڻ ڦوٽ جي سوکڙي گهر وارن کي آڇيندا هئا ۽ موٽ ۾ گهرياتي هنن کي سوڻ چاندي جا ٽوڪرا ڏيئي روانو ڪندا هئا. انهي منظر کي اياز پنهنجي وائي جي هن لازوال سٽ ۾ بيان ڪيو آهي. عام منگتو ته سون، چاندي جي ٽڪرن تي راضي ٿي ويندو هو پر جڏهن عشق جذبن جا جهول ڀري ڪنهن ڪامڻي جي در تي اچي ته ان کي ڪيئن ٿو راضي ڪري سگهجي؟ مون مٿي سنڌ جي گلن ۽ ڦلن جو ذڪر ڪيو آهي، اڄ جو پڙهندڙ شايد منهنجي خيال پرستي تي کلي ته هن پڙپانگ سنڌ ۾ ڪٿي آهن گل ڦل؟ ڪٿي آهن ٻيرن ۾ محبوب جي ڦلي جهڙا پيلا گل؟ واقعي اڄ جو سوچيندڙ صحيح آهي ڇو ته آئون جنهن دور جر ذڪر ڪري رهيو آهيان.

اهو دور دودي، ڄام نظام الدين جو دور هو اهو دور ڏاهر ۽ نور محمد ڪلهوڙي جو دور هو جنهن نور محمد ڪلهوڙي جي دور ۾ سنڌ جي آدمشماري ته 21 لک ماڻهن تي مشتمل هئي، پر سنڌ جي زرعي زمين 30 لک ايڪڙ آباد ٿيندي هئي، ايس ڪي بلوچ ڪتاب "پاڻي منجهه پساهه" انهي دور ۾ پاڪستان نه ٺهيو هو ان دور ۾ سنڌو جي سرڪش رواني کي عالمي ادارن جا سونا لغام نه پيا هئا ۽ ان دور ۾ پنجاب سامراج سنڌو جي سرڪش موجن جي سامهون منگلا ۽ تربيلا جهڙا هٽرادو پهاڙ کڙا نه ڪيا هئا ۽ سنڌو ائين آزاد رقص ڪندڙ ۽ موج ۾ پريو مهراڻ هوندو هو جنهن ۾ سون ۽ چاندي سان ڀريل ٻيڙا سنڌو سمنڊ ۾ داخل ٿي سنڌ جي محنت ۽ سامان لنڪا، تيل ۽ زن جبار تائين پهچائيندا هئا هي اهوئي دور هو جنهن ڀٽائي جي طاقتور قلم کان اهڙا شعر چوايا.

ڏني ڏياري ساموندين سڙهه سنياپا،
وڃهيو ورونجهه کي روئي وڻجهاري،
مارينديئي ماري، پرهه سور پرين جا.
(شاهه)

ڪانڌ تنهنجي پاندري سنجهي سيءَ مران،
ڪامل ڪپاهن ۾ پئي ٿار ٽران،
تاري توءِ تران، جيئن ور وهاڻي وهوڙيو.

ان ڪري سنڌ جي ماهه ناز مورخ تاج جويي جي تحقيق آهي ته سنڌ جو سال وڻ ڦوٽ جي مند کان شروع ٿئي ٿو ان ڪري وڻ ڦوٽ جي مند منهن جي لاءِ وسڪاري کان وڌيڪ دلڪش هوندي آهي، سموري دنيا ويلنٽائين ڊي 14 فيبروري تي ملهائيندي آهي، پر آءٌ اهو ڏينهن 15 فيبري تي ملهائيندو آهيان پوءِ جهڙو به موقعو هجي، ڪو جهنگلي گل وڻڻ وارو ۽ دل جي گلاب تي ريشمي آڱرين سان پها پيدا ڪندڙ نه به هجي، پوءِ به آءٌ ڀهراڙي ۾ نڪري ويندو آهيان ۽ ڪنهن وڻ مانِ مڄُر پٽي مون جهڙي بدحال ٻڪرار ماڻهو جي هٿ ۾ ويئي ڇڏيندو آهيان. هن سال 14 فيبروري واري ڏينهن سنڌ الاجي جي پير حسام الدين راشدي آڊيٽوريم ۾ نوجوان شاعر اسحاق سميجي جي ڪتاب "گناهه جا گيت" جي مهورتي تقريب پڙمات

جو يگانو شاعر حليم باغي ڪري رهيو ۽ ساڳئي وقت تي ٿر جو ٻاڀيهو صادق فقير ٻه موجود هو. جنهن جي راڳ ٻڌڻ لاءِ آءُ ائين بيقرار هوندو آهيان جيئن ازل جا اڃايل چار چپ هڪ ٻئي ۾ پيوست ٿيڻ لاءِ بيقرار هوندا آهن. ان ڪري ڪوشش ڪري سنڌ جي نام نهاد دانشورن جي مقالن ختم ٿيڻ ڪاڻپوءِ راڳ ٻڌڻ لاءِ پهتس جتي صادق فقير منهنجي فرمائش تي نياز همايوني جو مشهور نظم ”سنڌ جاڳي پئي“ ٻڌايو. هڪ نياز جي خوبصورت شاعري جنهن ۾ تشبيهون ائين جرڪي رهيون هيون جيئن سهاڳڻ جي ڪنن ۾ جهومڪ! ۽ ٻئي طرف صادق جو آواز ڄڻ ته موهن جي دڙي جي اها صدا هئي، جنهن صدا سنڌ جي تهذيب کي صدين تائين دائمي امرتا بخشي ڇڏي هئي ۽ جڏهن صادق ڳائيندو آهي ته ان وقت مون کي محسوس ٿيندو آهي ته ڄڻ پارڪر جي پهاڙن مان روپلي جي سنڌ جي آزادي جي ويڙهه لاءِ ڏنل سڏ جو پڙاڏو صادق جي روح ۾ لهي ويو آهي ۽ هو جڏهن اياز گل ۽ ادل سومري کي ڳائيندو آهي، ته مون کي لڳندو آهي ته مٺي جي سيڻي ڪنوارين جا چوڙا هڪ نئي انداز ۾ تاڙين جي ٺهڪي تي ڪورسيلو راڳ پيدا ڪري رهيا آهن ۽ صادق جڏهن نياز همايوني جو نظم ڳائڻ شروع ڪيو ته آڊيٽوريم ۾ موجود سنڌ جي نوجواني رقص ڪرڻ لڳي ۽ ان رقص ۾ بيخود ٿي ويئي ۽ مون سوچيو ته ڪاش سنڌ جي جاهل قوم پرست ليڊرن کي شاعري ۽ موسيقي جي خبر هجي ته سنڌ جا ڳائڻ ايڏو وڏو مسئلو ناهي ۽ صادق کان مون ٻي فرمائش آڪاش انصاري جي شعر جي ڪئي.

جڏهن ڪنهن به بادل ولهاريون وسايون
الائي ڇو اوهان جون اکيون ياد آيون.

۽ منهنجي پرسان ويٺل ڪنهن ماڻهو مون کي چيو ته هن عمر ۾ به اوهان کي ڪنهن جون اکيون ياد اينديون آهن ڇا؟ مون چيو ها، سڄي سنڌ ۾ صرف مون کي ياد اينديون آهن، هن پڇيو ڪنهن جون؟ مون چيو جي ايم سيد جون، ڇو ته مون زندگي ۾ جي ايم سيد جي اکين مان وڌيڪ ڪي خوبصورت اکيون ناهن ڏٺيون، جن ۾ هڪ ئي وقت سمنڊ جي گهرائي ۽ سموري دنيا جي محبت جي جوت ۽ سموري سنڌ جي ڏکن پيڙهائين جي

تصويري، سموري شاعري ۽ راڳ جا آلاپ ٻرندي محسوس ڪيا آهن، ان ڪري اُهي اکيون هر وقت ياد اينديون، رهنديون آهن ۽ ٻيو شيخ اياز جون اکيون جن ۾ ايڏي ذهانت ۽ جوت شوخي هوندي هئي جو هو جيڪڏهن ڪنهن ڳڀرڻ عورت جي پيٽ ڏانهن ڏسي ته سندس پيٽ ۾ پيل ٻار جي بت مان سياڻا نڪري وڃن. صادق ڪلام پورو ڪيو ته هڪڙي ماڻهو مون کي ويلنٽائن ڊي جي حوالي سان گل ڏنو. مون کيس ادب مان وراڻيو ته آءٌ 14 تاريخ تي نه گل وٺندو آهيان، نه ڏيندو آهيان، ڇو ته مون وٽ ويلنٽائن ڊي 15 فيبروري آهي ۽ هڪڙو وقت هو جو آءٌ ڪنهن پياري ماڻهو سان ڀرائڙي ۾ نڪري ويندو هوس ۽ صرف گلن جي مٽا سٽا ڪري موٽي ايندو هوس. بهرحال اُهي ڏينهن به ويا. هاڻي آئون ته 15 تي اڪيلو نڪري ويندو آهيان ۽ ڪنهن ڏنار پنهوار کي گل ڏيئي ۽ ان کان گل وٺي موٽي ايندو آهيان. هن چيو ته ايڏو بدنصيب آهين ڇا؟ مون چيو هن ۾ بدنصيبي جي ڪهڙي ڳالهه آهي، انسان وٽ جيڪي ڪجهه آهي اهو سانڍي به بهتر کان بهتر جي تلاش ۾ ڳولا جاري رکي، ائين چئي آئون اٿيس ته منهنجي محبوب صادق هٿ سان اشارو ڪيو ته جيستائين آئون ڳايان، تيستائين ويهه. مون کيس چيو ته آءٌ ڏياچ ته ناهيان جو تنهنجي فرمائش تي ڪنڌ ڪٽايان ڇو ته هي ڪنڌ سنڌ جي امانت آهي ۽ اسان سنڌين جو ادبي مرشد ابراهيم جويو چوندو آهي ته ڪنڌ هوندو ئي ٻن شين لاءِ آهي، يا محبوب جي پيرن ۾ جهڪڻ لاءِ يا ان کان به وڏي محبوب آزادي خاطر ڪٽائڻ لاءِ. پر آئون تنهنجي چوڻ تي پنهنجو وقت قربان ڪري سگهان ٿو. نيٺ صادق ڳائي بس ڪيو. آءٌ اسٽيج جي پرسان ويس ۽ اسٽيج تي هٿ رکي چيم ته آديسي گرو جي: ائين چئي ٻاهر نڪتاسين ته حليم باغي ملي ويو جنهن کيس مليل گل مون کي ڏنو. مون دل ۾ سوچيو ته خبر ناهي مون ڪنهن جا ڪنهن جا گل موٽايا آهن، پر ٿر کي سڄي سنڌ ۾ رومانٽڪ حيثيت ڏيندڙ حليم جيڪڏهن اڄ مون کي زهر جو پيالو ڏي ها ته به پيئي وڃا ها. ائين چئي مون گل وري ڪنهن دوست جي کيسي ۾ وجهي ڇڏيو ٿورو اڳتي وڌيس ته ڪا روپ ولي ملي ويئي جنهن شڪايت ڪئي ته توهان تقرير ڪرڻ ۾ ڏاڍي ڪنجوسُ پائي کان ڪم ورتو آهي، صرف 15 لفظ ڳالهايا، پر اوهي 15 ئي

لفظ مون پنهنجي پرس ۾ وجهي ڇڏيا آهن۔ اچي هي گل وٺو مون چيو آءٌ 14 تي گل وٺندوئي ناهيان، ڇو ته هي عالمي ڏينهن آهي! مون چيو سموري دنيا جا عالمي ڏينهن سنڌ لاءِ بي معنيٰ ٿي ويا آهن۔ مون وٽ صرف 15 فيبروري جو ڏينهن سنڌ جو ڏينهن آهي۔ ان ڏينهن آئون گل وٺندو به آهيان ۽ دل جي گهراين سان ڪنهن جي پنيور وارن ۾ هٽي ڇڏيندو آهيان۔ بشرط ڪو ملي، نه ته ڀهراڙي ۾ نڪري ڪنهن ڏنار جي پيرن ۾ اڇلائي ڇڏيندو آهيان، ڇو ته اهو بدنصيب انسان هوندو آهي، جنهن ڪنهن شرابي جسم ڏانهن ڏسڻ مان ڍءُ ئي نه ڪيو هوندو آهي ته ڪهاڙي جو هڪ ڏڪ هن کي ڪارن جي قبرن ۾ هڪ وڌيڪ قبر جو اضافو ڪري ڇڏيندو آهي ان تي هن روپ وٽي مون کي چيو ته توهان 15 فيبروري کان ڇو ملهائيندا آهيو؟ مون چيو ان ڪري جو 15 فيبروري کان منهنجي سنڌ پنهنجي فطري هار سينگار سان ظاهر ٿيڻ شروع ٿيندي آهي۔ ان تي هن چيو ته توهان ڳالهايون ته ڏاڍيون خوبصورت ڪيون ٿا ۽ خوبصورت ڳالهيون اهوئي ماڻهو ڪري سگهي ٿو جنهن جو اندر خوبصورت هجي۔ ڇا آئون توهان کي حيدرآباد جي ڪنهن فليٽ ۾ لڳن جي مٿا سٺا تائين ڪمپني ڏئي سگهان ٿي" مون چيو ته نه، آءٌ هڪ غلام ملڪ جو غلام شهري آهيان ۽ فليٽن جي زندگي مون کي جيل جو بند وارڊ لڳندي آهي، جنهن تي ٿهڪ ڏيئي چوڻ لڳي ته هڪڙو ڏينهن ليٽ 16 ڇو ته هڪڙي ڏينهن دير سان سنڌ جي نوخيز جواني وڌيڪ نڪري ايندي مون چيو ٺيڪ آهي، روپوتي هئي بلڪل اياز جي هن وائي وانگر:

تون ڇا ڄاڻين اوپرا، توکي کهڙي ڪل
جيءَ اڃي نه جهل، مون کان سنڌ نه وسري۔
ڪارونجهر جون ڪامڻيون، ڳاڱين ڳاڙها ڳل
مون کان سنڌ نه وسري۔
ڪيئن ڪينجهر ڪنڌين، نوريون نيل ڪنول
مون کان سنڌ نه وسري
چپ ڪچيون، ڪچنار جون، مکڙيون ماڪ پنل
مون کان سنڌ نه وسري۔

پر اياز شايد هن کي نه ڏٺو هئو هن جون اکيون منڌ جون پياليون

هيون، هن جا وار ڇوٽڻ جي پهاڙ تي ڦهليل گهنگور جون گهٽائون هيون، ۽ هن جي ڳچي ڪارونجهر تي مور جي اوسيڙي ۾ بيٺل ڊيل جي ڳچي جهڙي هئي، ۽ هن جو رنگ ڄڻ تہ گلاب جي مکڙين ۽ ماهي کير جي ملائي کي ملائي فطرت ٺاهيو هو. هن جون ڇاتيون ڄڻ تہ ٽڻي جا گلاب هئا، جن جي چوٽين تي ڪشمش جا داڻا رکيا ويا هئا ۽ هن جي ڇيل ڄڻ چيتي جي هئي ۽ چال ساٽي جهڙي ۽ صبر امرءَ القيس جي محبوب جهڙا هئا. جن تي بلور رکي ڇڏجي پوءِ بہ هلڻ سان ڪري نہ سگهي، پير ڏسي الائي ڇو مون کي هڪڙي سنڌي شاعر جو شعر پئي ياد آيو.

پرينءَ پير تنهنجا چمڻ دل گهري ٿي،
ڪا حرڪت هٿن سان ڪرڻ دل گهري ٿي.

۽ پنيو اردو جي هن شعر جي مفهوم وانگر هيون تہ پنهنجون چانديءَ جهڙيون پنيون ڊيکيو ڇو تہ اُهي اِهي شيون آهن جيڪي منهنجي اڻ ڏٺل منزل جو ڏس ڏين ٿيون.

آئون حيران هوس تہ هيڙي روپ وتي مون سان گڏ هلڻ لاءِ ڪيئن تيار ٿي ۽ اُتي مون کي هڪڙو پنهنجو ٺاهيل مفروزو ياد آيو.

آءٌ ڦيٽڻ جو سدائين مخالف رهيو آهيان، ڇو تہ مون وٽ ڦيٽڻ وارا خالي لفظ ڪهڙو اثر رکي سگهن ٿا پوءِ مون مسلم دنيا جي وڏي فلاسفر امام غزالي جو واقعو پڙهيو. جنهن ۾ لکيل آهي تہ "هڪڙو مريض غزالي وٽ آيو تہ ڪيس ڪجهہ لفظ پڙهي هن شوڪارو هڻي روانو ڪيو تہ اتفاق سان ان وقت امام صاحب وٽ ڪو وڏو طبيب ويٺو هو جنهن چيو تہ غزالي، ماڻهن کي گمراهہ ڇو ٿو ڪرين؟ هن ماڻهو کي تہ فلاڻي بيماري هئي، جنهن جو علاج فلاڻي دوا آهي ۽ دوا ڏيڻ جي بدران توهان لفظ پڙهي ڇڏيا. لفظن ۾ ڪهڙو اثر؟ ان تي غزالي صاحب هن ماڻهو کي گهٽ، وڌ ڳالهائڻ شروع ڪيو. نتيجي طور هو ڪاوڙ جي پيو ۽ هن جو رنگ تبديل ٿي ويو آهي ۽ وڃي لٺ ۾ هٿ وڌائين. امام غزالي پڇيو تہ ڇا ٿو ڪرين؟ توهان جو دماغ تہ سهي آهي، پر توهان مون کي گاريون ڇو ڏنيون؟ امام صاحب چيس تہ گاريون خنجر هو تلوار هئي، صرف لفظ ئي تہ هئا ۽ تو پاڻ چيو تہ لفظن ۾ اثر ئي نہ هوندو آهي، هاڻي خبر پئي تہ لفظن ۾ اثر هوندو آهي. ها شايد روپ

وتي ڪي منھنجا 15 لفظ وڻيا ھجن جن کي ھن پنھنجي دل جي پرس ۾ رکي ڇڏيو ۽ واقعي مذھبي ڪتابن کان وٺي ”ديار دل داستان ھڪ محبت“ تائين لفظ ئي تہ آھن جن قومن جون تقديرون تبديل ڪري ڇڏيون مون ھڪڙي جاءِ تي پڙھيو آھي تہ ھٽلر جڏھن تقرير ڪندو ھو تہ ان وقت ٻڌندڙ ڇوڪرين جون ڪرسيون آليون ٿي وينديون ھيون مطلب تہ ڊسچارج ٿي وينديون ھيون ۽ ھونئن بہ ناصر، نڪروما، لومابا، آزاد، اھي اُھي ماڻھو ھئا جن لفظن جي ذريعي پنھنجي ملڪن جون تقديرون تبديل ڪيون، پر آءٌ سمجھان ٿو تہ منھنجا اُھي 15 لفظ جيڪي ڪنھن دل جي پرس ۾ قيد ٿي ويا ھئا، اُھي اھڙا تہ نہ ھيا جو اھڙو مرمرين جسم ويلنٽائن ڪارڊ جي بدران منھنجي ڪيس ۾ اچي وڃي، جيتوڻيڪ منھنجو دوست نصيرمرزا مون کي اوريٽر سڏيندو آھي، جيتوڻيڪ مون کي انھي لقب تي شرم ايندو آھي. بھرحال 16 جو ڏينھن تہ ٿيو ۽ مون وٽ پيل 15 وارو گل مرجھائجي ويو ۽ مون 15 جو ڏينھن سڄو اياز گل جي منڙي منڙي، مڌم مڌم رم جھم، رم جھم، ساونڻ جي ساٽ جھڙي شاعري تي لکندي گذاريو ۽ ان سان گڏ جنھن شئي کان اياز گل کي چڙ آھي. ان سان بہ شغل ڪندو رھيس 16 جي صبح جو مقرر وقت تي ھڪڙي جاءِ ڏانھن روانا ٿياسين، روپ وتي پڇيو ڪٿي؟ مون ڪيس ٻڌايو تہ فارسي جي ھڪڙي شھزادي شاعره ٿي گذري آھي. ان جي ھڪڙي فارسي شعر جو مفھوم آھي تہ چار شيون غم کي وڃائين ٿيون، ساوڪ، وھندڙ پاڻي، شراب ۽ خوبصورت چھرو. پاڻ اڄ جنھن جاءِ تي ھلون پيا، ان جاءِ تي ساوڪ بہ آھي، وھندڙ پاڻي بہ آھي ۽ شراب بہ آھي. پر آئون جيترا دفعا ويو آھيان تہ خوبصورت چھرو نہ ھوندو ھو. اڄ تہ اھو بہ آھي، يڪدم مون کي ڇھٽيندي چيائين تہ آءٌ شراب نہ پيئندي آھيان، مون چيو ضرور پيئندي، ھڪ ڍڪ ئي سھي، . چئين ڇو؟ مون چيو تہ ھڪڙي ڍڪ سان چپن جي ڳاڙھاڻ وڌي ويندي، ۽ اکين ۾ ڳاڙھين ڏاڳن جون ريکائون رقص ڪنديون آھن. پر مون چيو ٿورو پوري ٿي تہ ويھہ ڊرائيور ويٺو آھي. مون کي چيائين ٻھراڙي جا جٽ ڊرائيور مالڪن جي رازن جا امين ھوندا آھن. بھرحال باغ گھمياسين، انبن جو ٻور سنڌس وارن ۾ ڇٽندو رھيو، مختلف ٻوٽن ۽ گلن جا نالا پڇي منھنجو امتحان وٺندي رھي. بھرحال

ميزبان مهماني ۾ ڪباب ڪسر نه ڇڏي ۽ سڄو ڏينهن سير، تفريح ۽ اياز جي شاعري ۾ گذرندي دير ئي نه ٿي پنج ٿيا ته واپسي جي تياري ٿي، پڪي روڊ ۽ ٻني کان فاصلو هڪ ڪلو ميٽر جو هو جنهن ۾ اسان اکين ۽ چپن ۾ ٻڌي سرزمين تاريخ لڇمڻ جي موجودگي ۾ ويلنٽائن ڊي ملهايو ۽ هي حيرت انگيز ڳالهه آهي ته وري ملڻ جو واعدو نه اقرار نه انجام. بهرحال مون کي زندگي ۾ پهريون دفعو پنهنجي 15 لفظن جو انجام اعزاز اقرار اهو ضرور ٿيو جيڪو جسم جي رڳ، رڳ رقص ٿي مهڪ ڪري، هتي هڪڙي ڳالهه آئون ڪندو هلان ته روپ وتي مون کي ٻڌايو ته آئون رقص به سٺو ڪندي آهيان، مون کيس چيو ته اها تنهنجي وڏي خوبي آهي ته سنڌ مان عورت جو رقص موڪلائيندو پيو وڃي ۽ صرف گهرن ۾ شادين جي موقعن تي بي سرو رقص ٿيندو آهي، يا ڪڏهن ڪڏهن پليجو صاحب اسٽيجن تي ڇوڪرين کان ٽيبلا پيش ڪرائيندو آهي ۽ ماڻهن کان انعام وٺرائي ڏيندو آهي، انهي کي آئون رقص چوڻ لاءِ تيار نه آهيان حقيقت ۾ رقص جسم جي شاعري آهي ۽ هندستان ۾ ان جي باقاعدي تعليم جا ادارا قائم آهن. جمال ناصر دنيا جو اهو انقلابي هيو جنهن نه رڳو عرب عوام جي دلين تي راڄ ڪيو پر سموري دنيا جي انقلابن جو هي هيرو هو هو راڳ جو تمام گهڻو شوقين هو. جڏهن عرب، اسرائيل جنگ لڳي، تڏهن اسرائيل جي مدد لاءِ مشهور اداڪاره "ايلزبيٿ ٽيلر" اسرائيل جي مدد جي لاءِ پنهنجي چپن جون چميون نيلام ڪيون ۽ سيڪنڊن کان وٺي ڪلاڪن تائين ۽ انهي عمل ۾ اسرائيل کي اربين ڊالر مليا ۽ جمال ناصر . ام ڪلثوم کي چيو ته تون پنهنجو راڳ نيلام ڪر-ام ڪلثوم عرب دنيا جي اها ڳائڻي هئي، جنهن کي پاڪستانين ڪروڙين روپيا ڏيئي اقبال سيالڪوٽي جو شعر "شڪوه" عربي ۾ ڳارايو ۽ توهان يقين ڪريو ته ام ڪلثوم جي راڳ عرب شهزادن جا کيسا ۽ عرب عورتن جا جسم زيورن کان خالي ڪري ڇڏيا، اهو جمال ناصر جڏهن انڊيا ويو ته جواهر لعل نهرو هن کي مڏو پالا جو رقص ڏکيارين اوهين نوجوان آهيو اوهان شايد مڏو بالا جو نالو ئي ٻڌو هجي، پر جڏهن هو ڏکڻ هندستان جو ڪٿڪ رقص پيش ڪندي هئي ته ان وقت ائين محسوس ٿيندو هو ته چنڊ هن جي چپن تي لهي آيو هجي ۽ ستارا

سندس سينڌ جي افشان بنجي ويا هجن، ۽ شايد ڪائنات جا مقدس ديوتا پنهنجا پر هن جي پيرن هيٺان پکيڙي ويٺا هجن. هو نچندي نہ هئي پر پوري ڪائنات کي نچائيندي هئي. ڪڏهن چنڊ بڻجي ويندي هئي، ڪڏهن سج جو پڙ بڻجي ويندي هئي، ڪڏهن اُسو جو اهيرو ۽ بدڙي جو بادل، ڪڏهن ڪرشن جي بانسري، ڪڏهن ڀٽائي جو تنبورو ۽ جمال ناصر هن کان ايڏو متاثر ٿيو جو هن کي مصر اچڻ جي دعوت ڏني. جمال انهن مردن مان نہ هو جن جي ارادن کي ڪنهن عورت جي مرڪ ڪپهہ جي ڏرن وانگر اڏائي وڃي، مون کي هيئنئر ڏاڍي حيرت ٿي تہ امر ڪوٽ ۾ ثقافتي ميلي جي موقعي تي ڪنهن ڇوڪري جي ناچ تي ملان ٽيڪو (ارباب نيڪ محمد) جي گروپ اهو اعتراض ڪيو تہ اها ٿر جي توهين آهي، ۽ حالانڪہ هنن کي معلوم هئڻ کپندو هو تہ دنيا ۾ ناچ جو بنياد سنڌ مان پيو آهي جنهن جو ثبوت موهن جي دڙي مان مليل ناچڻي جي مورتي آهي ۽ ان کانسواءِ ٿري لوڪ گيتن جو رقص جو تمام گهڻو ذڪر آهي، مثال طور:

سمي ڀاڙي ڍولڪ ناچي، هون مٽڪو
رمڻ جائون
ڪاري نا ڪجليو ٿي ڳائون.

۽ مون کي افسوس آهي جو جمن دربدر جهڙي ماڻهو جي موجودگي ۾ عمرڪوٽ ۾ رقص جي مخالفت ٿي. ان ڪري جيڪڏهن تون مون کي پنهنجو ناچ ڏيکاريندي تہ مون کي خوشي ٿيندي، هن مون کي ڪنڌ تي ڇڪ هڻي چيو تہ "رقص فطري لباس ۾ ڪونہ هوندو آهي؟ مون چيو تہ مون مطالعو ڪونہ ڪيو آهي. هو هلندي پهرئين سيٽ تان اُٿي وڃي اڳئين سيٽ تي ويٺي ۽ جيئن منهنجي منزل اچي ويئي آهي ۽ وري آچر تي ملنداسين. مون چيو تہ آچر تي آئون ڳوٺ هليو ويندس پوءِ فون تي رابطو ڪنداسين.

◆

باب چوٿون

هڪ دفعي ترقي پسند اديبن جي مرشد محمد ابراهيم جويي صاحب پنهنجي تقرير قرآن شريف جي هِڪ آيت سان شروع ڪئي. اسين سڀ حيران ٿي وياسين تہ اڄ جويي صاحب کي ڇا ٿي ويو آهي ۽ اُن آيت جو مفهوم هو تہ ڏکن پٺيان سُک ۽ سکن پٺيان ڏک.

۽ پوءِ هن انهي آيت جي تشريح مولانا آزاد جي تفسير جي حوالي سان ڪئي جنهن ۾ هن پنهنجي علمي بصيرت جي ذريعي مولانا جي تفسير مان ثابت ڪيو تہ مسرت ۽ مايوسي، سک ۽ ڏک جهڙي طريقي سان فردن سان لاڳو ٿين ٿا. اهڙي طريقي سان قومن سان بہ لاڳو ٿين ٿا. جيئن فرد ڪڏهن ڪڏهن مختلف ڪيفيت جو شڪار ٿي مايوسين جي آڙاهن ۾ ڪرن ٿا ۽ پوءِ ڪين ٻاهر نڪرڻ جي واٽ نظر ڪونہ ٿي اچي، اهڙي وقت اسان جا شاعر ۽ اديب انهن فردن کي مايوسين جي آڙاهہ مان ڪڍي سگهن جي تلاش جي راهن تي لڳائن ٿا ۽ اهڙي طريقي سان جڏهن قومن تي اهڙيون ڪيفيتون طاري ٿين ٿيون، تڏهن اسان جا ڀاڄهارا عالم (مولانا آزاد) قومن کي باوقار جياپي جي شهرائن تي لشڪرن وانگر روان، دوان ڪن ٿا. پر هڪڙي ڳالهہ ياد رکڻ گهرجي تہ ڏک، سک، عروج ۽ زوال ڪي دائمي اٽر ڪي تقدير جون لکيل شيون ناهن. هر ماڻهو زندگي جي هزارها ڪيفيتن مان ڪئين ڀيرا گذري ٿو پٽ ڏٺي ڇيو آهي تہ:

ڪڏهن من ماڪوڙي، ڪڏهن ڪيهر شينهن،
سرتيون سارو ڏينهن، هينئون هندَ نہ هڪڙي

تہ اهي ڏک ۽ سک جون ڪيفيتون لڳيون پيون اچن 16 جو ڏينهن جيڪو پرمسرت طريقي سان مون گذاريو حقيقت ۾ ان مون کي نہ رڳو آسمان جي بلندين جو سير ڪرايو پر دل جي مرجهايل گل کي نيون شادابيون ۽ خوشيون عطا ڪيون، پر مون کي انهي بيپناهہ مسرت ۾ ڏينهن ياد ئي نہ رهيو ڇو تہ اهو جمع جو منحوس ڏينهن هو۔ توهان کي حيرت ٿيندي تہ مون جمع جي ڏينهن کي منحوس ڇو سڏيو آهي، جيتوڻيڪ مسلمانن وٽ اهو سڀاڳو ڏينهن هوندو آهي، مون وٽ سڀاڳو ان ڪري ناهي جو اسرائيليات ۾ مون پڙهيو آهي، ان ۾ آهي تہ آدم جنت مان جمعي ڏينهن نڪتو ۽ هابيل قابيل جو واقعو بہ جمع ڏينهن ٿيو، طوفان نوح بہ جمعي جي ڏينهن آيو ۽ ڪربلا جو واقعو بہ جمعي ڏينهن ٿيو ۽ قيامت بہ جمعي ڏينهن ايندي، ان ڪري حيدرآباد ۾ گُتا بہ جمع ڏينهن بند هوندا آهن۔ اُتي پهچڻ کانپوءِ مون کي خبر پئي تہ اڄ جمعي جو ڏينهن آهي، ان ڪري مون مني سومري کي فون ڪئي تہ يار اڄ جمعي جو منحوس ڏينهن آ هي ۽ تون حيدرآباد جو دادو آهين، ڪٿان اهو هٽ ڪر۔ هُن مون کي جواب ڏنو تہ سائين ڪوٽڙي جو ڪچو آهي، مون وٽ۔ مون چيو آءٌ ڪچو صرف حيات سومري وٽ پيئندو آهيان، پيو ڪٿي بہ نہ ۽ هن پنهنجي ٻاتي ٻولي ۾ چيو تہ آ- آ- آ۔ اڏ ڳ- ڪ- ڳ ڪلاڪ ڪان پوءِ فون ڪجو ۽ ائين فونن جو سلسلو هلندو رهيو۔ مي تقريبا 9 بجي پهتو ۽ ڏيڍ بوتل کڻي آيو ۽ هو جڏهن بہ آٽيندو آهي تہ "پوي" کان وڌيڪ نہ آٽيندو آهي، پر آئون ڏيڍ بوتل ڏسي حيران ٿي ويس ۽ مون چيو تہ مُنا اڄ ايترو مال، ۽ انهي کي سڄي رات پيٽون آهي، مون چيو تہ آءٌ ايترو نہ پيئندس، آءٌ پنهنجو ٻوڙ پورو ٿيڻ تي سمهي رهندس۔ ان رات جي واقعي کان ڪجهہ سال اڳ پيش واقعي جو ذڪر ضروري ٿو سمجهان، سن تہ مون کي ياد ناهي، پر واقعو سائين جي ايم سيد جي زندگيءَ جو آهي ان وقت جيئي سنڌ تحريڪ ۽ جيئي سنڌ محاذ الڳ الڳ پليٽ فارمن تان ڪم ڪري رهيا هئا، آءٌ ان وقت جيئي سنڌ محاذ جو چيئرمين هئس ۽ جيئي سنڌ جي ماتحت بهترين انتظام هيٺ پورهيت

سنگت، سنڌي تحريڪ ۽ پارٽين جي لطيف سنگت ۽ جيئي سنڌ اسٽوڊنٽ فيڊريشن انتهائي فعال ۽ اثرائتو ڪردار ادا ڪري رهيون هيون. ان وقت سنڌي ناري، تحريڪ جي صدر محترمه گلشن لغاري جنهن پنهنجي اڻ ٿڪ محنت تنظيمي صلاحيت ۽ خداداد ذهانت جي آڌار تي سنڌ ته ڇڏيو پر بلوچستان ۾ ڪوئيٽا تائين ناري تحريڪ جون برانچون قائم ڪيون هيون ۽ انهي سلسلي ۾ هن صاحبه ميرپورخاص ۾ صرف عورت ڪنوينشن گهرايو هو جنهن ۾ سنڌ سميت ڪوئيٽا کان چار هزار نارين شريڪ ٿيون هيون ۽ جنهن ۾ يونيورسٽي جي پروفيسرائين سان گڏ عمرڪوٽ جون اڻ پڙهيل ۽ اڌ پڙهيل نارين شريڪ ٿيون هيون ۽ اُتي بابي زبيده جو پڙهيل مرحبائي خطبو عورتن جي تنظيم، تعليم ۽ انهن جي حقن ۽ فرضن تي هڪ شاهڪار دستاويز هو ۽ جتي پڙهيو سنڌي جا قومي گيت عورتن ۾ وڏي اتساهه جو ڪارڻ بڻيا هئا، لطيف سنگت جي سلسلي ۾ سائين سرور سهتو بهر جهنگ جهاڳي پارٽين ۾ تعليم ۽ سنڌ جي مستقبل جو ايڏو ته شعور پيدا ڪري چڪو هو جو هر سال ڀٽ شاهه تي تقريري مقابلو ٿيندو هو. جنهن ۾ انعام کٽيندڙ شاگردن ۾ انعام ورهايا ويندا هئا، ۽ هن وقت جا بهترين قومي ڪارڪن رياض چانڊيئي ۽ ساجن آريسر، ڏتي بخش سولنگي، گل سنڌي ۽ هڪ ڇوڪري جنهن جو نالو مون کي وسري ويو آهي ۽ جنهن پوءِ ڪافي وقت تائين پنهنجي مترنم آواز سان قومي جلسن جي ڪمپيئرنگ ڪئي، ۽ پوءِ گهريلو مالي مجبورين سبب هوءَ پنهنجي صلاحيت جي آڌار تي ڪنهن هوائي ڪمپني ۾ ايئر هوسٽس بڻجي وئي. اڄ خبر ناهي هو ڪٿي آهي، ان جو والد محترم جيڪو قومي تحريڪ سان لاڳاپيل هڪ استاد هو. سو پوءِ ڪافي وقت مون سان ملندو رهندو هو. پر ان کان پوءِ انضمام ٿيڻ کان پوءِ مون کي نظر نه آيو آهي.

سنڌي پورهيت سنگت محترم علي نواز ڀٽ ۽ در محمد عالماڻي جي قيادت ۾ ايڏي شاندار تنظيمي ڪم ڪيو جو باوجود سنڌي پورهيتن جي گهٽ تعداد جي اها اسٽيل مل پورٽ قاسم ڪي. ايس. سي ۽ ريلوي يونين ۾

ممتاز عهدا حاصل ڪري وٺندي هئي ۽ پنهنجي ايمانداري ۽ ديانتداري جي آڌار تي پارٽي جي خرچ پکي لاءِ چڱو چوکو دان ڏيندي هئي. ان وقت ۾ جيئي سنڌ محاذ ۽ ان جو ذيلي تنظيمون عوام ۾ ايڏيون مقبول هيون ۽ ماڻهن جو مٿس ايڏو ڀروسو هيو جو پيپلزپارٽي جي دور حڪومت ۾ جڏهن پيپلزپارٽي ٻهارين کي گهرائڻ جو اعلان ڪيو ته صرف هفتو اڳ مون اسان جي پياري دوست جمن حمايتي طرفان گهرايل هڪ ننڍڙي جلسي ۾ اعلان ڪيو ته ٻهارين جي اچڻ واري ڏينهن استار گيٽ تي سنڌي ماڻهو شهر ڏانهن ايندڙ رستا بند ڪري ڇڏين. اها خبر جڏهن سائين جي. ايم. سيد جي لائق فرزند سائين امداد محمد شاهه کي معلوم ٿي ته پاڻ مون کي گهرائي چيو ته ان ڏينهن تي جيڪڏهن استار گيٽ وٽ پنجاهه ماڻهو گڏ ڪري ويئي ته اها به تنهنجي وڏي ڪاميابي ٿيندي، ۽ اوهان کي حيرت ٿيندي ته ان ڏينهن اوٻاوڙي کان وٺي ننگرپارڪر تائين جي ماڻهن جو سيلاب استار گيٽ ڏانهن ڊوڪيندو آيو ۽ ڪجهه ڪلاڪن ۾ ساٺڪو هزار ماڻهو مرد، عورتون ۽ عورتن جي هنجن ۾ ننڍڙا ٻار اُتي پهچي ويا ۽ هي به حيرت انگيز ڳالهه آهي ته اردو ۾ ڳالهائيندڙن جو هڪڙو وڏو تعداد غلام علي مختيار رضوي جي اڳواڻي ۾ به انهي ڊرٽي ۾ شريڪ ٿيو ۽ هي به تعجب ۾ وجهڻ واري ڳالهه آهي ته سنڌي نام نهاد قومپرستن طرفان جنهن جماعت کي سنڌين جو دشمن پئي سمجهيو ويو ان انهي نام نهاد تحريڪن ۾ اڳواڻي جي شوق ۾ گڙٻڙ پيدا ڪرڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي جنهن کي ڪارڪن پنهنجي بي مثال صبر ۽ حوصلي سان ناڪام بنائي ڇڏيو. ماڻهن جو اهو سمنڊ استار گيٽ وٽ ان وقت تائين موجود رهيو. جيستائين قومي اسيمبلي ۾ پيپلزپارٽي جي قانون ۽ پارليماني معاملن جي وزير جنهن جو نالو آڳي، پيچي ڪانسواءِ افتخار هو تنهن اعلان ڪيو ته ڍاڪا ايئرپورٽ تي ٻهارين سان ڀريل جهاز اسلن روڪرائي ڇڏيا آهن ۽ جنهن جي لاءِ ڪوبه مدو مقرر نه ڪيو آهي، ته ڪڏهن ايندا؟ جيڪڏهن منهنجي اعلان تي مظاهرو ڪندڙن کي اعتبار نٿو اچي ته بنگلاديش جي حڪومت کان تصديق

ڪرائي سگهن ٿا. اها ڪاميابي جيئي سنڌ محاذ ۽ ان جي ذيلي تنظيمن جي پختگي سنڌي ماڻهن سان والهانه محبت ۽ مادر وطن سنڌ جي آزادي جي سرشار جذبي جو نتيجو هئي. اهڙو ئي هڪڙو بيو مظاهرو جيئي سنڌ محاذ ڄام صادق علي جي دور ۾ سموري سنڌ ۾ پرامن احتجاجي هڙتال جي صورت ۾ ڪرايو ۽ اهڙي هڙتال جي ويجهي ماضي جي تاريخ وري نه ڏٺي آهي ان هڙتال جو آءٌ هڪڙو ننڍڙو واقعو ٻڌائيندو هلان. ته آئون ان ڏينهن پنهنجي جيپ تي امرڪوٽ ۾ هڙتال جي صورتحال ڏسڻ لاءِ ويس اتفاق سان منهنجي گاڏي جو ٽائر پنچر ٿي پيو سمورو شهر بند هيو. پيئڻ لاءِ پاڻي صرف هندن جي ٺهرايل سبيلن مان ملي سگهيو ٿي ۽ ٽائرن جا سمورا دڪان بند هيا. مون ڪيترن ئي دڪاندارن کي منٿ ميڙ ڪئي ۽ مون کي اڳتي وڃڻو آهي، توهان ٽائر ٺاهي ڏيو سيني دڪاندارن مون کي ڪتو جواب ڏنو ته هي هڙتال تنهنجي ناهي، پر سنڌ جي آهي ۽ اسين سموري سنڌ کان ڪٽجي پنهنجو ڪردار داغدار بنائڻ نٿا چاهيون. نتيجي طور مون کي سج لٿي تائين امرڪوٽ ۾ ترسڻو پيو.

جيئي سنڌ محاذ جي انهيءَ تنظيم ڪاري هڪڙو شاندار مثال سائين جي. ايم. سيد کي سنڌي پورهيت سنگت طرفان ڏنل تاج محل هوٽل ۾ ڏنل اهو آجياڻو به آهي، جنهن ۾ سڄي سنڌ جي اديبن، شاعرن، دانشورن ۽ صحافين کي شريڪ ڪيو ويو آهي جتي سائين جي. ايم سيد هڪ تاريخي تقرير ڪئي هئي، جيتوڻيڪ ناري تحريڪ واري جلسي ۾ سائين جي. ايم. سيد کي ڏنل آجياڻي واريون ڪيسٽون ته ڪنهن نه ڪنهن هنڌ موجود آهن پر منهنجي وس ۾ ناهن. انهيءَ آجياڻي ۾ سائين ابتدائي طرح چيو ته بيشڪ وڏن شهرن ۾ گڏجاڻيون ڪرڻ سان خرچ گهڻو اچي ٿو. پر اهي به شهر عالمي ميڊيا جا مرڪز ٿين ٿا. ان ڪري اهڙين گڏجاڻين ۾ چيل لفظ ۽ ڪيل ڳالهيون عالمي ايوانن تائين پهچن ٿيون آءٌ هتي موجوده ماڻهن جي هجوم کي ڏسي خوش ناهيان ٿيو ڇو ته مون کي خبر آهي ته مون سان لاڳاپو رکڻ جي دعوي ڪندڙن مان 80 سيڪڙو ڪرمنل آهن ۽ ڪرائيم ڪنهن

بہ تحريڪ جي زوال جو وڏو ڪارڻ آهي پر ڇا ڪريان پٽ ڏٺي چيو آهي

تيسين پيلي سين پير، جيسين رتوراس ٿئي.

ان ڪري آئون در گذر ڪري مڙئي ڪم هلايان پيو. سائين جي انهيءَ تقرير تي صبح جو سنڌ جي ڪميونسٽ صحافي فقير محمد لاشاري ايڊيٽوريل لکيو، جنهن جو عنوان هو "بيشڪ پيغمبر پنهنجي قومن سان ائين ڳالهائيندا آهن" جلسي ختم ٿيڻ کانپوءِ آءُ سيد غلام شاهہ، هاشم ڪوسو، جلال چيچر ۽ ساجن محاذ جي آفيس ليمون گبول ڳوٺ ۾ سنڌ هائوس تي اچي ترسياسين، جڏهن تہ اڪبر لغاري، جبار لغاري، محترم گلشن، باجي زبيده، خاتو جوڻيجي جي فليٽ تي وڃي ترسيا. رات جا 3 ڪن ٿيا هوندا تہ ڪمانڊو قسم جا ماڻهو بنگلي جون پٺيون ٽپي ڪمرن ۾ ڪاهي پيا ۽ اسان سڀني کي اُٿي بيهڻ جو حڪم ڏنو آءُ قميص لاهي پٽ تي ستو هئس ان ڪري جو گرمي جي موسم هئي. ڪمانڊوز حضرات جيئن ماڻهن کي ڀيتن سان لڳائي بيهاريو تہ مون ڌڙڪو ڏيندي چيو تہ ڇا ٿا ڪريو تہ هي ڪي ذاڙيل تہ ناهن پر قومي ڪارڪن آهن، تہ انهن مان هڪ مون ڏي وريو چو تہ آئون اجا ستو پيو هو، هن مون کي هڪل ڪري چيو تہ "ڪڙي هو جائو" مون چيو تہ مون کي ٽنگ ۾ سور آهي بيهي نٿو سگهان ۽ مون کي پاڻ عجب پيو لڳي تہ انهن جي هٿيارن جي وٽ وٺان ۽ دهشت ناڪ ذهن تي مون کي خوف ذرو بہ ڪونہ ٿيو. ان منهنجي اها حالت ڏسي مون کان پڇيو تہ رات پيٽو بہ هوندئي؟ مون چيو ها. وري سوال ٿيو ڇا؟ مون چيو پاڻي بهرحال انهن شرافت جو مظاهرو ڪندي مون کي قميص پائڻ جي اجازت ڏني ۽ سڀني کي ڪمري مان ٻاهر ڪڍي، اونداهي ۾ گاڏين ۾ ويهاريو ۽ مون کي بہ هڪڙي گاڏي ۾ فضيلت سان وِيهاريو اجا بيٺل گاڏين جي ڦيٿن ۾ ساهہ نہ پيو هو تہ ٽيليفون ۽ وائرليس جون گھنٽيون وڄڻ شروع ٿي ويون هيون ڪجهہ وقت کانپوءِ هڪ نوجوان آفيسر مون وٽ آيو ۽ مون کي چوڻ لڳو تہ توهان لهو. منهنجون اکيون ٻڌل نہ هيون ۽ آءُ لهي پيس. هاڻ وقت ٿيو هو آڌي لڙي جو ڪتيون ڪر موڙي چڪيون هيون، رات اجا پرهہ جي پهہ ي ٽاڻ

پنهنجو پاڻ نہ ڪنيو هو هنن مون کي ڇيو تون آزاد آهين وچ ۾ صبح جو جيڪڏهن پريس جي سامهون وئين تہ تنهنجو خير ناهي. آءٌ مونکي بنگلي جو گيٽ کولي اندر آيس. ان وقت بنگلي ۾ فون جي سهولت نہ هئي. اڄ هي سٽون لکندي وقت يا تہ پنهنجي ڪنورتا تي شرم سار آهيان يا پنهنجي خود اعتمادي تي فخرمند جو هيڏو واقعو ٿي چڪو هو پيارا دوست ڪنبجي ويا هئا. ان جي باوجود منهنجي دل ۾ ڪو خوف ڪٿڪو ۽ انديشو نہ هو. جو اچڻ شرط سمهي رهيس. صرف بنگلي جو دروازو اندران بند ڪيم ۽ ٿاڍي گهري ننڊ اچي ويئي ۽ بلڪل اها ڪيفيت جيڪا مولانا آزاد لکي آهي تہ "جڏهن مون کي پهريون دفعو گرفتار ڪري علي پور سينٽرل جيل ۾ واڙيون تہ جيڪا ننڊ مون کي ان ورهين تائين نخريلي محبوبہ وانگر ڪاوڙيل هئي. تنهن مون کي پنهنجي پاڪرن ۾ اهڙو تہ قيد ڪيو جو مون کان پنهنجو ڇئين وڳي اٿڻ وارو وقت بہ وسري ويو." صبح جا اٽڪل 9 ٿيا هوندا تہ بنگلي جو دروازو زور زور سان وڄڻ شروع ٿيو. آءٌ اکيون مهٽيندي دروازي تي ويس ۽ دروازو کولي ڏٺم تہ سنڌي ناري تحريڪ جي صدر گلشن لغاري ۽ خالق جوڻيجي جي نياڻي منيره جوڻيجو بيٺيون هيون ۽ ٻئي ڄڻيون هڪ ئي وقت لفظن جا تير وسائڻ لڳيون تہ ماڻهوسڀ ٻڌجي ويا آهن. توهين هتي سُتا آهيو ان وقت تي مون کي اها خبر نہ هئي تہ خالق جوڻيجي فليٽ تان خالق، اڪبر، جبار بہ ٻڌجي ويا آهن. اتي ڪين، مون ٻڌايو تہ هتان بہ سواءِ منهنجي غلام شاهہ هاشم، جلال، ساجن کي ڪٽي ويا آهن. تلاشي بہ وُرتي اٿن. پر ايڏا تہ احمق هيا جو ڪين غلام شاهہ جو پستول بہ نظر ڪونہ آيو بهرحال توهان فڪر نہ ڪريو جہ ٽوٽيڪ مون کي هڪ ڏمڪي ڏيئي ويا آهن تہ پريس جي سامهون نہ وڃان. پر آءٌ وڃان ٿو ۽ سائين جي. ايم سيد سان سموري حقيقت حال بيان ڪيا ٿو. آءٌ اُتان رڪشي ۾ چڙهي حيدر منزل پهتس ۽ سائين سان سموري حقيقت حاصل بيان ڪري ڪيس ٻڌايم تہ هاڻ ڇا ڪجي. هي اهو دور هو جڏهن ڄام صادق علي سنڌ جو وزير اعليٰ هو ان ڪري مون سائين جي ايم سيد کي ڇيو تہ توهان ڄام صاحب کي

چئو سائين ٿورو ناراض ٿيندي چيو ته سياسي ڪارڪنن کي منٿ ميڙ سان ڇڏائڻ منهنجي فطرت جي خلاف آهي ۽ تون وڃي پريس ڪانفرنس ڪر. سائين اُتي سنڌس اصحابي ماستر غلام قادر کي گهرائي هوٽل ۾ ثقافت ۾ پريس ڪانفرنس جو انتظام ڪرايو ۽ پوءِ مون کي پريس ڪانفرنس جو متن لکرائڻ لڳو مون وڃي هوٽل ۾ پريس ڪانفرنس ڪئي ۽ ان ۾ مون اهو به ٻڌايو ته مون کي اهڙي قسم جون ڌمڪيون به ڏيئي ويا آهن. ٻي ڏينهن فقير محمد لاشاري وڏي "جاڳو" ۾ لکيو ته سياسي ڪارڪن آريسر جهڙائي ٿيندا آهن... بهرحال ٻئي ڏينهن کان ڪارڪنن جي آزادي شروع ٿي وئي، صرف هاشم ڪوسي کي ڳاڙهين اکين جي ڪري، به ٽي ڏينهن عذاب سهڻو پيو. ٻيو واقعو ان وقت ٿيو جڏهن جيئي سنڌ قومي محاذ 14 آگسٽ تي پنجاب کان بيزاري جو ڏينهن ملهائڻ جو اعلان ڪيو انهي سلسلي ۾ ٽنڊو محمد خان شهر مظاهري لاءِ منتخب ٿيو جتي اسان جا سرفروش ڪارڪن نياز خاصخيلي، ڀڳوان داس، ابو هاليپوٽي جهڙا دوست موجود هئا. اُتي اُها ڳالهه ٻڌائيندو هلان ته منهنجي ايامڪاري ۾ ٽنڊومحمد خان جيئي سنڌ قومي محاذ جو ماڊل تعلقو هو ۽ جيڪو هن وقت موجوده قيادت جي ڪري ٻڙي تي پهچي چڪو آهي بهرحال اهو ڏينهن ملهائڻ جي لاءِ قيادت سڳوري مون کي ۽ ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي کي مقرر ڪيو ته ٻهراڙي جي ڳوٺن ۾ وڃي ڪارنر گڏجاڻيون ڪري ماڻهن کي مظاهري ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ تيار ڪيو. ان سلسلي ۾ مون ۽ ڊاڪٽر ٽنڊي محمد خان تعلقي لاءِ هڪ هفتي جو وقت مقرر ڪيو ۽ اسان پنهنجن ڀرپور صلاحيتن کان ڪم وٺندي ٽنڊي محمد خان جي ڳوٺ ڳوٺ ۾ ڪارنر گڏجاڻيون ڪيون سين ۽ ماڻهن ۾ پنجاب جي خلاف بيپناهه جذبو پيدا ڪيوسين. مون پنهنجي سياسي تاريخداني جي حوالي سان ۽ ڊاڪٽر صاحب معدني وسيلن جي انگن. اکرن جي حوالي سان هڪڙو اثرائيتو ماحول پيدا ڪيوسين. مون ۾ ڪيترين ئي سستي واريون عادتون آهن. انهن مان هڪڙي اها به آهي ته آءٌ جيل ۾ يا ٻاهر ڊيلي ڊائري نه لکندو آهيان، مون کي تاريخون ۽ سن ياد نه رهندا آهن، اها

منهنجي غفلت ان حد تائين آهي جو مون کي جمال ناصر ۽ لومبا جي وفات جون تاريخون ياد ناهن، حالانڪ ڪنهن وقت ۾ منهنجو حافظو قهر جو هوندو هو پر نشي ۽ سگريٽ منهنجي حافظي کي تباهه ڪري ڇڏيو آهي، ان ڪري مون کي اها تاريخ به ياد ناهي جنهن ڏينهن سموري سنڌ ۾ سج گرهڻ ٿيو هو ان ڏينهن آئون ۽ ڊاڪٽر نياز ٽنڊي محمد خان جي ڀرپاسي ۾ هڪڙي ڳوٺ "مويا" ۾ هڪ ڪارنر گڏجاڻي کي خطاب ڪري واندا ٿيا هئاسين ۽ ڪنهن طرف وڃڻ وارا هئاسين ته ميزبان جنهن جو نالو مون کي ياد ناهي اسان تي زور رکيو ته ٿڌو پي وڃو مون زباني لذت جون شيون گهڻي پاڳي ڇڏي ڏنيون آهن. انهن ۾ ڪاڏي پيتي کان وٺي چانهه مختلف مشروبات هر قسم جو فروٽ سواءِ گدري ۽ انب جي ۽ الڳ الڳ قسم جا جوس، منهنجي طبيعت کي رقبت نه ڏيندا آهن صرف دماغ کي سرور بخشيندڙ به شيون منهنجي لاءِ ڪشش جو سبب بڻجنديون آهن. سگريٽ ۽ شراب ان ڪري مون ميزبان کي چيو اسان کي ٿڌي جي ڪابه ضرورت ڪونهي، ٿڌي ۾ مون کي صرف ٿڌو پاڻي وڻندو آهي ۽ ڪيس ٻڌايم ته اردو جي مشهور اديب "آئيني لکيو آهي ته دنيا جي ٻن شين جو جواب ناهي. ٿڌي پاڻي جي ذائقي جو ۽ مرد جي نيت جي باري ۾ عورت جي ذهانت جو" ٿڌي پاڻي جي ذائقي جي ته مون کي خبر هئي. پر مرد جي نيت جي باري ۾ عورت جي ذهانت جو مون کي هڪ دفعي تجربو ٿيو ته. آءُ ڪنهن ڀهراڙي جي ڳوٺ ۾ هڪ گهر ۾ مهمان ٿي ويسُ اتي مون پيئڻ لاءِ پاڻي گهريو ته هڪ نوخيز ڇوڪري اياز جي غزل جي سٽ جهڙي پاڻي جو گلاس ڀري آئي. مون پاڻي پيئندي هن جي پيرن ڏانهن ڏٺو هن کي پيرن ۾ سينڊل پاتل هو مون پاڻي جو گلاس خالي ڪري وري به ڪيس پاڻي آڻڻ لاءِ چيو هو وري به پاڻي جو گلاس کڻي آئي پر سئنڊل لاهي پير اگهاڙا ڪري آئي، ڇو ته هو پنهنجي ذهانت سان سمجهي ويئي هئي ته هن شخص کي منهنجي پيرن موهي وڌو آهي، ۽ آءُ ڪيس گهٽ م گهٽ اها حسرت ته پوري ڪري ڇڏيان. ان ڪري توهان اسان کي ٿڌو پاڻي پياريو ته اسان کي اڳتي وڃڻو آهي، پر ميزبان صاحب يا

عقيدت جي جوش وچان يا ڪنهن سرڪاري اشاري جي آڌار تي ٽنڊو پيئڻ تي اصرار ڪندو رهيو. نتيجو اهو نڪتو جو ٽڏي جون بوتلون اچڻ بدران پوليس جون موبائيلون ڊي. ايس. پي ٽنڊو محمد خان جي اڳواڻي ۾ گهيرو ڪري ويون. آءٌ بنا ڪنهن گهٻراهٽ جي اسٽيج تي ويٺو هوس ۽ مون ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي کي اشارو ڪيو ته توهان اُٿي وڃو. ڊاڪٽر صاحب جو ارادو جيتوڻيڪ وڃڻ جو نه هيو. پر هن منهنجي چوڻ کي مان ڏيندي اٿڻ جي ڪوشش ڪئي ته ڊي ايس پي پري کان هڪل ڪئي ته مسٽر ويهه! ۽ هو ويهي رهيو انهي وچ ۾ مون سيني ڪارڪنن کي چيو ته ڪوبه نه اٿي، ۽ ڊي ايس پي جلسي کان ٻاهر جلسي کي رائيفلن جي رينج ۾ جهليو بيٺو هو. هن ايس ايچ او ٽنڊو محمد خان کي مون ڏانهن موڪليو ته ڊي ايس پي توهان سان ڳالهائڻ ٿو چاهي. مون چيو ته شوق سان اچي ۽ آءٌ ويٺو آهيان هن چيو ته نه ماڻهن کي چئو ته اُٿي وڃن. مون چيو ماڻهو نه اٿندا. اُهي سڀ هينئر منهنجي ڪنٽرول ۾ آهن. توهان کي پتہ ئي نه لڳندو ۽ اچو مون سان ڳالهايو نيٺ سيني ڪارڪنن جي موجودگي ۾ شڪارپور جو ڊي ايس پي آيو جنهن جي پيءُ يا چاچي کي منهنجي پياري دوست شهيد قيوم منگي شڪارپور جي ميونسپل اليڪشن ۾ شڪست ڏني هئي، اُنهي اليڪشن جو قصو به عجيب آهي، جيڪو ڪنهن ٻئي موقعي تي بيان ڪبو ان صاحب مون کي چيو ته توهان کي S.P صاحب ڳالهائڻ لاءِ گهرايو آهي، مون چيو آءٌ حاضر آهيان، مون کان پڇيائين توهان جي، پرسان ويٺل ڊاڪٽر نياز ڪالاڻي، مون چيو هو پاڻ ئي ٻڌائي سگهي ٿو. بهرحال پنج سؤ ڪارڪنن کي اشارو ڪيو ته اسان وڃون پيا. جدوجهد جاري رهي ۽ مظاهرو ضرور ٿئي ڪارڪن پلا ائين ڪٽي ويٺا هئا. سڀ گاڏين جي چوڌاري مڙي بيهي رهيا. بنا ڪنهن تشدد واري ڪاروائي جي پوليس ٽرٽلي ۾ هجي، نه ڪنهن کي سڃاڻي پئي، ان ڪري صوبيدار مون کي ۽ ڊاڪٽر نياز کي هڪڙي ڪار ۾ ويهاري وري ٻين ڪارڪنن کي ٻي ڪار ۾ ويهارڻ لاءِ روانو ٿيو ته ڊاڪٽر جيڪو اهڙن معاملن جو وڏو ماهر آهي. سيٽ تان لهي ٻئي ڪنهن

ڪارڪن کي سنڌس جاءِ تي ويهاري گهر ڏي ويو. صوبيدار صاحب موٽي اچي پڇيو ته ڊاڪٽر نياز ڪير آهي. پوئين سيٽ ويٺل منصور خاصخيلي چيو ته نياز آئون آهيان. ان وچ ۾ ڊاڪٽر نياز موٽر سائيڪل تي چڙهي ڪنهن گمنام روڊ تان ڪڙهي گهمڻ ڏانهن نڪري ويو ۽ صوبيدار صاحب SP کي وائرليس تي اطلاع ڏنو ته اسان آريسر ۽ ڪالاڻي کي اريسٽ ڪري ورتو آهي. بهرحال ٽن ڪارن ۾ قافلو ٽنڊي محمد خان ڏانهن روانو ٿيو. جنهن ۾ قيدي آءٌ منصور خاصخيلي ابو هاليپوٽو، علي حسن پڻي، سيد اصغر شاهه هئاسين ۽ باقي پوليس قافلو روانو ٿيو. ته سچ گوهڻ شروع ٿيو. ڪجهه پنڌ اڳتي هلي. ڊي ايس پي مون کي عام گاڏي مان لاهي پنهنجي گاڏي ۾ ويهاريو ۽ پاڻ ڊرائيونگ ڪرڻ لڳو. مون کي چوڻ لڳو ته خبر آهي ته مون توکي پاڻ سان گڏ ڇو ويهاريو آهي. مون چيو ته اڳيان اسان جو مائل تعلقو ٽنڊو محمد خان آهي ۽ توهان کان بچڻ لاءِ پاڻ سان گڏ ويهاريو آهي. هن چيو ته اها شئي ناهي، اصل حقيقت هي آهي ته سج گرهڻ ٿي چڪو آهي ته تنهنجي عادت جي مونکي خبر آهي ته سنڌ جي ٻنين ۽ کيتن کان متيندي، تون انهن ڏانهن اٿين ڌسندو آهين. جيئن ڪرحوس پرست وڏيرو الهڙ جواني ڏانهن ڌسندو آهي. ان ڪري سج گرهڻ جي اثرن کان بچڻ لاءِ توکي مون پاڻ سان ويهاريو آهي ڇو ته منهنجي گاڏي جا شيشا ڪارا آهن. ٽنڊو محمد خان ۾ اسان کي چانهه پياري وئي ۽ اُتي قيدين جي سڃاڻپ مان معلوم ٿيو ته ڊاڪٽر نياز نڪري چڪو آهي ۽ نتيجي طور اهو صوبيدار جنهن جو نالو مون کي وسري ويو آهي. اهو سسپينڊ ٿي ويو. چانهه پيئڻ کانپوءِ ڊي ايس پي جي گاڏي مون کي کڻي حيدرآباد طرف هلڻ لڳي. باقي گاڏين ۾ منهنجا دوست هئا ته منهنجي سوچ هئي ته اسان کي سينٽر جيل حيدرآباد وٺي ويندا. سينٽر جيل منهنجي لاءِ اوپري نه هئي، مون نه معلوم ان جيل ۾ ويڙهن ۽ عذابن جا ڪيترائي سال گذاريا هئا ۽ انهي ۾ منهنجي هڏن تي ٻه ڦٽڪا ٽوڙيا ويا ۽ انهي جيل ۾ مون "مٽي هاڻا ماڻهو" جهڙو ڪتاب ترجمو ڪيو ۽ پناڻي جي سٽن تي مشتمل "وريا

واهرو" جهڙو ڪتاب لکيو ۽ انهي جيل ۾ مون سنڌ جي بظاهر آفت نظر ايندڙ سياستدان جي سياسي جهالت محسوس ڪئي جيڪا هن انهي جيل ۾ مون کي وني تا وڃن تہ آءٌ وري شايد سنڌ جي قومي تحريڪ تي انهي ۽ شاعرانہ نقطہ نظر سان ڪجھ لکي تو سگهان. پر گاڏي جڏهن چينل کان ٽنڊي ڄام ڏانهن مڙي، تہ منهنجي دل ۾ ايترو خوف محسوس ٿيو. جيترو خوف ڪنهن عاشق کي پنهنجي محبوبہ سان ملڻ وقت پهريون دفعو ٿيندو آهي، ڇو تہ اڳيان ٽنڊو ڄام ۾ فوجي ڇانوڻي هئي، آءٌ فوجين جي طريقي ڪار ۽ پڇا، ڳاڇا کان چڱي طرح واقف هوس ۽ هنن جي ذهانت جي سطح جي بہ مون کي خبر هئي، پر گاڏي ٽنڊوڄام ڪراس ڪري ويئي، ها ۽ مون ذهن کي صفا خالي ڪري ڇڏيو ۽ هڪڙي هڪڙي نقطي تي بيهاري ڇڏيو ۽ سوچي ڇڏيم تہ فارسي جي هن شعر جي مفهوم وانگر جيڪو ٿيندو سو ڏٺو ويندو. اسان پنهنجي ٻيڙي درياءَ ۾ لاهي ڇڏي آهي. ۽ جڏهن گاڏي ٽنڊوالهيار پهتي تہ D.S.P صاحب پوين ايندڙ موبائل کان وائرليس تي پڇيو تہ چمبڙ ڪهڙو رستو ويندو؟ مون D.S.P کي چيو تہ توهان ڪهڙا آفيسر آهيو. جنهن کي سندن ٿاڻن ۽ رستن جا نقشا ئي معلوم نہ آهن؟ آءٌ تو توهان کي ٻڌايان تہ بچاڻي پيٽرول پمپ ۽ ڪمانڊو هوٽل جي وچان جيڪو رستو ٽنڊي غلام علي ڏانهن وڃي ٿو ان تي چمبڙ ٿاڻو آهي. بهرحال اسان چئن پنهنجن دوستن کي وڃي بدبودار لاڪپ ۾ ڦٽو ڪيو. D.S.P صاحب ٽنڊو محمد خان واپس هليو ويو. اتي ڪابہ انٽري نہ ٿي، ڇو تہ اسان تي ڪوبہ ڪيس نہ هيو. اسان انهي بدبودار لاڪپ جي ڪمري ۾ ويٺا هئاسين، تيستائين ٿاڻي جو انچارج آيو جنهن مون کي ٻاهر ڪڍي احترام سان ڀاڪر پاتو ۽ چيائين تہ سائين S.P صاحب جو فون آيو آهي تہ آريسر صاحب کي ڇڏيو تہ تو جيتوڻيڪ منهنجي خلاف بيان ڏنا آهن پر منهنجي توتي ڪابہ ڪاوڙ ناهي. پر تنهنجي سياست جي لت ڏاڍي ڳري آهي جيڪا آئون سرڪاري ملازم برداشت نٿو ڪري سگهان. ان ڪري مون تي ناراض نہ ٿجو. ايس ايچ او صاحب مون کي اهو پڻ چيو تہ S.P صاحب جو

چوڻ آهي ته ٽائي کان ٻاهر ڪنهن وڏيري جو بنگلو خالي ڪرائي ان ۾ ڪيس رکوس. رات واري ننڊ جو مڪمل انتظام ڪريو. مون صوبيدار صاحب کي چيو ته آءٌ پنهنجن ڪارڪنن کان الڳ رهڻ لاءِ تيار نه آهيان ۽ مون کي نه ئي ڪنهن ننڊ ڪرڻ جي دوا جي ضرورت آهي. هن مذاق ڪندي چيو ته " آءٌ ڪابه ٽيبليٽ به نه ڏيندس. مون چيو ته مون کي صرف تاس کپي. هن چيو سائين مون کي S.P صاحب جو حڪم پيو آهي ڪيس چيم ته تون گورنمينٽ ملازم آهين، توکي S.P جي حڪم تي هلڻو پوندو ۽ آءٌ پارٽي جو ڪارڪن آهيان مون کي پارٽي جي ڪارڪنن جي خواهش تحت ئي هلڻو پوندو. انهي وچ ۾ هن صاحب اسان سڀني کي ٻاهر ويهاري بنا ڪنهن هٿ ڪڙي جي چانهه پيئارڻ جي بهاني سان ڪمري جي مڪمل صفائي ڪرائي، ڊيڪوريشن تان ڪالين گهرائي ۽ طول وهاڻا آڻائي ۽ ڪمري کي مهمانن جي رهڻ لائق بنائي ڇڏيو اُتي اسان جي لاءِ هڪ ٻيو مسئلو پيدا ٿي پيو. ته سائين اصغر شاهه ڪانسواءِ جيڪي به دوست ٽنڊي مان مون سان گڏ ٻڌجي آيا هئا، اُهي سڀ گٽڪي جا موالي هئا. ۽ انچارج صاحب معذرت ڪئي ته چمبڙ ۾ گٽڪو ملڻ مشڪل آهي هاڻي جيڪو حڪم ڪيو. مون چيو توهان ڇا ٿا ڪري سگهو. هن چيو ته آءٌ تنهنجي ڪري پٽي وارن پانن ۽ هڪ وڏي دٻي جو انتظام ڪري سگهان ٿو جنهن ۾ هو ٿڪندا رهن ۽ هن شريف انسان اهو انتظام ڪرڻ ڪانپوءِ نوجوانن جي پسنديده ڊش مرغي ڪڙائي گهرائي ڏني. جيڪا هنن ڊٽ ڪري کاڌي. انهي وچ ۾ توهان کي هڪڙي ڳالهه ٻڌائيندو هلان ته اسان سڀني جي کيسن ۾ ڪجهه نه ڪجهه پيسا هئا. پر سنڌ جي پوليس جي هن شريف آفيسرن اسان جي کيسن جي تلاشي به نه ورتي. ۽ اُهي پيسا اسان جي کيسن ۾ سلامت رهيا. منهنجي دوستن مرغي ڪڙائي ۽ پٽي وارا پان کائي، طول وهاڻن کي پاڪر وجهي سمهي رهيا. صرف آءٌ ۽ اصغر شاهه رهجي وياسين. اصغر شاهه هيئنر خبر ناهي ڪهڙن حالن ۾ آهي. هن جي اڌ عمر ختم ٿي چڪي آهي آءٌ هن سان جيل تي ملڻ ويو هوس. پر مون کي به ملڻ نه ڏنو ويو

۽ هو يقينن سنڌ جي آزادي جي تحريڪ جي منگل پانڊي جو حقيقي ساٿي آهي. بهرحال اصغر صاحب مون کي چيو ته ننڊ ڇو ڪونه ٿي اچي؟ مون کيس چيو ته شاه صاحب هي علائقو مهاراجا ڏاهر جو تختگاه ۽ شهادت گاه آهي، ۽ هن جي چوڌاري ڳوٺ آريسرن جا آهن، ۽ اُتي ئي اها ڍنڍ جهم مشهور آهي، جنهن ۾ شهيد مهاراجا جو هاٿي ڪريو هو. ۽ اڄ به تاريخن ۾ اها ڍنڍ جهم آريسر جي نالي سان مشهور آهي، پر انهن آريسرن کي اها خبر ناهي، توهان جي علائقي ۾ ڏاهر جو هڪ پوٽلڳ عبدالواحد آريسر به زنجيرن ۾ جڪڙيو پيو آهي. ها ان ۾ توهان جو ڏوهه ناهي، سموري سنڌ جو ڏوهه آهي، جو ان جا ماڻهو پنهنجي وجود لاءِ سوچيندا آهن. ڏاهر وانگر سنڌ لاءِ نه آهن سوچيندا ۽ جنهن ڏاهر عرب جي سفاڪ ۽ ظالم گورنر حجاج بن يوسف کي خط لکيو هو ته "هند ۽ سنڌ جي تاريخ شاهد رهندي ته ڏاهر جڏهن به ڪنڌ ڪٽايو هوندو ته هن ماتري ڀومي سنڌ لاءِ ڪٽايو هوندو." ڇا ان جهم جي رهندڙ آريسرن کي اها خبر آهي ته توهان جي سنڌ جي محافظ ڏاهر جو جهنڊو اڄ هڪڙي آريسر جي هٿ ۾ آهي؟ ها توهان وٽ زمينون آهن، جائدادون آهن، بنگلا ۽ محلات آهن، پر توهان وٽ اهو وقار ناهي، جيڪو هڪ ٿاريلي جي پٽ وٽ آهي، توهان ڪڏهن بچاٽين جا سلامي آهيو ڪڏهن پٺاڻين جا غلام آهيو ۽ ڪڏهن منگسين جا ڏن ڀرو آهيو پر اهي سيني جهنڊا ڪٽي اچن ٿا، جڻ ته اهي محمد بن قاسم جا خنجر هجن ۽ منهنجي سنڌ جي لازوال هيري ڏاهر جي سيني ۾ کتا هجن. اصغر شاه چيو سائين آئون اهو ڪونه پيو سوچان، ها مون چيو نه سوچيندو هوندين ڇو جو فاتحن سان گڏجي آيو هوندئين پر سن جي سائين جو فڪر ائين هڪ ڏينهن سوچڻ تي مجبور ڪندو جيئن آئون اڄ ٿو سوچان ۽ واقعي اصغر شاه ان سوچ ۾ اسان کان اڳي وڌي ويو آهي، ها ٺيڪ آهي هن جي زندگي اڌوري رهجي ويئي آهي، پر هني بال جي زندگي جو هڪڙو لمحو روسي سلطنت جي تباهي جو ڪارڻ بڻجي سگهي ٿو توکي خبر آهي ته هني بال ڪير هو؟ اهو آفريڪا جو شيدي هو جنهن انساني جنگي تاريخ جا اهي معرڪا ۽

ڪارناما سرانجام ڏنا جو انساني تاريخ اهڙن ڪارنامن کان اڄ ڏينهن تائين عاجز رهي آهي. ها هن جي ملڪ "ڪارٿيج" جي عورتن پنهنجا وارڪوڙي انهن سان تيرن جوڙڻ جا اوزار بنايا، ۽ پوءِ وقتي طرح ڪارٿيج تباهه ٿي ويو پر انسانن جون قربانيون، سالن ۽ صدين کانپوءِ گل گلزار پيدا ڪنديون آهن. ڪارٿيج اڄ اهو علائقو آهي، جنهن سر زمين تي عمر مختيار ۽ بن بلا جا پوئلڳ سامراج جي خلاف گجگوڙ ڪري رهيا آهن ۽ انگريزن جي ڏنل لقبن کي سهي ثابت ڪندا اچن "لائين آف ڊيزرٽ" يعني "رڻ پٽ جا شينهن" ته آءٌ به سوچيان پيو ته ڪاش ٽنڊوالهيار جي هن سر زمين تان "لائنز آف گرينز" پيدا ٿين معنيٰ ساوڪ جا شينهن، بهرحال زندگي جو اهو تجربو ڪجهه ڏينهن هليو ۽ انهي تجربي مان اهو ٿيو ته منهنجي دوست اعجاز منگي مون تي هڪڙو شاندار ڪالم لکيو جيڪو مون وٽ هجي ها ته آءٌ هن ڪتاب ۾ ضرور ڏيان ها، جيئن ته جيل ۾ هوس ته اخبارون پڙهائي وري ڪٽي ويندا هئا. اهوئي سلسلو هلندو رهيو ۽ صوبيدار صاحب، روز رات جو اچي مون کي اشارن ڪنائن ۾ سندس آفيسرن جي هدايت مطابق مذمتيون اکيون چمڻ جي تلقين ڪندو هو پر منهنجي طرف اُهي توکي نوڪوٽ هئا. انهي عرصي دوران 14 آگسٽ اچي ويئي ۽ ميرن ۽ پيرن جي شهر ٽنڊومحمدخان جي ماڻهن جيئي سنڌ تي چٽرون ڪرڻ شروع ڪيون. هاڻ مظاهرو ڪن ته خبر پوي ۽ توهان کي حيرت ٿيندي ته منهنجو آئيڊيل ليکڪ ۽ فڪري رهنماءُ خاڪي جويو 14 آگسٽ تي ٽنڊي محمد خان پهچي ويو ۽ هن پنهنجي انتهائي ڏاهپ سان ڪارڪنن کي مختلف ٽولين ۾ ويهاري ڇڏيو ۽ مقرر وقت تي جسم جا اهي نظرياتي ڪارڪنن سون جي تعداد ۾ پنجاب خلاف بينر ڪٽي روڊن تي نڪري آيا. ماڻهن جي ايڏي وڏي هجوم کي ڏسي انتظاميا ٻن راهن ۾ ورهائجي ويئي. پوليس جو چوڻ هو ته گولي هلائيندا سين. S.D.M جو چوڻ هو ته جيڪڏهن گولي هلائيندو ته پهرين منهنجي سيني تي هلندي، نتيجي طور جلوس پنهنجي منزل تي پهچي، پر امن طريقي سان هليو ويو. ٻئي

ڏينهن منهنجي دوست ڊاڪٽر نياز جي اخبارن ۾ اپيل شايع ٿي ته آريسر کي جيڪڏهن آزاد نه ڪيو ويو ته اسان سموري سنڌ ۾ هڙتال ڪرائينداسين اهوئي ڏينهن هو جنهن ڏينهن صوبيدار مون وٽ آيو ۽ چيائين ته سائين مون کي خدمت جو موقعو نه ڏنئي. مون کيس چيو ته ادا تنهنجي خدمت جو مطلب آئون سمجهان پيو ۽ جيڪڏهن صبحاڻي رات تو وٽ رهيس ته تنهنجي خدمت آءٌ ضرور قبول ڪندس. هن يڪدم جمعدار کي چيو ته صبحاڻي ته هي هوندو ڪونه. ٽول ۾ وسڪي جي بوتل پئي آهي، سا کڻي اچ ۽ حالانڪ آئون ماني کائي چڪو هوس، پر پوءِ به مون صوبيدار صاحب سان گڏ وسڪي پيتي ۽ ٻڌايم ته پرپاسي منهنجي ذات وارا رهن ٿا. انهن کي اطلاع ڪري ڇڏيو ته آءٌ هتي آهيان. هن مون کي چيو ته 8بجي اسان توهان کي وٺي وينداسين. مون چيو هن سان فرق نه ٿو پوي انهن کي رڳو ٻڌائي ڇڏجو ۽ صبح جو سوير آريسر گلن جا ڍير، اجرڪن جون پريون ۽ سگريٽن جا ڏنڊا کڻي پهچي ويا، پر وقت ايترو نه هو. ڊاڪٽر نياز جي اپيل اثر ڪري چڪي هئي. انهيءَ ڪري آءٌ منهنجن مائٽن سان پوري ريت ملڻ ۽ واقفيت به نه ڪري سگهيس ۽ مون کي گاڏي ۾ کڻي، دوستن سميت حيدرآباد ويا جتي منهنجي انتهائي محسن ۽ مولانا آزاد جي عاشق مير علي احمد ٽالپر جو پٽ مير حيدر ٽالپر وينو هو جيڪو مون کي ساٿين سميت جلوس جي صورت ۾ ميڊيا سينٽر تي وٺي ويو اُتي پريس ڪانفرنس ۽ فوٽو سيشن ٿيڻ کانپوءِ مون کي آزاد ڪري ڇڏيو. آءٌ پنهنجي ٽنڊي محمد خان جي دوستن سان گڏ جلوس جي صورت ۾ ٽنڊي محمد خان پهتس، اتان رات رهي صبح جو منهنجي پياري محسن ۽ دوست وڏيري محمد هاشم رمراڻي جي ڳوٺ ڊگهڙي آيس، اتان کانپوءِ ڳوٺ هليو آيس.

مون ڳالھ رڳو هڪ رات جي لکڻ گهري ٿي، پر جڏهن ذڪر زندان جي جهروڪن جو نڪري ته پوءِ زندان جي سلسلي جون ڪيتريون ئي ڪاريون چڱيون روپ ورتي جي گهاتڻ جهڙيون ڪارن وانگر جهڙپن ڊگهيون ٿينديون آهن. حقيقت ۾ اسان جون زندگيون زندان جي

جھروڪن جي ياد ڪانسواءِ ٻي ڪھڙي دلڪشي پاڻ ۾ رکن ٿيون. اهڙي ڪيفيت ۾ سنڌ جي آواز شيخ اياز هي سٽيون لکيون هيون.

آءُ زندان جي جھروڪن ۾ نھار
ڪيڏي پياري رات آ
آسمانن مان ڪري ٿو ستارن جو آبشار
ڪيڏي پياري رات آ.
هي هوا هو هيج سامھون ڪجور جي قطار
ڪيڏي پياري رات آ.

حقيقت ۾ اهڙيون سٽون اهوئي فنڪار تخليق ڪري سگهي ٿو جنهن کي پنهنجي مادر وطن جي آزادي ۽ ان جي ماڻهن جي خوشحالي سان بيپناه محبت هجي ۽ شايد اهڙي ئي ڪيفيت ۾ ننڍي کنڊ جي دورانديش، سياستدان ۽ بي مثال اديب مولانا آزاد پنهنجي هڪ خط ۾ پنهنجي ڪنهن دوست کي لکيو هو ته جنهن جڳهه تي رات جو ستارا لڪلڪوٽي کيڏندا هجن ۽ جتي چنڊ پنهنجي چهري تان نئين نويلي ڪنوار وانگر گھونگھٽ هٽائيندو هجي ۽ جتي رات پرهه جي مهانڊي تان گنگھور گھٽائن جهڙا وار پري ڪندي هجي ته اهڙي جاءِ کي قيد خانو ڪير ٿو چئي. ”جيڪڏهن آزادي جي عيوض اهڙا قيد خانا اسان کي نصيب ٿين ته اهڙن قيد خانن ۾ زندگي گذاري سگهجي ٿي، مولانا صاحب جي ان خط تي تنقيد ڪندي مون هڪ جاءِ تي لکيو هو ته ”هن اهو خط ان وقت لکيو هو، جڏهن هو انڊين نيشنل جهڙي باوقار جماعت جي صدر حيثيت ۾ احمد نگر جي قلعي ۾ قيد هو. پر هتي سنڌ ۾ اسان جهڙا بي وس قيدي ته ورهين تائين ڪولين ۾ بند هوندي نه سج لهڻ جو اهو نظارو پسي سگهندا آهن، جنهن نظاري کي ڏسندي ٻن ملڪن جي قومي شاعر ٽئگور لکيو هو ته ”ڪونڙي وٽان لهندڙ سج جي خوبصورتي ڪان آءُ ايڏو ته متاثر ٿيو آهيان جو سموري دنيا جي سفر ۾ مون کي اهڙو حسين نظارو ڪٿي به نظر نه آيو آهي“ ۽ پوءِ هو پٽ ڌڻي جي مزار تي ويو هو ۽ ڪيس خراج

تحسين پيش ڪندي اھو چيو ھو تہ جنھن سر زمين تي اھڙا خوبصورت منظر ھجن اُتي ايڏو وڏو فنڪار ڇو نہ پيدا ٿئي.“ ۽ پٽ ڏٽي جي اھائي عظمت ھئي جو ويھين صدي جي سنڌ جي قومي شاعر شيخ اياز لکيو ھو.

پرسان تنھنجي پٽ ڏٽي، جھلي بيٺس جھول،
ڏنئي ٻہ ٽي ٻول- سخي منھنجي ساھہ کي.

۽ انھي پٽ ڏٽي شايد جي ايم سيد کان وٺي اياز سڪندر سومري جي حالتن جي ترجماني ڪندي، ھي سٽون لکيون ھيون.

سڪر.سي ٿي ڏينھن جي مون گھاريا بند ۾،
وسايم وڏ ڦڙا، مٿي ماڙين مينھن،
نيئي منھنجو نينھن اجاري اچو ڪيو.
(شاھہ)

اھو الڳ بحث آھي، تہ غلامي وارا دور ۽ قيدن ۽ ڪڙولن وارا ڏينھن ڪيئن اھي سرويچ ۽ عظيم انسان پيدا ڪندا آھن جيڪي قومن جي بدبختي جي ڪارين راتين کي پرھہ ڦٽي ۾ تبديل ڪندا آھن. اسان تہ پٽائي جي ھنن سٽن جو اولڙو آھيون جن جي مقدر ۾ پاڪستان ٺاھڻ کان وٺي ھي پٽائي ڄڻون سٽون ڄڻ تہ لکجي چڪيون آھن.

سر جيس تان سور، ساماڻيس تہ سک ويا،
اھي ٻئي پور، مون نماڻي نصيب ٿيا.

تہ منھنجي مقدر ۾ بہ اُھي سٽون 1976ع کان ڄڻ تہ لکجي چڪيون ھيون ۽ ياد ناھي تہ ڪيترائي ڀيرا قيد خاني جا دروازا کليا بند ٿيا ۽ ڪيترائي دفعا ٽارچر سيل جا ڊراڪولا رت چوسڻ ۽ ماس پٽڻ لاءِ حملا آور ٿيا، پر سيد جي سنڌ جي عشق جي، پيارڀل مڌ جي مستي ۾ ڪوئي فرق نہ آيو. انھي ڪيفيت جو اظھار مون 1989 ۾ بمبئي جي ”ستا سنڌوبون“ ھال ۾ تقرير ڪندي ڪيو ھو جتي مون چيو ھو تہ مون کي خبر ناھي تہ جڏھن توھان سنڌ ڇڏي تہ اھا سنڌ مولانا عبيدالله سنڌي، شھيد الھبخش سومري، جي. ايم سيد ۽ ڊاڪٽر چوئٿرام جي سنڌ ڪھڙي ھئي، پر جڏھن مون شعور

جي اک کولي تڏهن ڪينجهر جي ڪنارن تي ڪنول نه پر سنڌ جي ڳڀرو نوجوانن جي جسمن تي رت وهڻان ليڪا ٺاهيندڙ ڪوڙا، ڦٽڪا پيا رهيا. پر پوءِ به جڏهن آئون منهنجي محسنِ سنڌ جي يگاني شاعر نياز همايوني کان پڇندو هوس ته، سائين جڏهن هتي ڪلياڻ آڏواڻي ۽ گربخشاڻي، ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ گوبند مالهي جهڙا ماڻهو هئا تڏهن سنڌ ڪيئن هئي. هو سنڌ جو يگانو شاعر اکين ۾ ڳوڙها آڻي چوندو هو ته، بس آئون صرف هي ڀٽائي جو بيت پڙهندس.

واڻن سي ئي ويام، وڻ سنجهان نه واسيا،
ههڙا هوت هيام، جو سرهي سيج ڪري ويا.

۽ حقيقت ۾ نياز همايوني کي روئيندي مون صرف ٻن موقعن تي ڏٺو هڪ ننڍي کنڊ جي ورهاڱي جي ذڪر تي ۽ ٻيو سائين جي. ايم. سيد جي تيجهي تي شعر پڙهندي، نياز جو ذڪر ته سنڌي قومي تحريڪ جي ذڪر سان ائين گڏيل آهي جيئن سنڌ جي باوقار حياتي سان شهيد الهبخش سومري جو ذڪر گڏيل آهي. ان ڪري قيدو بند جو ذڪر اچي نياز همايوني جي شخصيت ياد نه اچي ته اهو قومي ڪارڪن انتهائي بدنصيب آهي. آئون جڏهن پٿو دور ۾ جيل ۾ هوندو هوس، ان وقت هو مون کي هر 15 ڏينهن مولانا آزاد جي پسنديده چانهه "وائيٽ جيس مين، جو دٻو ۽ هڪ صفحي جو خط موڪليندو هو. توهان يقين ڪيو ته آءٌ مولانا آزاد نه هوس جو ان کي وائيٽ جيس مين جي چانهن بليڪ ليبل کان وڌيڪ سرور بخشي، ان ڪري اُها چانهه آءٌ پنهنجي جيل جي ساٿي ۽ مون کي لطيف سيکارڻ جي استاد ابراهيم منشي جي حوالي ڪري ڇڏيندو هوس، پر هن کي اها چانهه ايڏو مزو نه ڏيندي هئي، جيڏو مزو چرس جو سگريٽ. پرنياز جو خط آءٌ ۽ منشي، شاهه جي رسالي وانگر بار بار پڙهندا هئاسين، ۽ منشي ڏاڍي حسرت سان چوندو هو ته آريسر وڏو خوش نصيب آهين جو سنڌ جو هي چوٽي جو شاعر توکي هر شنوائي تي خط لکي ٿو آئون سنڌ جي شاعرن، اديبن جي گهر ۾ گهڙيو آهيان جو ڪوبه مون ڏانهن خط ڪونه ٿو لکي. ان تي

آئون ڇا ٿي چئي سگهيس سواءِ ان جي تہ منشي ايڏو خوددار ۽ بيباڪ ماڻهو هيو جو ڪنهن بہ شاعر يا اديب جي خوش آمد نہ ڪندو هو ۽ نتيجي طور هن کي سيني نظر انداز ڪري ڇڏيو هو ۽ ان حد تائين جو طارق اشرف جيڪو جيل جي ساٿين تي ڪتاب لکيو آهي، ان ۾ منهنجو ۽ ابراهيم منشي جو ذڪر ناهي. پر وڏيري شاهنواز جوڻيجي جو ڪيترن ئي صفحن تي ٿهليل ذڪر آهي، جنهن ۾ هن کي سائين شاهنواز ڪري لکيو اٿس. اهو ذڪر ائين اچي ويو آهي، ان تي آءُ تفصيل سان لکندس. جيڪڏهن زندگي ۽ دوستن ساٿ ڏنو تہ پر آءُ ڳالهہ ڪري رهيو هوس 17 فيبروري جي آءُ وسڪي جو ٻوز پورو ڪري ڪرم آريسر جي رڌل ڳجرن جي ڀاڄي سان ماني کائي سمهي رهيس. سڄي ڪمري ۾ علي نواز آريسر، ڪرم آريسر، علي رضا منگريو ۽ منو ڀائي ڪچهري ڪندا رهيا. اوچتو مون کي محسوس ٿيو تہ منهنجي سيني تي ڪنهن لوهي وزني شئي جو دٻاءُ پيو. مون اکيون کوليون گهٻرايس ڪونہ ستو ئي رهيس، تيستائين پاڪستاني رياست جا سچا محافظ هنداڻن جهڙن مٿن وارا چار پنج اندر داخل ٿي آيا. اسان جي ڪمري ۾ داخل ٿيڻ کان اڳ اهي محتسب صاحبان ڀرواري ڪمري ۾ منهنجي ڀائٽي علي نواز اڪرم، علي رضا ۽ چوٿين مهمان راهمي کي سوگهو ڪري چڪا هئا. جڏهن تہ اسان واري ڪمري ۾ هو داخل ٿيا تہ مون تي پستول تاڻي ڪانپوءِ جساف جي بهادر ۽ باشعور رهنما ڏٽي بخش سولنگي جي جسم تان ڪنبل هٽائي ڪائنس پڇڻ لڳا تہ تون ڏٽي بخش آهين، هن انتهائي اعتماد سان جواب ڏنو ها آءُ ڏٽي بخش آهيان ۽ ڪنهن جي ڊپ کان پنهنجو نالو تبديل نہ ڪندو آهيان. ان ڪانپوءِ هن ڏٽي بخش جي ڀاءُ محبت سولنگي کي اٿاريو جنهن کي قميص بہ پاتل نہ هئي. ان کي ڪٽي اچي مون کي اٿاريو. بنا قميص پارائڻ جي هن سان گڏ هٿڪڙي سان جڪڙي ڇڏيون، تنهن ڪانپوءِ هو منهنجي ڊرائيور لڇمڻ ڏانهن وڌيا تہ مون کيس چيو تہ اهو منهنجو ڊرائيور آهي ۽ بيمار آهي، ان کي وڌيڪ ڪجهہ نہ چئو آءُ ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي طبيعت تي سوچيندو آهيان تہ اهڙن موقعن تي مون جهڙو

ڪمزور ماڻهو حراسان چو نہ ٿيندو آهي. حالانڪ اهڙن موقعن تي وڏا، وڏا خان لوميڙ بنجي ويندا آهن. انهي حالت ۾ علي نواز جي قميص ڦاڙي اسان جون اکيون ٻڌيون ويون ۽ پندرنهن گاڏين جي قافلي ۾ اسان کي ڪنهن نئين منزل ڏانهن ڪنيو ويو ۽ جاءِ مان نڪرڻ شرط مارڪٽ جو سلسلو شروع ٿي ويو. حالانڪ آءٌ ڪيترائي ڀيرا ٽارچر سيلن ۾ ويو آهيان، پر گرفتاري وقت مون تي ڪوبہ تشدد نہ ڪيو ويندو آهي. جيستائين ڪنهن آفيسر وٽ پيش ڪري هدايتون نہ ورتيون وينديون آهن، پر هن دفعي گرفتاري شرط تشدد جو اڻ کٽ سلسلو شروع ٿي ويو، ان ڪري تہ جنهن ڪرائي جي جاءِ ۾ اسين رهياسين پيا اُتي جي پاڙي وارن ماڻهن لاءِ ۽ منهنجا دوست لوفر نہ پر مسيحا هئاسين ۽ ٻڌائيندڙن پاڙي وارن تي اهو ثابت ڪرڻ ٿي چاهيو تہ جن کي توهان معزز ماڻهو ٿا سمجهو تن جي حيثيت هي آهي. بهرحال ڦاسي ڪانپوءِ ڦٽڪڻ ڪهڙو؟ ۽ مون تي يقين ڪريو تہ 16 فيبروري جي ڏينهن جي ياد جي واس ايندي، فيض جو شعر جيڪو مون اڳئي بہ لکيو هو اهيو حقيقي معنيٰ ۾ ياد اچي ويو.

منزل ڪوئي راهہ مين بچي هي نهين،
جو ڪوئي يار سي نڪلي تو سوئي دار چلي.

قافلو هلندو رهيو ۽ اسان مستقبل جي منصوبابندي پنهنجي سر ڪندا رهياسين. ان وچ ۾ گاڏين ۾ مون تي جساف اڳواڻ ڏٽي بخش سولنگي تي بيپناهہ تشدد ٿيندو رهيو ۽ اسلامي جمهوري پاڪستان جي مغربي ٻولي سان اسان جي مهمان نوازي ٿيندي رهي. انهي سلسلي ۾ مون کي يادگار واقعو ذهن تي تري آيو آهي اهو بہ رڪارڊ تي اچڻ ضروري ٿو سمجهان تہ 65 جي جنگ دوران پاڪستان جو پرڏيهي وزير مسٽر ذوالفقار علي ڀٽو هو ۽ هندستان جو پرڏيهي وزير سردار سورن سنگهہ هو جيڪو ايڏو وڏو عالم هو جو ذوالفقار علي ڀٽي پنهنجي ڪتاب ”ڊيٿ سيلز“ ڊائري ۾ لکيو آهي تہ هو ڪنهن بہ موضوع تي لاڳيتو اٺ ڪلاڪ ڳالهائي سگهندو هو.“ ۽ آءٌ جڏهن بہ هن سان ڪشمير مسئلي تي ڳالهائيندو هوس

ته هو ڪشمير جي هزارين سالن جي تاريخ تي ليڪچر ڏيڻ شروع ڪندو هو. آءٌ هن جي ليڪچرن کان بيزار ٿي هڪ ڏينهن تي مورتي هائوس جواهر لعل نهرو سان ملڻ لاءِ بنا اطلاع سان هليو ويس ۽ نهرو سان ملڻ لاءِ مون کي ڪابه ڏکيائي پيش نه آئي آءٌ سندس ڪمري ۾ وڃڻ بدران اسٽيڊي روح ۾ هليو ويس ته هو آرام ڪرسي تي وڏي آرسي جي سامهون عالمي تاريخ تي ڪو ڪتاب پڙهي رهيو هو. جيتوڻيڪ آرسي ۾ منهنجو ڦوٽو به ظاهر ٿيو پر هندستان جي هن سرڪش عالم وزيراعظم ڪوبه ڌيان نه ڏنو ۽ ڪتاب پڙهڻ ۾ مصروف رهيو. نيٺ مجبور ٿي مون کي سندس ڌيان پاڻ ڏانهن ڪرڻ لاءِ ڪو نڙڪو ڪرڻو پيو ان تي هن مون ڏانهن ڏسي چيو ته مسٽر ڪير آهين ۽ بنا اجازت جي ڪيئن آيو آهين؟ مون کيس چيو ته چاچا آئون توهان جي دوست شاهنواز ڀٽي جو پٽ ذوالفقار علي ڀٽو آهيان.

منهنجي انهي واقفيت تي هن ڪرسي ڏانهن اشارو ڪندي چيو ته ويهه پٽ ڪيئن آيو آهين، توکي ڪو هندستان ۾ عهدو کپي؟ ڪنهن صوبي جي گورنري، چيف منسٽري يا گجرات ۾ پنهنجي والد جي جائيداد؟ ان تي مون تيز ٿيندي چيو نه چاچا، آءٌ پاڪستان جو وزير خارجه ذوالفقار علي ڀٽو آهيان ۽ ڪشمير جي مسئلي توهان سان ڳالهائڻ آيو آهيان، ان تي هن شاستر سياستدان جي مرڪ چپن تي آڻيندي، چيو ته تون پاڪستان جو وزير خارجه آهين ۽ ملڻ آيو آهين هندستان جي وزيراعظم سان، پوءِ تنهنجي لاءِ بهتر آهي ته، تون هندستان جي وزير خارجه سورن سنگهه سان مل. ڀٽي صاحب چيو ته آءٌ مايوس ٿي اتان موٽي آيس." اهو واقعو ان ڪري مون لکيو آهي ته 65 جي جنگ وقت ذوالفقار علي ڀٽي، جنرل اسيمبلي ۾ تقرير ڪندي سنڌي ۾ هندستان جي وزير خارجه کي گار ڏني، جنهن تي سورن سنگهه چيو ته ڀٽي کي خبر ناهي ته آءٌ به سنڌي آهيان ۽ جهڏي جو رهواسي آهيان. سنڌي گهٽ ۾ گهٽ عالمي فورمن تي ائين گاريون نه ڏيندا آهن، پر جيئن ته هي پاڪستان آرمي جو پيدا ڪيل سياستدان آهي ۽ ننڍي کنڊ جي سموري آرمي جي اخلاقيات ماٺهن جي

توهين تي ٻڌل آهي، سو اها توهين هتي اسان سان جاري رکي. توهان کي هڪڙي حيرت انگيز ڳالهه ٻڌايان ته هنن منهنجي سموري جسم جي تلاشي ورتي، جنهن ۾ سواءِ پرس جي ڪجهه به نه هو جيڪو هنن ڪڍي ورتو ۽ پوءِ منهنجي ل---- ۾ هٿ وڌو ۽ چيو "اور کچھ نهين- يہ تمهارا هي" مون چيو ها اهو منهنجو آهي، پر توهان جي ڪم جو ناهي ۽ پوءِ پڇڻ لڳا، توهان وٽ اڄ ڪير ترسيل هئا؟ مون چيو ته آءٌ ۽ ٻيا منهنجا مائٽ ڇوڪرا، جساف جو مرڪزي اڳواڻ ڏٽي بخش سولنگي ۽ ان جو ڀاءُ جيڪو اتي دڪان تي سيلز مين آهي ۽ منهنجو ڊرائيور لڇمڻ ۽ منهنجي ڀاڻتي علي نواز جا ٻه مهمان، جن جا نالا مون کي ڪونه ٿا اچن جيڪي عمرڪوٽ جا رهواسي آهن، اهي اٺ ماڻهو اسين اتي هئاسين. منهنجي ايتري چوڻ تي هڪڙو ڊول سپاهي نڪا مون کي ٺونشو ڪرايو. بس اُهي ئي هئا خليل ڪونه هو؟ مون چيو ڪير خليل. آءٌ ڪنهن خليل کي سڃاڻان ڪونه. ان تي وري ٻه هن مون کي ڀرپور چماٽ هڻندي چيو ته اسان کي قادر مگسي ٻڌايو ته خليل توهان وٽ ترسيل آهي. مون انتهائي بي خوفي سان چيو ته توهان پنهنجي پيءُ قادر مگسي کي ڇو نه وٺي آيا آهيو؟ جنهن توهان کي ٻڌايو ته خليل مون وٽ ترسيل آهي. منهنجي ان چوڻ تي منهنجي چيل تي ڪنداق جو زوردار ڌڪ لڳو. تون اسان سان ائين ڳالهائين ٿو؟ بس نيڪ آهي هل اندر آزادي جي سياست جو توکي سبق سيکاريون ٿا. مون کي اندر وڃي بيهاري بندوق يا ڪو ٻيو هٿيار مون کي هٿيارن جي خبر نه پوندي آهي منهنجي ڳچي تي رکيو چيو ته هٽي ڇڏيو گولي ۽ لاش ڪنهن فٽ پاٿ تي اڇلائي ڇڏيو پاڻهي الزام قادر مگسي تي ايندو اتي مون کين چيو ته توهان مگسي جو نالو بار بار ڇو پيا وٺو؟ قادر مگسي مون سان گڏ ڪجهه وقت رهيو آهي ۽ گڏجي ڪم به ڪيو اٿس. توهان ان بزدل ليڊر جو نالو ڇو ٿا وٺو جنهن سموري پارٽي توهان وٽ گروي رکي ۽ منهنجي هي تذليل ڪرائي آهي. توهان کي ونگار وهائيندڙ ٻئي سوچي ڇڏيو ته هي پارٽي مون سنڌ جي آزادي لاءِ ٺاهي آهي، ان کي آءٌ وکڻڻ جي ڪنهن به صورت ۾ اجازت نه ڏيندس. هي ته هڪڙي سسي آهي، پر جيڪڏهن سؤ سسيون هونديون ته به

آءُ سنڌ جي آزادي جي لاءِ هر هڪ سسي سؤ ـ سؤوار وڍائيندس، پر پنهنجي پارٽي جي مقصد تان نہ هٽندس. منهنجي ايتري چوڻ تي مون کي پٺي تي ڪنڌي ۾ ايڏو تہ زور ڏار ٺڏو لڳو جو سمورو جسم بي حسن بڻجي ويو هو ۽ مون پنهنجي قوت ارادي ڪان ڪم وٺندي ڪرڻ ڪان بچڻ لاءِ ديوار تي مٿو ۽ هٿ ٽيڪي ڇڏيا. ان تي وري چيو تہ اڃا بہ سياست ڪنڌي؟ مون ڪين چيو تہ سياست نہ ڪندس تہ ڇا گاهہ ڪندس!؟ عمر جي هن حصي ۾ تہ مون ۾ گاهہ ڪرڻ جي بہ طاقت نہ رهي آهي. مون تي تشدد جو اهو آخري حربو هو ۽ ان ڪانپوءِ هو جساف جي سرويچ اڳواڻ ڏٽي بخش سولنگي ڏانهن موٽيا. انهي وچ ۾ اسان ٻنهي کي سچ پترا بہ هڻندا رهيا. پر سچ پترن جا اسين هن پاڪستاني رياست ۾ عادي بڻجي چڪا آهيون. ۽ پوءِ ڏٽي بخش جي انهن ڳلن تي هڪڙي غليظ هٿن سان چماٽون هڻڻ شروع ڪيون جنهن ڳلن تي هڪڙو ڏينهن اڳ ۾ ڪن ريشمي آڱرين ٺڏڙا ليڪا پاتا هئا ۽ انهن اکين تي ٿونشا هنيون، جن اکين جو مڏ بہ ڏينهن اڳ 14 فيبروري تي گلابي چپن چوسيو هو ۽ هن ڪان بہ ڪنهن شخص خليل جي باري ۾ پڇيو هو آءُ حيران هئس تہ خليل ڪير آهي هڪڙو تہ مفاد پرست خليل انصاري تہ قومي محاذ ۾ بہ آهي ۽ ٻيو منهنجو پيارو سائين خليل جان سرهندي بہ آهي ۽ چيو پر اُهي ٻئي ماڻهو ڪڏهن منهنجي جاءِ تي آيائي ناهن، جيتوڻيڪ سائين خليل جان سرهندي اندران جي سالگرهہ تي منهنجي ڳوٺ ايندو رهندو هو ۽ ان جي اها تصوير بہ موجود آهي. جنهن ۾ هو ننڍڙي اندران کي هنج ۾ کنيو بيٺو آهي. خليل ٽيون ڪير آهي؟ ڏٽي بخش کي تہ خليل انصاري ڪانسواءِ سائين خليل جان جي بہ خبر نہ هئي. ڏٽي بخش تي بيپناهہ تشدد ڪرڻ ڪانپوءِ علي نواز ڏانهن متوجهہ ٿيا. هو اسان وٽ زري گهٽ ٻار آهي، ۽ سنڌي لينگويج اٿارٽي ۾ ملازمت ڪندو آهي هن ڪان جڏهن پڇيوويو تہ اڄ توهان وٽ خليل آيو هو تہ هن چيو تہ نہ. انهي جواب تي هن تي تشدد ٿيو تہ خليل اسان سڃاڻون ئي ڪونہ. پر تون ان جواب جي بدران اهو چيو تہ نہ خليل کي سڃاڻي ٿو. هن چيو تہ نہ سائين منهنجو مطلب هو خليل نالي ڪو بہ ماڻهو اسان وٽ آيو ئي ڪونہ. ان جواب ڪانپوءِ پڇيو تہ

عبدالواحد تنهنجو ڇا ٿو ٿئي. هن چيو ته سائين مڙئي ڳوٺ جو ماڻهو آهي. انهي جواب تي ڪيس ڇماٽ هڻندي چيائون ته هو ته چوي ٿو ته ڪيس منهنجو ڀائيٽو آهي. هن چيو ته مون رشتيداري ڪان پاڻ بچائڻ لاءِ انڪار ڪيو پوءِ ڪائنس پڇيو ويو ته تون هتي ڇا ڪندو آهين. ان چيو ته آءٌ سنڌي لينگويج اٿارٽي ۾ آفيسر آهيان جنهن ۾ پاڻ پڇا ڳاڇا واري عرصي ۾ اسين هڪ ٻئي جي حال احوال ڪان محروم رهياسين. تشدد بهرحال اسان ٽن ماڻهن تي ٿيو وڌ ۾ وڌ ڏٽي بخش تي، ٻي نمبر ۾ مون تي، ٽين نمبر تي علي نواز تي، باقي محبت لڇمڻ، ڪرم علي رضا ۽ راهمون انهن تي ڪنهن به قسم جو تشدد نه ٿيو. ظاهر ڳالهه هئي ته اسان ڪوبه ڏوهه نه ڪيو هو ۽ نه ئي ڪن پر تشدد ڪارروائين ۾ ملوث هئاسين ۽ نه ئي ڀتا خوري، چنداگيري، پرمٽن ۽ پلاٽن جي سياست ۾ ملوث هئاسين ان ڪري مون کي يقين هو ته هي اسان کي گهڻو وقت اندر رکي نه سگهندا. جيتوڻيڪ پاڪستان سرڪار جي ادارن وٽ بي ڏوهي ماڻهن کي سالن تائين اندر پورين ۾ رکڻ ته اڻ ٿيڻي ڳالهه نه هئي. جنهن جو مثال چيتن بجير، نواز لغاري، جي ايم ڀڳت، آصف بالادي، اسان جي پارٽي جو بهادر ۽ بيباڪ جنرل سيڪريٽري ڊاڪٽر صفدر سرڪي آهن. جنهن کي پلاٽن ۽ پرمٽن جي سياست ڪندڙن ڦاسائڻ لاءِ جيل ۾ رکي ڇڏيو. جيڪو اڃا تائين ظاهر نه ٿيو آهي ان باوجود مون کي يقين هو ته اسان کي صرف ونگار وهڻ لاءِ بي عزتو ڪيو ويو آهي. ٻي صورت ۾ اسان تي ڪوبه الزام ناهي، ۽ منهنجو انديشو سچ ثابت ٿيو جو اسان کي ڪولين مان ڪڍي وري اچي گاڏين ۾ ويهارئون ۽ جڏهن وٺي ويا پئي، ان وقت مون کي محبت سان گڏ هٿ ڪڙي هڻي ويٺي ويا ۽ جڏهن ٻئي دفعي گاڏين ۾ ويهاريون ته مون کي لڇمڻ سان گڏ هٿ ڪڙي هڻي ويهارئون ۽ ڪجهه وقت روڊن تي چڪر ڏيارڻ ڪانپوءِ هٿ ڪڙيون کولي اسان کي چيون ته ويهو پر جيڪڏهن اکين تان پٽي لاٿئو ته گولي هڻي ماري ڇڏينداسين. مون کي ته انهن جي گدڙ ڌمڪين جي اڳي خبر هئي، پر منهنجو ڊرائيور جيڪو ڀهراڙي جو رهاڪو هو تنهن انهي ڌمڪي ڪان ڊڄي اڳتي وڌڻ بدران اُتي فٽ پاٿ تي سمهڻ ۾ ئي آفيت سمجهي. مون اکين تان

پٺتي کولي تہ آهيان ڪٿي تہ سامهون مون کي هڪڙي اسڪول جو بورڊ نظر آيو جنهن تي لکيل هو ”ضياءَ الدين احمد“ هاءِ اسڪول ڪينٽ حيدرآباد“ منهنجي پيرن ۾ بوٽ بہ ڪونہ هو ۽ نہ ئي قميص هئي. صرف قميص جو هڪڙو حصو جسم تي هو باقي ڦاڙي ڇڏي هئائون ۽ انهي رهيل حصي جي کيسي ۾ مون هٿ وڌو تہ پرس هو، کولي کڻي ڏسان تہ پرس ۾ موجود پئسن ۾ هڪ رپيو بہ نہ هو هيڏانهن، هوڏانهن ڏسڻ سان ڊرائيور جي بہ خبر نہ پوي تہ هو ڪٿي آهي ۽ حيدرآباد شهر ۾ ان جا ماڻهو منهنجي لاءِ اجنبي ناهن، انهي شهر ۾ مون جي ايم سيد سان نيهن جو ناتو لڳايو هو ۽ انهي شعر ۾ منهنجي محبتن، نفرتن جا ڪئين داستان دفن ٿيل آهن. پر آءٌ ان شهر جي اهڙي چورائي تي بيٺو هوس جتي انگريزن هوشو جي شهادت کانپوءِ ڇانوڻي قائم ڪئي هئي، مون اهڙي حالت ۾ بيٺي محسوس ڪيو تہ انگريز اڃا حيدرآباد جي قلعي تي موجود آهي ۽ آءٌ هن شهر ۾ هوشو جي روح وانگر اجنبي آهيان، پير اگهاڙا، اڌ ڦاٽل قميص، وار وکريل ڪنهن بہ گاڏي کي هٿ ڏيان تہ هرڪو مرڪي چوي تہ چريو آهي. حالانڪ اُها اهيا جڳهہ هئي جتي ڪريمي بڪ اسٽال تي ڪيترين ئي سنڌ جون نوخيز جوانيون مون کان آٽوگراف وٺڻ لاءِ آتيون هونديون هيون پر اڄ انهي روڊ تي پنهنجن جي هٿان شڪار ٿيل هڪ اهڙو ماڻهو بيٺو هو جنهن جي لفظن تي دليون ڌڙڪن تيز ڪري ڇڏينديون هيون ۽ مهانڊا پرهہ جي پانڌ وانگر جهڪڻ لڳندا هئا ان کي ڪوہ کڻڻ لاءِ تيار نہ هو جيتوڻيڪ مون کي خبر هئي تہ هتان ويجهو ڪاوش، شام ۽ ڪوشش جون آفيسون آهن. جيتوڻيڪ انهن جي مالڪن سان منهنجا خوش گوار لاڳاپا ڪافي متاثر ٿي چڪا هئا، پوءِ بہ هڪ ليکڪ جي ناتي قاضي صاحبان مون کي، مان ڏيندا رهندا آهن پر ڇئين وڳين انهن آفيسن ۾ ڪير هوندو. آءٌ انهي سوچ ۾ هئس تہ ڪينٽ جي پٺاڻ چوڪيدار تيز سيٽي وڄائي آءٌ انهي معاملن ۾ ڏاڍو حساس آهيان تہ قومن ۽ ملڪن جي آزادين جي حقن کان قطع نظر، هڪڙي ملڪ ۾ هن جي حساس علائقن ۾ مقامي ماڻهو چوڪيدار نہ هجي، ان کان وڌيڪ ڪنهن قوم جي ذلت ٿي سگهي ٿي. ڪاش سنڌ جا

سياستدان ماني ۽ مان جي فرق کي سمجهي سگهن. بهرحال پٺاڻ چوڪيدار جي سيٽي سان گڏ هڪ رڪشو اچي مٿيو جنهن کي مون هٿ ڏنو ۽ هو بيهي رهيو. مون ڊرائيور کي چيو ته مون کي قاسم آباد تائين وڃڻو آهي، پر مون وٽ ڪرايو ناهي.هن چيو ته سائين آءٌ پسينجر کي ڇڏڻ قاسم چوڪ تائين وڃان پيو توهان کي قاسم چوڪ تي ڇڏي ڏيندس. اتان ڪئين گاڏيون مٿينديون توهان کي قاسم آباد پهچائي ڇڏينديون بهرحال آءٌ انهي رڪشي ۾ چڙهي ويٺس جنهن ۾ هڪ سنڌي حضرت اڳ ۾ ويٺو هو جنهن چيو ته سائين توهان پنهنجي واقفيت ڪرايو. مون جڏهن سائس پنهنجي واقفيت ڪرائي ته هن مون کي سڃاتو ۽ پيرن تي هٿ رکي جيڪي بوٽن ڪانسواءِ ٿڌا برف لڳا پيا هئا، چئين سائين آءٌ توهان کي سڃاڻان ٿو آءٌ فلاڻي پارٽي جو ماڻهو آهيان، مون کي ڪراچي وڃڻو آهي، ان ڪري توهان کي قاسم چوڪ تي لاهي ڇڏينداسين. انهي قوم پرست صاحب اهو به پڇيو ته قاسم آباد تائين رڪشي جو ڪرايو ڪيترو لڳندو. مون انهن ڳالهين تي سوچڻ بدران ائين بهتر سمجهو ته حيدرآباد جي هن بليڪ هول مان ٻاهر نڪران پوءِ پنڌ وڃڻ منهنجي لاءِ ڪو مسئلو ناهي، جيتوڻيڪ منهنجي عمر هاڻي اها نه رهي آهي، پر مون سيد جي چوڻ تي جنوري جي سرد راتين ۾ به ٽيهه، ٽيهه ميل سفر ڪيو آهي. اسان رڪشي تي چڙهي قاسم چوڪ تي پهتاسين ۽ رڪشي ڊرائيور کي سنڌي قوم پرست چيو ته هن کي هاڻ هتي لاهيو ۽ منهنجي بس ويندي هلي. آءٌ ان مهاجر نوجوان رڪشي ڊرائيور جو احسان ساري عمر وساري نه سگهندس ۽ آءٌ هيڏي وڏي ماڻهو کي پيرين اگهاڙو روڊ تي ڇڏڻ نٿو چاهيان ۽ ڪيس گهر پهچائي ايندس. زندگي پئسن لاءِ ته نه هوندي آهي، انسانيت به ڪا شئي هوندي آهي ان ڪري توهان کي جيڪڏهن وڃڻو آهي ته توهان کان ڪرايو به نه وٺندس. سائين کي پنهنجي گهر ڇڏي ايندس، ان طريقي سان اهو مهاجر نوجوان مون کي پنهنجي گهر تائين پهچايو. مون چيو ته پٽ منهنجو موبائل ايجنسين وارا ڪٽي ويا آهن، جيڪڏهن موٽ هجي ها ته آءٌ توکي پنهنجو نمبر ڏيئي ڇڏيان ها ته. جيئن صبحاڻي آءٌ توکي پنهنجو

ڪرايو ڏيئي ڇڏيان ها. ته هن چيو سائين پاڙي کي ڇڏيو منهنجي لاءِ اهو وڏو اعزاز ناهي، جو توهان کي گهر تائين پهچايو اٿم. هاڻي آءٌ هي داستان ختم ڪرڻ کان اڳ ۾ منهنجي ڊرائيور لڇمڻ جو ڪجھ احوال ڏيڻ چاهيان ٿو ته هن کي جيئن ايجنسين وارن ڌمڪي ڏني هئي ته اک تان پٽي کولي ته گولي هڻي ڇڏينداسين، ان ڪري هو پٽي ٻڌل حالت ۾ فٽ پاٿ تي سمهي رهيو اوچتو اهو پٺاڻ چوڪيدار هن وٽان وڃي نڪتو، ڪائنس پڇيائين ته توسان ماجرا ڪهڙي آهي. هن سڄي ماجرا بيان ڪئي پر پٺاڻ چوڪيدار کي چيائين ته مهرباني ڪري منهنجي پٽي نه کولجان، نه ته هو مون کي ماري ڇڏيندا. پٺاڻ چيو هو ته هليا ويا، تون پٽي کول پر لڇمڻ پٽي کولڻ کان انڪار ڪيو چوڪيدار زوري هن جي پٽي کولي جيئن ته اها جڳھ ڪينٽ ٿاڻي جي پرسان هئي ۽ ٿاڻي جي ٻاهران هڪڙي ڦٽل موبائل بيٺي هئي، لڇمڻ جي نظر جيئن ان موبائيل تي پئي ته پٺاڻ چوڪيدار کان پٽي ڦري اکين تي ٻڌائين ان دوران گشت ڪندڙ پوليس جي موبائل آئي جنهن چوڪيدار ۽ لڇمڻ جي ڪشمش ڏٺي، ۽ لڇمڻ کان پڇيائون ته حقيقت ڇا آهي؟ لڇمڻ سموري حقيقت ڪري ٻڌائي. اي. ايس. آءِ پڇيو ته آريسر صاحب ڪيڏانهن ويو؟ هن چيو ته سائين مون کي ڪابه خبر ڪانهي. مون پٽي کولي ڪونه. مون کي خبر ناهي ته اهو شريف اي. ايس. آءِ ڪير هو جنهن لڇمڻ جي اکين تان پٽي لاهي، ان کي تيلي هڻي ڪيس موبائيل ۾ ويهاري قاسم آباد تائين پهچايو. ان طريقي سان لڇمڻ به پهتو ان کان اڳ ڏٽي بخش به پهچي چڪو هو. صرف علي رضا سان لڇمڻ واري حالت ٿي، جو هن کي هڪڙي روڊ تي ويهاري چيون ته هتان اٿجان نه ۽ علي رضا خدا جو بندو روڊ تي ويٺو ئي رهيو. جيستائين علي نواز ۽ ڪرم اتان مٽيا ۽ ڪيس رڪشي ۾ ويهاري رهائش گاهه تائين وٺي آيا. فارسي شعر جو ترجمو ڳالھ ڏاڍي ڊگهي ۽ لذيذ هئي، پر اسان توهان جي ڪنن کي بيزار ٿيڻ کان بچڻ لاءِ ان کي مختصر ڪيو آهي.

◆

هڪ رات جي واردات

هتي سوال ٿو پيدا ٿئي تہ آخر اهو واقعو پيش ڇو آيو؟ جڏهن تہ اسان اٺن ڄڻن کان سوال پڇيو ويو تہ اڄ هتي خليل نالي ڪو شخص آيو هو. اسان سڀني ڄڻن انهي نالي واري شخص کان اڻ واقفي جو اظهار ڪيو. جيتوڻيڪ خليل نالي وارن ڪيترن ئي ماڻهن کان واقف هيس.

مثال طور: حضرت ابراهيم خليل، خليل انصاري، پير خليل جان سرهندي، پر اُهي ٽئي ماڻهو اهڙا هيا ۽ آهن جن جي باري ۾ ايجنسيون پڇي نٿيون سگهن. ان ڪري منهنجو گمان آهي جنهن خليل نالي شخص جو پڇيو ويو، ان کان بشير قريشي پوري ريت واقف هو ۽ هن صاحب مون ۽ منهنجي ساٿين کي تنگ ڪرڻ لاءِ شو شو ڇڏيو هو. اهو خليل نالي ماڻهو آريسر وٽ ترسيل آهي. هن جو مقصد هو تہ حيدرآباد ۾ منهنجو رهڻ ڪنهن طريقي سان مشڪل بنايو وڃي. جو آءٌ غلام شاھ ڪلهوڙي جو تخت گاھ ۽ حّيدر بخش جتوئي جي آخري ٺڪاڻي کي ڇڏي وڃي.

انڙ آباد جي پٽ وسايان تہ جيئن ڪيس ۾ ساٿين کي حيدرآباد ۾ چنڊي ۽ پٽي خوري جي مڪمل آزادي ملي ۽ ٻي ڳالھ تہ جنهن محلي ۾ آئون رهيس پئي اُتي جي ماڻهن جومون سان لاڳاپو وڌي ويو هو. ايتري قدر جو زال ۽ مڙس پاڻ ۾ اٽبت ٿيندي هئي تہ بہ فيصلو مون وٽ ايندو هو. ان ڪانسواءِ اهو علائقو هڪڙي قسم جي صحافي ڪالوني هئي، جتي جا صحافي هر وقت مون سان لاڳاپي ۾ رهندا هئا. انهي ٻنهي قسمن جي ماڻهن وٽ منهنجي حيثيت ڪيرائڻ لاءِ هن اهو واقعو ڪرايو ڇو تہ مون کي خبر آهي تہ بشير قريشي ۽ سندس ساٿين جا ڪيتري وقت کان پاڪستان جي

ڳجهن ادارن سان لاڳاپا آهن، ان جو آءٌ هڪڙو مثال ڏيندس ته، اسان جي اختلافن دوران ڪنهن ماڻهو منهنجو "فين" ٿي، مون سان ٽيليفون تي ڳالهايو ۽ چيائين ته آئون سنڌ يونيورسٽي ۾ پڙهيو آهيان ۽ توهان سان ڪچهري ڪرڻ ٿو چاهيان. مون هن کي ٽائيم ڏنو ته هن جي پهچڻ کان اڳ بشير جو هڪ ساٿي منهنجي جاءِ تي پهچي ويو. هن پهچڻ شرط مون کي پنهنجو تعارف ڪرايو ۽ پاڻ کي آئي آيس آءِ جو ميجر سڏرايو تعارف ڪانپوءِ مون کيس چيو ته ڇا توهان هڪڙي سنڌو ديشي وٽ چانهه پيئڻ پسند ڪندؤ؟ ان چيو ڇو نه پوءِ ان کان اڳ پاڻ کي ڪجهه ڳالهائڻو آهي. اسان اٿي ڪمري ۾ ويهڻ وارا هئاسين ته هن بشير جي ساٿي کي چيو ته توهان به اندر اچو ان تي هو به اُٿي اندر آيو. ميجر صاحب مون کي اٿندي چيو ته هي همراهه منهنجو دوست آهي، ۽ جڏهن ڪجهه وقت اڳ ۾ هي ڪن ٻارن جي اغوا جي ڪيس ۾ گرفتار ٿيو هو ته، مون ئي کيس ڇڏرايو هو. ان تي مون ان همراهه جي چهري ڏانهن ڏٺو ته هن ڪٽي زمين ۾ اکيون ڪپايون. بهرحال مون ميجر صاحب کي چيو ته، ڪنهن جي خوش آمدي لهجي ڪانسواءِ توهان هتي اچڻ جو سبب ٻڌايو. ان چيو ته اسانجو برگيڊيئر صاحب توهان سان ملڻ ٿو چاهي ۽ هن جي خواهش آهي ته توهان پارلياماني سياست ۾ حصو وٺو. مون کيس چيو ته ڪهڙي؟ جنهن ۾ حصي وٺڻ سبب مجيب الرحمان جا 30 لک ماڻهو ڪٽا ويا. ڀٽي کي ڦاسي چاڙهيو ويو. اٺ هزار بهادر بلوچ ماريا ويا. توهان مون کي ان پارليامينٽ ۾ حصو وٺڻ جو چئو ٿا؟ جنهن تي هن چيو اُهي ماضي جون ڳالهيون آهن. جنرل مشرف هتي واقعي تبديلي آڻڻ ٿو چاهي، ان لاءِ هو قومپرستن جو سهڪار ٿو چاهي. مون ٽوڪ ڪندي چيو ته اهڙو ساٿ جهڙو اڪبر بگٽي جو؟ وڌيڪ چيم ته جيڪڏهن هو تبديلي چاهي ٿو ته منهنجي پارٽي جو جاکوڙي ۽ دانشور جنرل سيڪريٽري ڊاڪٽر صفدر سرڪي سال کان گم آهي، ان کي آزاد ڪيو. ان تي هن صاحب چيو ته، آءٌ قسم ٿو کڻان ته جنهن اداري ۾ آءٌ آهيان ان ۾ صفدر سرڪي ناهي. مون کيس چيو ته ميجر صاحب مون کي ڏاڍي حيرت آهي ته توهان کي اهو ته اختيار آهي ته پاڪستان ۾ نظام جي تبديلي آڻيو پر پاڪستاني ايجنسي جي ٻئي اداري تي توهان کي

اختيار ناهي. فرض ڪريو تہ توهان تبديلي آڻن چاهيو ۽ جنهن اداري وٽ صفدر سرڪي آهي، اهو نہ آڻن چاهي تہ پوءِ پنهنجي گفتگو جو نتيجو ڪهڙو نہ ڪرندو. ان تي هن وري گفتگو جو موضوع بدلائيندي چيو تہ نوجوان هي تخريبڪاري پيا ڪن، پليون ۽ روڊ تباهہ پيا ڪن جنهن سان سنڌ جو نقصان ٿئي پيو. مون ڪيس چيو تہ آءٌ خود تخريبڪار ناهيان، پر توهان جو اهو چوڻ غلط آهي تہ روڊ ۽ پليون سنڌ جون آهن. ڇو تہ مون بشير قريشي جي هن ساٿي سان گڏ ڪراچيءَ کان اوٻاوڙي تائين سفر ڪيو آهي، پر ڪٿي بہ مون ٽيڪس اوڳاڙيندڙ عملي ۾ سنڌي ڳالهائيندڙ ماڻهو نہ ڏٺو آهي. ان تي هو ڦڪي مرڪ مرڪندي چوڻ لڳو تہ ڏسو نہ ڪوڪڙا پار لائين کلي آهي، جنهن سان توهان سنڌي ٽورائي ۾ بدلجي ويندا. مون ڪيس چيو تہ محترم ميجر صاحب هاڻي توهان پنجاب جو ڪيس وڙهي رهيا آهيو. ڇو تہ جڏهن محمد خان جوڻيجو وزيراعظم هو. ان وقت هن ڪوڪڙو سنگهہ لائين کولڻ جي مڪمل تياري ڪري ڇڏي، پر جنرل ضياءَ چيو تہ جيسين آئون جيئرو آهيان تيستائين ڪوڪڙو پار لائين نہ لکندي. تہ ڇا هزارين سنڌين جي قاتل ضياءَ الحق کي بہ سنڌين سان همدردي هئي؟ تہ انهي لائين کلڻ سان بہ آهي ٽورائي ۾ تبديل ٿي ويندا؟ باقي جيستائين پارليامينٽي سياست جو تعلق آهي تہ اها سائين جلال ڪري پيو ۽ ظاهر ڳالهہ آهي تہ اسين جي. ايم. سيد جي پوٽي کي ڇڏي ڪنهن ٻي جو ساٿ نہ ڏينداسين. باقي هڪڙي ڳالهہ جو آءٌ توهان کي يقين ٿو ڏياريان تہ ڏکڻ ايشيا جي ماڻهن جي سلامتي ۽ خوشحالي لاءِ امن ۽ آشتي لاءِ توهان ڪوبہ قدم کنيو تہ اسين توهان سان سهڪار ڪنداسين ۽ اهو پڻ توهان کي ٻڌائي ڇڏيان جيئن توهان چيو آهي تہ سنڌ ۾ افرادي قوت جسقم وٽ آهي، ان ڪري موجود حالتن ۾ ان افرادي قوت جو فيصلو منهنجي هٿ ۾ ناهي، پر اسان جي پارٽي جو هڪڙو نظام آهي. ادارا آهن. انهن جي وس ۾ آهي، جنهن تي هن چيو تہ مون کي تہ بشير قريشي سان اسان جا رابطا آهن پر هن جو چوڻ آهي تہ توهان جنهن قسم جي سياست چاهيو ٿا، جسقم ۾ واحد رڪاوٽ عبدالواحد آريسر ۽ هن جا ڪجهہ مارشلا ۽ نان مارشلا ساٿي آهن، انهن کي هٽايو تہ پوءِ پاڻ گڏ آهيون. بشير قريشي تي گهڻي وقت کان وٺي منهنجي چوڪسي رهي آهي.

تہ هو آئي بي کان وٺي آءِ- ايس- آءِ تائين واسطا وڌائيندو رهيو آهي ڇو تہ هن جيتري ناجائز ذريعن سان دولت گڏ ڪئي آهي، ان جو بچاءُ انهن ادارن جي سهڪار کانسواءِ ممڪن ئي ناهي، ۽ انهي ڪري مون ۽ منهنجي ساٿين کي چند جاهلن جي نعرن تي يا سرڪار جي سهڪار سان هٽائڻ چاهي ٿو. توهان اندازو لڳائي سگهوٿا تہ رتي ديري جو اهو نوجوان جنهن جي والد کي بقول غلام نبي جي ماڻهو ڪاڄ جي دعوت ان ڪري نہ ڏيندا آهن، تہ هو ماني ڪائي گهور نہ ڏيندو هو ان جو پٽ اڄ گلشن ۾ 85 لک روپين جي بنگلي ۾ رهي ٿو. ٽوڊي گاڏي ۾ سفر ڪري ۽ اسڪاچ جي بوتلن ۽ گلاسن رکڻ لاءِ خاص خانا ٺهيل هجن ۽ بقول ملان شفق جي جتي ڪلفٽن جي بنگلن ۾ وڏن وارن جي ساقين جي هٿان پنهنجي ٽڪڻ تي ائين اسڪاچ جا قطرا هارائي، جيئن ڪنهن وقت ۾ ذوالفقار علي ڀٽي جي وقت ۾ عبدالوحيد ڪٽپر، ملڪ بلستاني جي هٿان هارائيندو هو. ان ڪري ئي پير پاڳاري جي سوٽ مجتبيٰ شاهہ راشدي جيڪا اسان ٻنهي جي خلاف احتسابي ڪميٽي جي سامهون چارج شيٽ جمع ڪرائي، ان ۾ لکيو هئائين تہ بشير قريشي غريب پارٽي جو امير ترين چيئرمين آهي، انهي واقعي ۾ بشير جي ملوث هجڻ جو سڀ کان وڏو ثبوت اهو آهي تہ انهي واقعي ٽيڻ کان ٻہ ڏينهن اڳ هن قريشي ڳوٺ سکر ۾ هنگامي پريس ڪانفرنس ڪندي چيو هو تہ منهنجي زندگي کي آريسر مان خطرو آهي، ۽ آءٌ جڏهن ماريو ويجان تہ ايف. آءِ. آر آريسر جي نالي ڪٽي وڃي، اها پريس ڪانفرنس پڙهي، آئون ڏاڍو حيران ٿيو هوس تہ آءٌ شعوري طرح گانڌي واڌ آهيان، مون اڄ ڏينهن تائين ڪنهن معصوم ٻار جي ڳل تي چماٽ ناهي هنئي ۽ نہ ئي ڪنهن عورت جي ڇاتي ۾ ڇهنبڙي هنئي آهي، ان لاءِ هي ڪيئن ٿو چئي تہ آريسر مون کي مارائيندو ان جو سبب اهو ٿي سگهي ٿو تہ پڪ سان هن جو پلاٽن جي مسئلي تي ڪن ٻلڌرن سان جهيڙو هلندو هو ۽ اهو اهڙو ڏنڌو آهي جتي مرڻ، مارجڻ واري صورت ڪو مسئلو نہ هوندو آهي، ان ڪري هن اهو الزام ٻہ مون تي هڻڻ ٿي چاهيو پر آءٌ ڪيس ڇوندس تہ پنهنجي چال سڌاري ڇو تہ سندس مارجڻ واري صورت ۾ مون کي يقين آهي تہ سنڌ جي آءِ. جي کان وٺي چور جي سپاهي تائين ڪو بہ ان ڳالهہ تي اعتبار

نہ ڪندو تہ ڪو عبدالواحد آريسر ڪو ماڻھو بہ مارائي سگھي ٿو جنھن اڄ ڏينھن تائين ڪا مک بہ ماري نہ آھي. ان ڪري آئون ايف. آءِ. آر سنڌي قوم، قومي ورڪرن ۽ محب وطن اديبن ۽ دانشورن ۽ سڀ کان وڌيڪ تاريخ جي عدالت ۾ ڪٽائڻ چاھيان ٿو تہ بشير قريشي جو مزاج سنڌ جي ظالم سردارن سان گڏجي جرڳن ۾ ويھڻ ڪانپوءِ مڪمل وڏيرڪو ٿي چڪو آھي ۽ وڏيري جو مزاج اھو ھوندو آھي تہ جيڪو چوڻ نہ مڃي تہ ان کي ڪاٺ ۾ وجھرايو وڃي.

ھتي آءٌ قوم پرستن جي حسد ۽ ساڙ تي ٿورو افسوس ڪرڻ چاھيان ٿو تہ ايڏي وڏي واردات تي ڪنھن بہ قوم پرست مذمت جو بيان نہ ڏنو جڏھن تہ وفاق پرست پارٽي پيپلزپارٽي جي سنڌ جي صدر سيد قائم علي شاھ ڏاڍو عالمانہ بيان ڏنو جنھن جي مون کي ان مان اميد نہ ھئي. جنھن ۾ ھن چيو تہ پاڪستان جون ايجنسيون جنرل پنوشي جون ايجنسيون ٿي ويون آھن، جن سنڌ جي ھڪڙي اديب کي گھٽين ۾ ائين گھليو جيئن چلي جي آمر ايجنسين چلي جي نوبل پرائيز يافتہ شاعر پيبلونرودا کي ۽ قومي راڳي وڪٽرھارا کي گھليو ھو. قائم علي شاھ جو مون تي ھڪ ٻيو بہ وڙ آھي، جو جڏھن مون بھارين جي خلاف اسٽار گيٽ وٽ 60 ھزار ماڻھن جو مظاھرو ڪرايو ھو تہ ان وقت ھو سنڌ جو چيف منسٽر ھو ۽ ھن ڪنھن بہ قافلي کي روڪرائڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ھئي. ان مان لڳي ٿو تہ ھن جي ذھن ۾ ڪنھن ڪنڊ تي گولي شاھ جي پٽ مرتضيٰ شاھ جو روح واسو ڪري ويو آھي، باقي قوم پرستن لاءِ ڇا آئون چوان؟ اُھي ايڏا گند ذھن ۽ جاھل آھن جو ڪنھن ٽي وي جي مذاڪري ۾ بہ مون سان گڏ ويھڻ لاءِ تيار نہ آھن ان جو تجربو مون کي ان وقت ٿيو جڏھن سنڌ جي جڳ مشھور چينل ڪي ٽي اين تي ڪوڪرا پار سرحد کلڻ ۽ نہ کلڻ تي مذاڪرو ٿيو ۽ قادر مگسي کي چيو ويو تہ اوھان جو موقف سخت آھي، اسان عبدالواحد آريسر کي گھرايو آھي، توھان اچي ھن ۾ حصو وٺو تہ سنڌ جي ان چي گويرا منھنجي سامھون ويھڻ کان انڪار ڪيو نتيجي طور خالق جوڻيجي کي گھرايو جيڪو ڪراچي ۾ موجود اسپيئر ٽائر وانگر استعمال رھندو آھي. ھتي تہ ھي ڳالھائي نہ سگھيو پر پوءِ ھڪ ڪالم لکي پنھنجي انا کي اخبار جي

ڪارن اڪرن جي صورت ۾ اوڳاڇيئين، ٻئي دفعي وري پاڪستان جي موجو
صورتحال تي مذاڪري ۾ پاڻ مرادو وڏي ڏاهي رسول بخش پليجي ڪ
منهنجي سامهون گهرايوويو ۽ ان ڏامي صاحب مشاهد حسين ڪان وٺي بشي
قريشي تائين هر ڪنهن سان ڳالهائڻ جي حامي ڀري، پر عبدالواحد آريس
سان نہ نتيجي طور ڪي ٿي اين جي انتظاميا شهيد الهبخش سومري ج
ڀائيٽي الاهي بخش سومري کي گهرايو ۽ اسان ايڏو پنهنجائپ سان ڳالهاي
جو بقول علي رضا سهتي جي تہ الاهي بخش صاحب اسان کي فون تي ٻڌاي
نہ توهان جي جيترن ئي مذاڪرن ۾ آئون آيو آهيان، انهن مان هي اڪيل
ڳالهہ مهاڙ هئي جنهن ۾ مون کي سڪون مليو ۽ خبر پئي تہ علم ۽ احترا
ڪيئن ٿيندا آهن، بهرحال اهو جملو ائين اچي ويو پر سنڌ جا قوم پرست
بنيادي طرح پنهنجي ذات ڪانسواءِ مناسب ڪوتاهہ قد ۽ مفاد پرست آهن
نتيجي ۾ جي ايم سيد جي قومي تحريڪ ۽ سواءِ ڪجهہ اديبن ۽ ديوان
ڪارڪنن جي سوچ سان لاڳاپيل جن اديبن ۽ ديوانن جو مون ذڪر ڪي
آهي، انهن مان حيات سومرو بہ آهي، جنهن منهنجي دماغ جي سوچن ڪ
پنهنجي هٿن جي طاقت سان ڪاغذ تي اتاريو ۽ مهاديواني استاد ڪيسر
مل جو پٽ ساجن راس بہ آهي. جنهن صحتيابي لاءِ آئون سڄي سنڌ ڪ
اپيل ٿو ڪريان، ڇو تہ لفظن ۾ وڏو اثر هوندو آهي ۽ جيڪي ماڻهو لفظ
جي اثر جا منڪر هوندا آهن، اُهي حقيقت ۾ انسان جي ڳالهائڻ جا منڪ
هوندا آهن، بهرحال اهو الڳ موضوع آهي، جنهن تي حيات سومري ڪا
لکرائبو.

آريسر سان گڏ گرفتار ٿيل ڪارڪن

علي نواز آريسر

محمد حنيف راهمون
سنڌ يونيورسٽي

ڏئي بخش سولنگي

علي رضا منگريو

ڪرم الله آريسر
سنڌ يونيورسٽي